

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİYLE
BİR AYDINLANMA DÖNEMİ
DİN BİLİMCİSİ OLARAK
THOMAS MORE VE ÜTOPYASI

Yüksek Lisans Tezi

Ümran YILMAZ ÇALIK

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Dinler Tarihi Perspektifiyle Bir Aydınlanma Dönemi Din Bilimcisi Olarak Thomas More ve Ütopyası” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Ümran YILMAZ ÇALIK

DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİYLE BİR AYDINLANMA DÖNEMİ DİN BİLİMCİSİ OLARAK THOMAS MORE VE ÜTOPYASI

Ümran YILMAZ ÇALIK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2021

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ALICI

ÖZET

Aydınlanma, insanı geleneklerinden, inançlarından kurtarıp evreni ve hayatı aklıyla açıklayarak mutlu ve özgür yaşamayı amaçlayan bir düşünce biçimidir. Aydınlanma Tanrı'yı hayatın dışına çıkarmış; din, mitoloji, metafizik ve hurafelerin yerine aklı koymuştur. Bu çalışmada bir Aydınlanma dönemi din bilimcisi olan Thomas More'un yaşamına, fikirlerine, etkilendiği şahsiyetlere, kaleme aldığı Ütopya adlı eserinin diğer yazarlara nasıl ışık tuttuğuna ve yaşadığı dönemin, eserlerine nasıl yansıdığına değinilmiştir.

Ütopya kavramı ilk defa Thomas More'un Ütopya adlı eserinde kullanılmıştır. Kitap iki bölümden oluşmakta olup ilk bölümde İngiltere'de yaşanan sorunlara değinilmiş, ikinci bölümde ise bu sorunlara ütöpik çözümler getirilmiştir. Aydınlanma öncesi ütöpik eserlere değinilerek aynı zamanda Aydınlanma dönemi öncesinde, Aydınlanma döneminde ve Ütopya adlı eserdeki din olgusuna ayrıca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Thomas More, Ütopya, Aydınlanma, Din

AS AN ENLIGHTENMENT PERIOD THEOLOG THOMAS MORE AND HIS UTOPIA IN THE PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF RELIGIONS

Ümran YILMAZ ÇALIK

Erzincan Binali Yildirim University, Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Studies

Master Thesis, July 2021

Supervisor: Professor Mustafa ALICI

ABSTRACT

Enlightenment, is a way of thinking, that aims to live happily and freely by rescuing humankind from its traditions, believes and explaining life with reason. Enlightenment has put God out of life; replaced religion, mythology, metaphysic and superstitions with reason. In this study, the life of Thomas More, an Enlightenment period theologian, his ideas, the personalities he was influenced by, how his work, called Utopia, shed light on other writers and how the period in which he lived is reflected in his works, are mentioned.

The term Utopia was first named in Thomas More's work called Utopia. The book consists of two parts, in the first part problems in England are mentioned, in the second part utopic solutions to this problems are given. By referring to utopic works in the Pre-Enlightenment period, the religious phenomenon of the Pre-Enlightenment period, Enlightenment period and in the work called Utopia was also mentioned.

Keywords: Thomas More, Utopia, Enlightenment, Religion

ÖN SÖZ

Aydınlar bir milletin basiretidir. Çalışmaları bazen bir ulusun gerçeklerine işaret ederken bazen de o ulusun hayallerini hedeflerini ve beklentilerini ifade eder. Ütopyalar aydınların veya düşünürlerin bugün için gerçekleşmesi imkânsız toplumsal tasarımlarıdır. Olumlu bir boyuttaki ütopyanın zıddı distopya olup baskıcı toplumların tasarımlarını ifade eder. “Ütopya” kavramına isim veren İngiliz asıllı Aydınlanmacı düşünür Thomas More kendi “kurgusal dünyasını” birçok açıdan Platon’un “Devlet” ine dayandırır. More’un Ütopya’sı pek çok açıdan gelecekteki ütöpik çalışmalara ilham olsa da ideal bir toplum inşa etme yolunda reel politik açıdan kendi çağının İngiliz sosyo kültürel hayatını ironik olarak yorumladığı söylenebilir.

“Dinler Tarihi Perspektifiyle Bir Aydınlanma Dönemi Din Bilimcisi Olarak Thomas More ve Ütopyası” adlı tezimizin Girişini, Orta Çağ ve Aydınlanma Döneminde Dini ve Kültürel Hayat oluşturmaktadır. Çalışmamızın ana kahramanı olan Thomas More ve eseri Ütopya’yı daha iyi analiz edebilmemiz için bu dönemlerin şartlarını ve More’un hayatına yansımalarını ele almamız elzem olmuştur. Ütopya terimini kullanan ilk kişi olan Thomas More, kendinden sonraki ütöpik eserlere ışık tutmuş ve Ütopya’dan önce yazılan eserlerden ilham almıştır.

Aydınlanma dönemi din bilimcisi olan Thomas More, yaşadığı dönemin dini, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel çıkmazları karşısında Ütopya eserini kaleme alarak bu çıkmazlara çözümler bulmaya çalışmış, Ütopya’nın ilk bölümünde dönemin İngiltere’sini eleştirmiş ve çıkış yolları önermiştir. İkinci bölümünde ise hayalindeki ülkeyi tasvir etmiş ve döneminin problemlerine başkaldırmıştır.

Tezimizde Dinler Tarihi ışığında Aydınlanma dönemi Din Bilimcisi olan Thomas More’un hayatı ve imza eseri olan “Ütopya” ile yaşadığı dönemin tarihsel fenomenolojik mukayesesini yapmayı amaçladık. Bu amaç doğrultusunda giriş ve üç bölümden meydana getirdiğimiz tezimizin giriş bölümünde Orta Çağ’da dini ve kültürel hayat konusunu işledikten sonra Aydınlanma öncesi bazı Ütöpik eserlere değindik. Akabinde Aydınlanma döneminde dini ve kültürel hayat ile Aydınlanma

dönemi Din bilimcileri ve yaşadıkları döneme etkilerini işleyerek tezimizin temelini inşa etmeye çalıştık.

Birinci bölümde Thomas More'un doğumundan başlayarak çocukluğu, ailesi, eğitim hayatı, aile hayatı, mesleki hayatı ve ölümüne kadar geçirdiği bütün aşamaları ele almaya çalıştık. Düşüncelerinin şekillenmesinde önemli yere sahip hocaları ve etkilendiği şahsiyetlere de değinerek Thomas More'u en iyi şekilde tanımaya gayret gösterdik.

Tezimizin ikinci bölümünde Thomas More'un hayallerindeki ülkeyi anlatan ütöpik romanı olan “*Ütopya*” adlı eserini, yazıldığı dönemin kültürel ve dini hayatı ile mukayese ederek yaşadığı dönemin “*Ütopya*” adlı eserine yansımalarını ele almaya gayret gösterdik. Ütopya adasının şeklinden başlayarak sosyal ilişkileri, seyahatleri, giyimleri, eğitim anlayışları, askeri uygulamaları, yasaları ve dinleri gibi birçok konuda bilgi vermeye çalıştık.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise “*Ütopya*”da din, dindar ve diğer inançlara olan yaklaşımı ele aldık. Katolik bir Hristiyan olan Thomas More'un dini eğiliminin “*Ütopya*” adlı eserine nasıl yansıdığını, yaşadığı dönemin dini bunalımlarına Ütopya'da nasıl çözümler sunduğuna değinerek Aydınlanma döneminde yaşayan Thomas More'u ve Ütopyasını değerlendirmeye gayret gösterdik.

Tezimin bu aşamaya gelmesinde en büyük paya sahip olan, bilgisine, tecrübesine ve duruşuna saygı duyduğum değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ALICI'ya teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans boyunca bilgilerinden istifade ettiğim Felsefe ve Din Bilimleri bölüm hocalarıma, bu süreçte büyük katkılarını gördüğüm Arş. Gör. Duygu METE hocama, süreç boyunca desteğini esirgemeyen ablam Hilal ULUDAĞ'a, sevgili eşim İsrail ÇALIK'a vebana her daim varlığıyla güç veren kızım Ayça Umay'a teşekkürü borç bilirim.

Ümran YILMAZ ÇALIK

ERZURUM 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	Error! Bookmark not defined.
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
I. KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ	1
II. YÖNTEM VE KAYNAKLAR	1
GİRİŞ	1
A.Aydınlanma Öncesi Avrupa’da Kültürel ve Dini Hayat.....	1
1.Orta Çağ’da Avrupa’da Kültürel ve Dini Hayat.....	1
2.Orta Çağ Avrupa’sının Aydınlığı: Endülüs	7
3.Orta Çağ Avrupa’sının Bilim ve Sanatta Yeniden Doğuşu Olarak Rönesans. 13	
4. Orta Çağ Avrupa’sının İlk Şafağı Dindeki Aydınlanma ve Ayrışmalar Olarak Reform ve Karşı Reformlar	17
5.Rönesans’ın Reform Hareketi Üzerindeki Etkisi	20
6.Reform ve Rönesans Döneminde Etkili Olan Monoteizm-Paganizm Diyaloğu	21
B.Aydınlanma Öncesi Ütopik Eserler	23
1. Platon-Devlet, (370-360)	23
2. Farabi-El Medinetül Fazıla (941-942)	26
3.İbn Tufeyl- Hay Bin Yakzan (1169?).....	28
4.Niccolo Machiavelli, Hükümdar (1513).....	31
5.Tommaso Campanella-Güneş Ülkesi (1623).....	34
6.Francis Bacon-Yeni Atlantis (1626).....	36
7.Daniel Defoe- Robinson Crusoe (1719)	37
C.Aydınlanma Döneminde Avrupa’da Dînî ve Kültürel Hayat	40
1. Aydınlanma Nedir?.....	40
2. Aydınlanma Döneminin Kapsamı	42
3. Aydınlanma Dönemini Ayırt Edici Karakteristik Özellikler.....	43
4. Aydınlanma Döneminde Kültürel ve Dini Hayat	44
5. Aydınlanma Döneminin Din Algısı Olarak Deizm ve Doğal Teoloji	47

D.Aydınlanma Dönemi Din Bilimcileri, Eserleri ve Din Bilimine Katkıları	49
1.John Locke (1632-1704).....	49
a.John Locke’un Aydınlanma Düşüncesine Etkisi	51
b.Eserleri	52
2. David Hume (1711-1776).....	52
a.David Hume’da Doğal Din Anlayışı.....	53
b.David Hume’un Aydınlanma Düşüncesine Etkisi	54
c.Eserleri	55
3.Moses Mendelssohn (1729-1786).....	55
a.Moses Mendelssohn ve Din	57
b.Eserleri	58
4.Thomas Paine (1737-1809).....	58
a.Thomas Paine ve Doğal Din	59
b.Eserleri	60
5.Jean-Jacques Rousseau(1712-1778)	61
a.Jean-Jacques Rousseau ve Doğal Din	63
b.Eserleri	63
6.Benjamin Franklin (1706-1790)	64
a.Benjamin Franklin ve Doğal Din	66
b.Eserleri	66
7.Voltaire (1694-1778)	66
a.Voltaire ve Doğal Din	68
b.Eserleri	69
8.George Berkeley ve Din	69
a. Eserleri	71
I. BÖLÜM.....	72
THOMAS MORE’UN HAYATI.....	72
A.Doğumu, Çocukluğu ve Ailesi.....	72
B.Eğitim Hayatı	73
C.Aile Hayatı	74
D.Meslek Hayatı	76

E.Son Yılları	77
F.Thomas More'un Hocaları ve Etkilendiği Şahsiyetler	81
1.Desiderius Erasmus	81
2.Thomas Linacre (1460-1524)	83
3.William Groycn (1446-1519)	84
4.John Colet (1467-1519)	85
5.Guillaume Bude (1467-1540)	86
6.Hieronymus van Busleyden (1470-1517)	86
7.John Lyly (1553?-1569)	87
G. Thomas More'un Eserleri	88
1.A Dialogue of Comfort Against Tribulation (Acıya Karşı Bir Yatıştırma Diyalogu).....	88
2.Dialogue Concerning Heresies, 2006 (Heretik Görüşler Hakkında Bir Diyalog)	88
3.Responsio ad Lutherum,1969 (Luther'e Cevap)	89
4.The Four Last Things, 1522,(Son Dört Şey)	90
5.The Last Letters of Thomas More, 2000 (Thomas'ın Son Mektupları).....	90
6.The sadness of Christ,1535 (İsa Mesih'in Hüznü)	91
7.La Agonia de Cristo,1991 (Mesih'in Izdırabı)	91
8.The History of King Richard III, 1513-1518, (Kral III Richard'ın Tarihi).....	92
9.Apolog, 1533, (Özür).....	92
11. The Tower Works: Devotional Writings,1979 (Kule İşleri: Adanmışlık Yazıları).....	93
12.Utopia, 1516, (Ütopya)	93
13.Diğer Eserleri.....	94
II. BÖLÜM	96
ÇAĞDAŞ TARİHSEL FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM IŞIĞINDA ÜTOPYA ..	96
A. I. Kitap: Ütopya'da Ütopya Karşıtı Durum- İngiltere'nin Ana Hatlarıyla Siyasi Durumu	98
B. II. Kitap: More'a Göre Ütopya Kentinin Temel Unsurları	101
1. Yeni Ütopya Adasının Konumu ve Şekli	101
2.Kentler, Özellikle Amaurotus Adlı Kent	102
3.Memuriyetler	103

4.Meslekler	103
5.Sosyal İlişkiler	105
6.Ütopyalıların Seyahatleri	108
7.Köleler	108
8. Sağlık	109
9. Evlilik ve Kadın	110
10. Yasalar	112
11.Askerî Uygulamalar	113
12.Ütopyalıların İnançları	114
13. Ütopyalılarda Haz ve Erdem	117
14.Giyim	119
15.Eğitim ve Bilim	120
16.Kitabın Sonu	121
III. BÖLÜM	123
TARİHSEL FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM IŞIĞINDA ÜTOPYA'DA DİN, DİNDAR ve DİNİ İNANÇLAR	123
A. Ütopya'da Din	123
1.Din Nedir?	123
2.Dinin Boyutları	127
3.Ütopya'da Dinin Temel Özellikleri	129
4.Aydınlanma Döneminin Dini Tutumu ile Ütopya'nın Din Anlayışının Mukayesesi	131
5.Ütopya'daki Dinin Mevcut İnanç Hristiyanlık ile Mukayesesi	133
B.Ütopya'da Dindarın Temel Özellikleri	136
1.Ütopya'da Dindar-Âlem ilişkisi	138
2.Ütopya'da Dindar-Tanrı İlişkisi	140
3.Ütopya'da İnananlar Topluluğu Olarak Dindarlar	143
C.Ütopya'da Dinler, İnançlar ve Kùltürler	144
1.Ütopya'da Diğer Dinler	144
2.Ütopya'da Diğer İnançlarla İlişkiler	145
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	151
İNTERNET KAYNAKLARI	155

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt numarası
çev.	: Çeviren
edt.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
MS	: Milattan Sonra
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa numarası
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa aralığı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

I. KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

Bu tezimizde yapmayı hedeflediğimiz Aydınlanma dönemini Doğu irfanıyla mukayese ederken Thomas More'un kendinden sonra alanında birçok kişiye ışık tuttuğu önemli eserlerinden olan Ütopya'yı Dinler Tarihi perspektifiyle incelemektir. Ütopya adlı çalışmanın Avrupa düşünce sistemine etkilerini, Thomas More'un yaşadığı Aydınlanma döneminin "Ütopya" adlı eserine yansımalarını ele almaktır. Aynı zamanda Aydınlanma dönemine zemin hazırlayan Orta Çağ'da, Aydınlanma döneminde ve "Ütopya"da ele alınan dini ve kültürel hayatın mukayesesini yaparak birbirleri üzerindeki etkilerini incelemektir.

Tezimiz "Ütopya" adlı eserin etrafında şekillenmiş olmakla birlikte, ana hatlarıyla Aydınlanma öncesi döneme ve o dönemdeki ütöpik eserlere, Aydınlanma dönemin dini ve kültürel hayat alanına değinmektedir. Tezin ortaya koymak istediği konular arasında; Thomas More'un yaşadığı dönem ve "Ütopya" eserinin dini ve kültürel yönü, ihtiva ettiği dünya görüşü, insan ve doğaya karşı tavrı gibi başlıklar sayılabilir.

Daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda Dinler Tarihi alanında kendi kuramsal çerçevesiyle böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, genel olarak Aydınlanma, özel olarak ise Ütopya konusunda Türkiye'de Dinler Tarihi yüksek lisans tezi bulunmaması bizi bu çalışmaya teşvik etmiştir.

II. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Yüksek lisans tezimizin genel olarak çerçevesini felsefe din bilimlerinin antropolojik, normatif olmayan felsefi yapısı oluştururken özel olarak ise tarihsel mukayeseyi esas alan "Tarihsel Fenomenolojik Yaklaşım" oluşturmaktadır. Bu yaklaşım Din Bilimlerindeki herhangi bir fenomenin tarih boyunca aldığı ve algılandığı anlama ve değerleri ortaya çıkarmak için mukayese etmeyi esas almaktadır. Dinler Tarihi'ni içine alan Din Bilimleri, ihtiva ettiği konular açısından genel olarak insanın kültürünü, geçmişteki ve şimdiki varlığını araştırıp incelemeyi amaç edinmektedir. Antropoloji bilimi, insanın fiziki ve kültürel niteliklerini konu

edinmekle birlikte insana dair her fenomenin ortaya çıkışını, geçirdiği değişim ve evreleri, bunların birbirleriyle olan bağlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.¹

Antropolojik perspektif ışığında yöntem olarak kullandığımız tarihsel fenomenolojik yaklaşımda meydana gelen bütün unsurları sistemli ve karşılaştırmalı bir sınıflandırmayla bu fenomenlerin manalarını ortaya çıkararak yorumlayan bir yaklaşımdır. Din kendini fenomenler halinde göstermektedir. ²Bu yüzden *tarihsel fenomenoloji*, yöntem olarak manevi hayat çerçevesinde dinin önceden belirlenen değerlerini sistemli bir temele dayandırarak mukayese etmeyi esas almaktadır.

Tarihsel Fenomenolojik yaklaşıma göre; dini fenomenler öncetipolojik yönden parçalara ayrılıp analiz edildikten sonra, bu fenomenler dini metinlere dayandırılarak yorumlanıp içinde bulundukları zamana bağlı kalınarak yeniden yapılandırılmaktadır. Daha sonra yeniden yapılandırılan “dini fenomenler”, diğer kültürel fenomenlerle mukayese edilmektedir. Sonuç itibarıyla yeniden yapılandırılan ve karşılaştırılmalı olarak incelenen bu fenomenler, hermenötik yöntem çerçevesinde incelenerek “*Kutsal*” ile bağlantıları ortaya koyulmaktadır.³

Tarihsel Fenomenolojik yöntem kullanılarak yazılan yüksek lisans tezimizde ilk olarak Aydınlanma dönemi öncesinde ve Aydınlanma döneminde yaşanan dini ve kültürel hayatı inceleyerek Aydınlanma öncesinde yazılan ütöpik eserleri analiz etmeye çalıştık. Birinci bölümde Thomas More’un hayatını tüm hatlarıyla ele aldıktan sonra fikirlerinin şekillenmesinde ön plana çıkan etkilendiği şahsiyetlerden bahsettik. İkinci bölümde “*Ütopya*” adlı eserini tarihi, edebi ve hermenötik açıdan ele aldık. Üçüncü bölümde ise Thomas More’un “*Ütopya*” adlı eseri dini açıdan fenomenolojik olarak mukayese etmeye çalıştık.

¹ İlknur Söylemez, *İbn Tufeyl’in Hay b. Yakzan ve Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 2.

² Mustafa Alıcı, “Dünyanın Yerel Bilimi: Dinler Tarihi”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, S 1, 2009, ss. 39-42.

³ Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 544.

Tezimizde kullandığımız kaynaklara ulaşmak için geniş bir literatür taraması yapmaya özen gösterdik. Çalışmamızın giriş bölümünde Doğu Batı Düşünce Dergisinin “Avrupa”, “Orta Çağ Aydınlanma” ve “Doğu Ne Batı Ne” adlı eserlerini, Stephen Batchelor’un Murat Çınar Büyükakça tarafından çevirilip Nobel Akademik yayıncılığının bastığı “Orta Çağ Tarihi” adlı eseri, Ahmet Erhan Şekerci’nin İnsan yayınlarından çıkan “Aydınlanma ve Din” adlı eserini, Lütfi Şeyban’ın “Endülüs Âlimleri”ni, İlhan Kutluer’in İz yayıncılıktan çıkan “Felsefe Tasavvuru”nu, S. J. Barnett’in Halime Emektar tarafından çevirisi yapılan, Hece yayınlarından çıkan “Aydınlanma ve Din” adlı eserini, W. Montgomery Watt’ın Ümit Hüsrev Yolsal tarafından çevirisi yapılan “İslam’ın Orta Çağ Avrupası Üzerindeki Etkisi” adlı eserini, Muammer Gül’ün Bilge yayınlarından çıkan “Orta Çağ Avrupa Tarihi”, Hilmi Yavuz’un “Avrupa’nın Zihin Tarihi”, Mehmet Özdemir’in İsam yayınlarından çıkan “Endülüs”ü ile birlikte birçok makaleyi de tezimiz için kullandık.

Birinci ve İkinci bölümde Çiğden Dürüşken’in çevirisini yaptığı Alfa yayınlarından çıkan Thomas More’un “Ütopya” adlı eseri, Gregory Claeys’in “Ütopya Edebiyatı”, Karl Kautsky’nin “Thomas More ve Ütopya”sı, Campanella’nın “Güneş Üklesi”, Francis Bacon’un “Yeni Atlantis”i, Farabi’nin “İdeal Devlet”i, Platon’un “Devlet”i, Tolstoy’un “Din Nedir”i, Mustafa Alıcı’nın İz yayıncılıktan çıkan “Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri” ile Rağbet yayıncılıktan çıkan “Din Bilimlerinde Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar”ı, “Evrimsel Politeizm Devrimci Monteizm” adlı eserleri ile birçok makaleden yararlandık. Tezimizin üçüncü bölümünde ise bahsettiğimiz eserlerin büyük bir kısmını kullandık.

GİRİŞ

Dinler Tarihi ışığında ele aldığımız Aydınlanma Dönemi Din Bilimcisi olan Thomas More ve Ütopyasını ele almadan önce, çalışmamızın temel yapıtaşlarından olan Thomas More'un yaşadığı Aydınlanma dönemini ele almak önem arz etmektedir. Bu bağlamda giriş bölümümüzde ilk olarak Aydınlanma dönemi öncesinde Avrupa'da var olan dini ve kültürel hayatı ele alarak Aydınlanma'ya zemin hazırlayan şartları gözle önüne sermeye çalışacağız. Daha sonra Aydınlanma öncesi ütöpik eserlere değinerek, Aydınlanma dönemindeki dini ve kültürel hayata değinerek çalışmamızın temelini ortaya koymaya gayret göstereceğiz.

A.Aydınlanma Öncesi Avrupa'da Kültürel ve Dini Hayat

1.Orta Çağ'da Avrupa'da Kültürel ve Dini Hayat

“Orta Çağ” kavramı ilk kez Rönesans devrinde kullanılmaya başlamıştır. Tarih aralığı olarak bakıldığında, tarihçiler arasındaki genel görüşün 1100-1500'lü yıllar arasında cereyan ettiği ancak bu devrin net olarak başlangıç ve bitiş zamanı hâlâ tartışılmaktadır.⁴ Orta Çağ dünyası Avrupa'yı temel alırken Akdeniz'i çevreleyen bölgelere uzanmaktadır. Fransa, Almanya, İspanya gibi pek çok ülke Orta Çağ döneminde ortaya çıkmıştır.⁵ Gül'e göre: “Avrupa sıradan bir kara parçası değildir. Dünya iktisadi ve siyasi tarihine yön veren bir bölgedir. Coğrafi olarak küçük olmasına rağmen dünya tarihi üzerinde büyük rol oynamıştır.”⁶

Orta Çağ, tarihin önemli bir devresidir. Çünkü birçok Avrupa ülkesi bu devirde ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra bilimsel ve teknolojik gelişmeler çoğalıp etkileri geniş alanlara yayılmıştır. Bu dönemde inşa edilen yapılar ile icra edilen sanat eserlerininbirçoğu hâlâ ilham kaynağı olarak etkisini sürdürmektedir. Ancak Orta Çağ'da savaşlar, istilalar, dini baskı ve ilk büyük veba salgını da yaşanmıştır.⁷Orta Çağ Avrupa'sında, yurttaşları kendinde toplayıp bir araya getirecek tiyatro gibi

⁴ Stephen Batchelor, *Orta Çağ Tarihi for Dummies*, (çev. Murat Çınar Büyükakça), Ankara, 2018, s.10.

⁵ Batchelor, s. 12-13.

⁶ Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2017, s. 9.

⁷ Batchelor, s. 9.

merkezi kültürel etkinliği yokken aksine bireyselliğin ön planda olduğu daha izole bir yaşam tarzı benimsenmiştir. Bu dönem insanları için hürriyet, satın alınan gizlilik içinde korunan bir şeydir.⁸

Murat Belge'ye göre:

Aydınlanmacı bilinçaltı için Orta Çağ uzun sürmüş bir kuluçka dönemi, koza içinde geçmiş zaman gibi bir şeydir. İnsan aklının gizli gizli yaşamaya ve gelişmeye devam ettiği bir süreçtir. Orta Çağ büyüyen aklı saran ve gizleyen fakat akıl olgunlaşıp ortaya çıktığında ise değeri kalmayan gereksizleşen bir kozadır.

Orta Çağ dönemi, Kilise'nin hâkim olduğu zamanı içine almaktadır. İnsanın hor görüldüğü, maddi ve manevi acılar yaşadığı bu dönemde “Kilise”, insanların bilinçaltılarında bazı yıkımlara yol açmış olmakla birlikte bu yıkımlar zihinlerde kölelik algısını doğurmuştur. Baskıcı devlet adamları, düzenbaz rahipler vasıtasıyla insanları boyundurukları altına almış, sanatı ve fikirleri yozlaştırmış kendi menfaatleri uğruna hayatı karartmışlardır.⁹

Orta Çağ'da Avrupa'da hâkim olan toplum düzeni feodalitedir. Feodal düzende devlet birliği mevcut değilken ülke birçok beyliklere ayrılmıştır. Bu sistemde halk devlete değil toprak sahibi senyörlere tabi olmuştur. Bu feodal düzende kilisenin de azımsanamayacak bir önemi vardır. Feodal toplum eşitsiz, tam olarak düzenlenemeyen hiyerarşik bir toplumsal sınıflandırmayı ortaya koymuştur. Orta Çağ'da kölelik devam etmekle birlikte iş gücünü köleler ve köylüler meydana getirmiştir. Bu dönemde halkın ezici çoğunluğu dış dünyaya karşı korku, şüphe içerisindeyken sanat, eğitim, ticaret, üretim ve iş bölümü en az seviyeye inmiş ve bu toplumsal yapı içinde yalnızca soylular ve ruhbanlar maddi ve manevi anlamda iyi bir hayat yaşamıştır. Nüfus az, üretim kıt, yoksulluk üst seviyelerde olan Orta Çağ'da

⁸ Murat Belge, “Orta Çağ”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 4, S. 14, Şubat Mart Nisan 2011, s. 88.

⁹ Belge, ss. 83-84.

yalnızca savaşçılık ve din adamlığı saygı gören meslek olurken ve işçiler aşağılık köylüler olarak görölmüştür.¹⁰

Avrupa tarihinde MS 500 ile 1000 yılları arasında bilim ve kültür hayatı en düşük seviyede olmuştur. Daha sonra Grek ve İslam biliminin ortaya çıkması ile 12. yüzyıldan itibaren yeni bir birikim ortaya çıkmaya başlamıştır. Kilise antik kültür değerlerinden sadece kendisine uygun olanı almıştır. Orta Çağ bilim ve felsefesi Hristiyanlaştırılmış bir antik felsefe olarak karşımıza çıkarken erken Orta Çağların felsefesi bir bakıma “Kilise Babalarının Felsefesi” olmuştur. Bunların bir sonucu olarak 6. yüzyılın başlarından itibaren kilise, çağın yetenekli insanların çoğunu ya misyonerlikte ya da kendi işlerinde kullanmıştır.¹¹

11. yüzyılAvrupa’da tarımsal üretim ve üretim teknikleri, toprağın işlenirliği açısından da gelişmenin olduğı bir dönüm noktası olmuştur. Önceden istila ve anarşı ortamından dolayı insanlar toprağın en verimli olduğı yerlerde değil, en kolay savunulabilen yerlerde tarım yapmışlardır. Bununla birlikte bir yandan artmakta olan nüfusu besleyebilmek bir yandan da ticaret amacı ile topraklar yoğun bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Tarım konusunda aynı zamanda birçok yenilik de gerçekleştirilmiştir.¹²Orta Çağ’da yapılan başlıca yenilikler şunlardır: Su ve rüzgâr değirmenleri, metal pulluklar, yeni hayvan koşum takımları, demir at nalları, camcılık, köprü yapımı, denizcikte yelken, abaküs... Ayrıca Orta Çağ Avrupa’sının en önemli ham maddesi olan yün, koyun yetiştiriciliğini ön plana çıkarmıştır. Dokuma fazlasıyla gelişmiştir.¹³Avrupa demir endüstrisinde, silah ve tarım alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir.12. yüzyılda eğitim alanında bir patlama yaşanmış dolayısıyla kâğıt ve parşömene olan ihtiyaç artmıştır. Çeviriye olan bu ilgi 13. yüzyıla kadar sürmüş, bu çeviriler bilimsel ve felsefi eserlerden meydana gelmiştir.¹⁴Arap Bilimleri Batı Hristiyanlık dünyasında uzun süreli izler

¹⁰ Gül, ss. 89-102.

¹¹ Gül, ss. 109-111.

¹² Gül, ss. 133-131.

¹³ Belge, s. 89.

¹⁴ Gül, ss. 132-140.

bırakmıştır.¹⁵ Aristoteles'in özellikle İbni Sina ve İbn Rüşd gibi büyük filozofların Arapça yorumları eşliğinde yeniden kurulan Paris Üniversitesi oldukça eksiksiz bir düşünce sistemi ile karşılaşmıştır. Kilisenin baskısı sonucu çoğu İbn Rüşd yanlısı aydınlar Hristiyanlık muhalifi oldukları gerekçesiyle Paris'ten kovulmuştur.¹⁶

Orta Çağ toplumunda, Havva'nın cennetten kovulmasından dolayı kadınların tehlikeli varlıklar görülmesi ve erkeklerin hâkim olduğu bir ortam olmasına rağmen kadın; hem bireysel yaşantısı içerisinde hem de toplumsal düzende egemen olmuş hatta kamusal yaşamı ve hükümeti dahi etkileyebilmiştir. Bu çağdaki sosyal ve siyasî işleyiş, hiyerarşik bir yapıya dayanmaktadır. Bu noktada Goff özgürlüğün iki farklı yönünü şu şekilde ifade eder: "Özgürlük, sadece sıradan insanlara kıyasla din adamlarına; serfler ve kölelere kıyasla soylulara aittir."¹⁷

13. yüzyıldan sonra Avrupa'da kıtlığın yol açtığı yıkımlar olmuş, yüzyıl savaşları başlamış ve tüm kıtayı saran ekonomik tükeniş yaşanmıştır. Arkasından Avrupa'da büyük ölümlere sebep olan Veba salgını başlamıştır. Avrupa bu dönemde bir tarafta toplumun üst tabakalarında Aydınlanma Çağı'na hazırlanırken diğer tarafta toplumun geniş katmanlarında oldukça geri ve karanlık bir durum ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'da Avrupa'da hayat şiddet ve çelişkilerle dolu olmakla birlikte bir taraftan zenginlere karşı kin ve nefret duygusu var olmuştur. Halk kendi kaderini kötü bir yönetim, sömürü, savaş, sefalet, salgın hastalıklar dizisi olarak kavrayabilmiştir. Güvenilmez adalet mekanizmasının yanı sıra halkta aynı zamanda cehenneme, şeytana ve cadılara karşı duyulan iç sıkıntıların yarattığı korkular da meydana gelmiştir. Orta Çağ Avrupa'sında kin, tamah, kavga, kötülük, kabalık ve sefaletten başka bir şey bulmak mümkün olmamıştır.¹⁸

Orta Çağ'da Avrupa'da dini yapıya baktığımızda Kilise, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra gücünü koruyarak ve imparatorluğun bıraktığı

¹⁵ Jacques Le Goff, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 8, S. 33, Ağustos Eylül Ekim 2005, s. 42.

¹⁶ Gül, ss. 140-141.

¹⁷ Goff, ss. 63-65.

¹⁸ Gül, ss. 140-143.

boşluğu doldurarak daha güçlü bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Roma İmparatorluğu, Hristiyanları benimseme yoluna gitmeden önce çok eziyetler etmiştir.¹⁹ Hristiyanlık 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini ilan edilmesiyle beraber Orta Çağ'da ideolojik özellikleri de ihtiva eden büyük bir dinsel hareket unsuru haline gelmiştir.²⁰

Roma imparatorluğunun çöküşü zamanında ve Hristiyanlığın kabulünden sonraki dönemde yaşamış olan Aurelius Augustinus “*Kitab-ı Mukaddes'i akıl dışı masallardan ibret görmüştür.*” Augustinus,372 yılındaMani felsefesini keşfedip dokuz yıl boyunca bu felsefeye bağlı kalmıştır. Bu felsefe çerçevesinde dünya: “*iyi ile kötü arasında paylaşılmıştır ve maddenin koyu karanlığı ruhun ışığını karartmaktadır.*” Bu düşünce bağlamında Augustinus, ruhunu bedenin köleliğinden kurtarma umudunu bu felsefe çaresinde bulmuştur. 384 yılındaMilano'da retorik sanatı hocalığına atanan Augustinus, “Yeni Plâtoncu” ların eserleriyle farklı bir bakış açısı kazanmıştır. “Pavlos’un Mektupları” nı okuyan Augustinus Hristiyanlığa yakınlaşmış ve kendi içinde bir süre gitgellerle boğuştuktan sonra 386 yılında Hristiyan olmuştur.386 yılında“*Akademisyenlere Karşı*”, “*Mutlu Yaşam*”, “*Düzen*” isimli eserlerini yazmıştır.Augustinus1303 yılında Katolik kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir.²¹

Hristiyanlık önce gezginci zanaatkârlar ve alt tabaka insanlar arasında sonra ise şehirliler arasında yayılmaya başlamıştır. Hristiyanlığın yayılması sürecinde ruhban heyeti yerli dinleri bıraktırmak için çaba harcamamış fakat Hristiyanlığı yerli ve kaba toplumlara kabul ettirmek için ibadetlerde sadeleştirme yoluna girmiştir. Kilise'nin normal şartlarda her türlü dünyevi işlerden uzak durması gerekmektedir fakat feodal toplumun içinde kilisenin de feodalleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple Kilise prenslikleri ortaya çıkmış, piskoposun kendi dini bölgesindeki dünyevi yönetimine katılması normal görülmüş ve teşvik edilmiştir. Ayrıca Kilise mensuplarının üretime katılmaları bir yük ve zaman israfı olarak görülmüş, onların

¹⁹ Gül, s. 103.

²⁰ Goff, s. 39.

²¹Gül, ss. 104-108.

insanların üzerinden geçinmeleri hakları olduğu kabul edilmiştir. İnananların sadakatleri ile oluşan kilise mal varlığı neredeyse azizlerin mal varlığına ulaşmıştır. Kilise'nin günah çıkartma, cennete gönderme, din uğruna cihat için yapılan bağışlar Kilise'nin önemli gelir kaynakları olmuştur. Kilise genel anlamda Avrupa'nın en zengin kuruluşu olma yoluna gitmiştir. Aynı zamanda Manastır tarikatları kurulduktan sonra Kilise'ye yapılan toprak bağışları da artmıştır.²²

Büyük bir iktidar merkezine dönüşen Kilise iki tehlike ile karşı karşıya kalmıştır: Birincisi, Kilise gerçek niteliklerinden çok çabuk uzaklaşmıştır. İkincisi ise, Kilise'nin zenginliği karşısında sivillerin ve fakirleşen halkın kıskançlığı ile kalpleri Kilise'ye karşı kin ile dolmuştur. Aynı zamanda Kilise içerisinde biata dayalı bir hiyerarşi oluşmuştur. Dolayısıyla da dini öğreti ile halk arasında kopmalar yaşanmaya başlamıştır.²³

Büyük bir teolog ve düşünür olan Thomas Aquinas ise, pek çok tarihçi tarafından Orta Çağ'daki bütün kilise görevlilerinin en büyüğü olarak görülmüştür. İtalyan bir Dominikan rahibi olan Aquinas döneminin önde gelen akademisyenlerinden biri olmuştur. Thomas Aquinas insanca ve doğaüstü deneyimlere değil akla ve sıradan deneyimlere dayanan bir inanç olan “*Doğal Teoloji*” yi savunmasıyla ön plana çıkmıştır ve görüşleri o dönemde birçok tartışmaya sebep olmuştur. Aquinas yaşadığı dönemde sevilmeyen ve kınanan bir insanken ölümünden sonra Kilise tarafından “Aziz” ilan edilmiş ve tüm ömrünü gerçeği arayarak geçirmiştir.²⁴

Aziz Thomas'a göre:

Tanrı tektir. Bu Tanrı salt ruhtur ve yetkindir. Tanrı'dan sonra melekler vardır, meleklerin de bedensel varlıkları yoktur, onlar da bedensiz ruhlardır. Varlıklar hiyerarşisinde meleklerden sonra insanlar gelir. İnsan Tanrı'ya ulaşma yolunda ilerledikçe mutlu olur. Bu nedenle mutluluk servette, şöhrette, tensel isteklerde değildir aynı zamanda ahlaklı, erdemli davranışlarda da değildir. Sonsuz

²² Gül, s. 104-108.

²³ Gül, s. 106.

²⁴ Batchelor, ss. 367-368.

*mutluluğa ulaşmak ancak Tanrı'nın lutfu ile olanaklıdır. Zira insanın yazgısı, Âdem'in işlediği günahdan dolayı, sonsuz ceza çekmektir. Toplumun amacı, öte dünya mutluluğuna yönelik bir amaçtır, bu amaca ulaştırmak ise, din adamlarının görevidir.*²⁵

2.Orta Çağ Avrupa'sının Aydınlığı: Endülüs

İslamiyet'in ve Arapların Avrupa tarihinde ortaya çıkışları 8. yüzyılda ilk olarak görülmüştür. Emevi halifeliğinden ayrılan Arap hanedanı Endülüs Emeviler olarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu dönemde Doğu ve Batı'nın kültürleri kaynaşmış, Müslümanlar ile Hristiyanların etkileşimleri artmıştır. Endülüs şehirlerinde yaşayan Hristiyanlar 10. yüzyıldan itibaren edebi, sanatsal ve bilimsel alanlarda önemli gelişmeler gösteren Müslüman coğrafyası ile kuzeydeki Hristiyan imparatorluklar arasında kültür bağı kurulmuştur. Hristiyan krallıklar ile yaptığı bu kültür alışverişi sayesinde Müslümanlar, geride kalıcı tesirler bırakmışlardır.²⁶

Müslümanların ve Hristiyanların birlik ve beraberlik içinde yaşadığı¹³. Yüzyılda felsefe ve bilimin yanı sıra edebiyat da en parlak zamanını yaşamıştır. Yine tıp alanında Müslümanlar ileri düzeyde kendini geliştirmiştir. Aynı zamanda Müslümanların Endülüs topraklarında sanatlar etkisi de son derece yoğun olmuştur. “Kurtuba Camii” Endülüslü Müslümanların o dönemde kendi kültürlerini yansıtan en önemli şaheserleri olmuştur.²⁷Endülüs, dünyaya ışık tutan İslam dönemlerinin medenî açıdan zirvesini temsil etmiş ve bu zirve Batı uygarlığının merkezinde yani Avrupa'da konumlanmıştır. Kültürel bakımdan dünyanın merkezi addedilen Akdeniz Dünyası'nın hâkimi 10-12 asır boyunca İslami evrensel düzen olmuştur.²⁸

Orta çağ sonlarına doğru ticaret alanında iyi durumda olmayan Hristiyanların aksine Endülüs'te yaşayan Müslümanların ticari hayatları büyük bir canlılık göstermiştir. Müslümanlar tarım ve hayvancılık alanında bu topraklara ciddi

²⁵https://books.google.com.tr/books?id=We1RAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, (20.09.2020).

²⁶ Ebru Yener, “Orta Çağ Aydınlığı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 8, S. 33, Ağustos Eylül Ekim 2005, s. 215-216.

²⁷ Yener, ss. 220-222.

²⁸ Lütfi Şeyban, *Endülüs Âlimleri*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s.197.

yenilikler getirmiştir. Müslümanlarda şehircilik anlayışına baktığımızda ise yine Avrupa ile ters düştüğü görülmüştür. Şehirler İslam anlayışına göre düzenlenmiş, pazar yerleri ve geniş cami avluları İslami şehircilik anlayışının önemli ayrıntıları olmuştur. “*Al-Makari*” yazılarında Endülüs kentlerine detaylı yer ayırmıştır.²⁹

Avrupa’da cereyan eden çeviri faaliyetlerinin odak noktası haline gelen Endülüs medeniyeti, bilimsel etkinliklerin merkezi olmuştur. Bu çeviri faaliyetleri birçok tarihçinin de ifade ettiği gibi, Modern Avrupa’nın kuruluşunda önemli etkiye sahiptir. Endülüs düşüncesinin ortaya çıkardığı özgür düşünce anlayışı, Avrupa’nın Orta Çağ karanlığından çıkmasına ve batıl inançların yerini bilim ve aklın almasına olanak tanımıştır.³⁰

Endülüs İslam Devleti, topraklarında birçok farklı yerel kültürleri barındırmıştır. Farklılıklara imkân sağlayan temel ise İslami ahlak-hukuk düzeni olmuştur. Ülkede birçok kültür var olduğu için dolayısıyla da dil zenginliği de fazla olmuştur. O dönemde Endülüs’te en az yedi dil konuşulmuş, bu da bölgede yaşayan edebiyatçı ve âlimlerin bütün dilleri öğrenmelerine imkân sağlamıştır.³¹

Endülüs’te eğitim anlayışına baktığımızda günümüzdeki gibi bir sistemden söz etmek mümkün değildir. Endülüs’te eğitimin ilk boyutunu toplumun yaşayış tarzı ve bu yaşayış tarzını nesilden nesile aktaran din, edebiyat, şiir ve diğer bir arada yaşama gelenekleri oluşturmuştur. Bu noktada asıl etkili olan büyüklerin yaşayış hal ve hareketleri olmuştur. Çocuk ve gençlerin kişilik ve ahlak eğitimi ilk olarak toplumsal hayatın içinde doğal yollarla gerçekleşirken eğitimin ikinci boyutunu ise ilmi ve teknik eğitim süreci takip etmiştir. İkinci boyut üç aşamadan meydana gelirken ilk aşaması altı yaşında başlayıp 6-7 yıl süren ilk mektepte, Kur’an-ı Kerim, ilmihal, Arapça, şiir öğretilmiştir. İlk aşamayı tamamlayan talebeler ziraat ve zanaat kollarında çalışma aşamasına geçmiştir. Bu aşamada dil, edebiyat, matematik, tıp, fıkıh, kimya, hadis, tefsir dersleri okutulmuştur. Üçüncü aşamada ise ihtisaslaşma

²⁹Yener, ss. 223-225.

³⁰ İlknur Söylemez, *İbn Tufeyl’in Hay b. Yakzan ve Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.21.

³¹Şeyban, s.239.

başlarken ve öğrenme derinleştirilirken bu son aşamanın sonunda öğrenciye başarılı olduğu her bir ders için icazetname verilmiştir.³²

Endülüs'ün kültürel açıdan zengin bir merkez haline gelmesinin öne çıkan sebeplerine değindiğimizde, ilk olarak Endülüs'te hâkim olan İslamiyet'in özel olarak da Maliki mezhebinin ilmin her türlüşünü öğrenme yönündeki teşviklerini söyleyebiliriz. Yine idarecilerin ilim, sanat ve edebiyat alanındaki ilgilerinin yanı sıra, âlim ve bilginleri himaye etmeleri de bu durumun başka bir sebebidir. Baktığımızda idarecilerin mezhebi, ırkı fark etmeksizin âlimleri himaye altına almışlar ve onların ilimlerinden istifade etmişlerdir. Kurtuba'da Maşrık ilim merkezi konumunda olan Konstantiniye, Bağdat, Kahire, Şam ve İskenderiye'den toplanan eserlerle donanımlı bir kütüphane kurulmuştur. Dini, dili fark etmeksizin herkes bu kütüphanelerden yararlanmaktaydı. Sadece bu kütüphaneler değil, Kurtuba'da başka özel kütüphaneler de vardı. Bunun yanı sıra toplumun önde gelen şahsiyetleri ve ilim adamları kendi kütüphanelerini oluşturmaktaydı. Kurtuba'da bulunan sahaflar çarşısı kentin en gözde ve en işlek yeri idi.

İslam coğrafyasının Batı'ya etkileri kendini en çok felsefe alanında hissettirmiştir. Maşrık İslam coğrafyasında; İbn Sina, Farabi, Kindi gibi önemli filozoflar yetişmiştir. Batı düşüncesinin İslam Felsefesi sayesinde şekillendiği asıl merkez Endülüs'tür. Endülüs İslam felsefesi alanında İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd isimli üç önemli filozof yetiştirmiştir. Haçlı seferleri vasıtasıyla Hristiyanlar, İslam dünyasını daha iyi tanıma şansını bulmuştur. Sanat alanında ise Endülüs, çağına nazara daha iyi bir seviyede olmuştur. Öyle kimi Portekiz ve İspanyol krallarının inşa ettirdikleri saraylar, Kurtuba saraylarının kopyası durumundaydı. Endülüs mimarisinin etkileri o bölgeyle sınırlı kalmamış; Kuzey Afrika'ya, Maşrık'a hatta Amerika'ya kadar ulaşmıştır.

İslam Medeniyeti'nin en hızlı gelişen ve Müslümanların en başarılı olduğu alan ise tıp olmuştur. Tıp ile felsefe birbirinin ayrılmaz parçası olmuş ve hekimlerin çoğu da aynı zamanda filozof olarak faaliyet göstermiştir. Tıp ilminin Batı'ya aktarılmasında en büyük paya sahip olan Cremonalı Gerard olmuştur. Çünkü Gerard:

³²Şeyban, ss.241-242.

İbn Rüşd, İbn İshak, Ebu Bekir er-Razi, İbn Sinagibi tıp alanında meşhur olan hekimlerin iki yüze yakın yapıtını Arapça'dan Latince'ye çevirisini yaparak Avrupa'ya tıp alanında bilgiler kazandırmıştır. İslam filozofları eserleri ve düşünceleriyle, Hristiyanların bilim ve fikir dünyasına yüzyıllar boyunca şekil vermiştir. Yine baktığımızda İslam dünyasındaki ilk taşınabilir “*Sahra Hastaneleri*” Peygamberimiz döneminde inşa edilmiş ve İslam dünyasında 700'lü yıllarda mükemmel hastaneler kurulmuşken Batı'da ise ancak 800 yıl sonra hastane kurmayı başaramıştır.³³

Kurtuba'nın önemi, Endülüs İslam Medeniyeti'nin bir ilim ve kültür merkezi olmasından dolayıdır. Endülüs İslam Medeniyeti'nin ilim ve kültür merkezi olan Kurtuba, 622'de başlayan medenileşme mücadelesinin bir ürünüdür. İbn Rüşd de bu olgun meyvenin bir çekirdeğidir. Âlimler ve bilginler sayesinde insanoğlu için ideal bir hayat düzeni oluşturulabilmiştir. İbn Rüşd Endülüs'ün 3 büyük âliminden biridir. Diğerleri ise İbn Bacce ve İbn Tufeyl'dir. Bu âlimler evrensel bir medeniyetin zirve çağlarının meyveleridirler.³⁴

Endülüs'ün Hristiyan İspanya'ya etkilerinden bahsedecek olursak Endülüs daha çok veren dolayısıyla etkileyen, İspanya ise alan dolayısıyla da etkilenen konumunda olmuştur. Endülüs Medeniyeti'nin Hristiyan kesimine taşınmasında müsta'ribler(Araplaşan Hristiyanlar), Yahudiler ve müdeccenler (Hristiyan hâkimiyetinde kalan Müslümanlar) önemli bir etkiye sahiptir. Hristiyan idareciler reconquista (Endülüs döneminde iber yarımadasındaki Hristiyanların yarımada da yaşayan Müslüman varlığına son verme çabası sürecinde Endülüs cemaatlerinden yararlanma yoluna girmişlerdi. Askeri bakımdan Müslümanlara üstünlük sağlamış olsalar da idari anlamda ilkel sayılıyorlar, toprağı verimli bir şekilde işlemeyi bilmiyorlardı ve endüstriyel faaliyetler ile şehirleşme yok denecek kadar azdı. İlmi ve kültürel birikimleri yoktu ve Hristiyan kesim bir köylü toplumu görüntüsü

³³Şeyban, ss. 244-255.

³⁴Şeyban, ss. 192-194.

vermekteydi. İşte bu yüzden Hıristiyan idareciler Endülüs cemaatinden yararlanmak durumunda kalmıştır.³⁵

Hıristiyan İspanya işgal ettikleri Endülüs şehirlerinde Müslüman ve Yahudi nüfusun şehri terk etmemesi için onlara cömert vaatlerde bulunmuştur. Şehir idarelerinde müdeccen ve müsta'ribleri görevlendirmişler yine saray faaliyetlerini Müslümanlara yaptırmışlardır. Endülüs'ün etkileri İspanyolcada da somut bir şekilde görülmekte olup birçok Arapça kökenli kelime İspanyolcaya geçmiştir. Özet olarak Endülüs medeniyetinin İspanya üzerindeki etkileri yiyecekten giyeceğe, müzikten mimariye, sivil idaresinden asker idaresine, ziraatından eczacılığına kadar birçok alanda kendini göstermiştir.

Endülüs Medeniyeti'nin Avrupa'ya etkilerine baktığımızda ise Endülüs, parlak bir uygarlığın oluşumuna kaynaklık ederken Batı da Hıristiyanlığa ters görüldüğü için akli faaliyetleri yasaklamış ve bundan ötürü de karanlık bir devir yaşamaktaydı. XI. yüzyılda yapılan haçlı seferleri sayesinde Hıristiyanlar, İslam Medeniyeti'nin yakinen tanıma şansı bulmuştur. Müslümanların böyle yüksek bir medeniyete nasıl ulaştıkları zihinlerini meşgul etmiştir. Bunun sonucunda da Arapça eserleri kendi dillerine çevirip aynı zamanda da Arapça öğrenimini teşvik etmişlerdir. Arapça eserlerin Latince'ye çevirisi için de gerekli çalışmalar yapmışlardır. Endülüs şehirleri Avrupalı öğrenciler için cazibe merkezi haline gelmiştir.³⁶

Orta Çağ Avrupa'sı bu çalışmalar neticesinde Eski Yunan felsefesini bilhassa da Aristo'yu ilk kez duyma olanağı elde etmiştir. Müslüman ilim adamlarının akıl ile dini uzlaştırma düşünceleri büyük etki uyandırmış ve Avrupa'da bir müddet sonra ortaya çıkacak olan düşünce inkılâbının zeminini hazırlamıştır. İbn Rüşd'ün Aristo üzerine yaptığı şerhler ve felsefeye dair yazdıkları Avrupa'da onu en çok itibar gören âlim haline getirmiştir. Tıp alanında yapılan çeviriler Avrupa'da XII. yüzyıla kadar hastalıkların sebebinin insanın içine giren şeytan olduğunu ve hastalıklardan kurtuluşun sadece ruhban sınıfının yaptığı dualar ile geçeceği fikri yerini modern tedavi yöntemlerine bırakmıştır. Endülüs Avrupa'yı tarım ve mimari alanında da

³⁵Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul, 2020, ss.312-313.

³⁶Özdemir, ss.317-318.

önemli ölçüde etkilemiş ve yine Avrupa'yı kâğıtla tanıştıran, katran üretmeyi öğreten yine Endülüslü Müslümanlardır.³⁷

Endülüs'te yaşayan ve döneme damgalarını vuran bu üç Müslüman filozoftan bahsetmek yerinde olacaktır. Batı İslam dünyasının yetiştirdiği ilk filozof olan İbn Bacce, bilim ve felsefe alanındaki üstünlüğü kadar şiir ve müzik konusunda da ön plana çıkan bir isim olmuştur.³⁸ Farabi ve Aristo ile ilgilenmiştir. İbn Bacce'nin Tanrı tahayyülü tasavvufî bir düşüncedir. Tanrısal bilgiye akıl ile varılabilceğini savunarak Gazzali'nin fikirlerine karşı çıkmıştır. İbn Bacce'ye göre ilme ulaşmanın tek yolu akıldır. Ona göre deney ile ulaşılan ilmin ve bilginin bir önemi yoktur. Bu düşüncelerden de anlaşılacağı üzere İbn Bacce, akla çok büyük ehemmiyet vermiştir. İbn Bacce'nin bu akılcı yaklaşımı daha sonra gelecek olan iki önemli Endülüslü filozof İbn Rüşd ve İbn Tufeyl'i önemli ölçüde etkilemiştir.³⁹

İbn Tufeyl, geleneksel Endülüs felsefesinin yanı sıra din bilimi ve tıp alanında yaptığı çalışmalar ile dönemine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Alanında önemli bir yeteneğe sahip olan İbn Tufeyl, doktorluk mesleğini Gırnata'da yapmaya başlamış bunun yanı sıra döneminin önemli ilimlerinden; astronomi, felsefe ve şiir alanında da kendini ispatlamıştır.⁴⁰

Araplar arasında en ünlü filozoflardan biri olan İbn Rüşd ise Müslümanlık dünyasının yanında Hristiyanlık dünyasına da felsefesiyle adından bahsettirmeyi başarmıştır.⁴¹ İbn Rüşd, daha ziyade Aristo'nun yapıtlarından Arapçaya çevirdikleri ve şerhleriyle ünlenmiştir. Avrupa'da 1150 yılından önce Aristo'nun birkaç eserinin tercümesi mevcut idi ve bu tercümeler de din adamları tarafından ilgiyle karşılanmıyordu. Aristo'nun Batı tarafından yeniden keşfi sayesinde İbn-i Rüşd'ün eserleri 12. yüzyıl itibarıyla Latinceye çevrilmeye başlanmıştır. İbn-i Rüşd'ün fikirleri, Hristiyan gelenekten "*Brabantlı Siger*", "*Thomas Aquinas*" ve "*Dacia*

³⁷ Özdemir, ss.319-321.

³⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce>, (27.09.2020).

³⁹ <http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H023.htm>, (27.09. 2020).

⁴⁰ Söylemez, ss. 26-27.

⁴¹ Yener, s. 220.

Boetius” gibi Paris Üniversitesi akademisyenleri tarafından benimsenmiştir. “*Thomas Aquinas*” gibi ünlü filozoflar, İbn-i Rüşd’ü “*Şârih*” (Yorumcu) olarak nitelendirirken Aristo’yu ise “*Filozof*” olarak nitelendirmiş ve ne derece önem verdiklerini bu vesileyle göstermişlerdir.⁴²

İbn Rüşd’ün eserleri, ölümünden yaklaşık yirmi beş yıl sonra Batı dünyasına girmiştir. Kısa bir süre sonra ise kültür başkentlerinin bazılarında yer alan eğitim kurumlarında incelenmeye başlanmıştır. İbn Rüşd’ü batıya tanıtan ilk kişi Michel Scot’tur. Ernest Renan’a göre Scot’un batı dünyasına kazandırdığı en önemli eylem, İbn Rüşd’ü batı dünyasına tanıtmasıdır. Bu tanınmadan sonra birçok kişi İbn Rüşd’ün eserlerini Arapça’dan Latinceye tercüme etmiş ve bu sayede Batı dünyası XIII. yüzyılın başlarında İbn Rüşd ile Aristo’nun şerhlerine sahip olmuştur.⁴³

İbn Rüşd, İbn Bacce’den kısa süre de olsa ders almıştır. Daha sonra İbn Tufeyl ile tanışma fırsatı bulan İbn Rüşd, Tufeyl tarafından dönemin sultanı Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Abdülmü’min’le tanıştırılmıştır. Ebû Ya’kûb Yûsuf, ilim adamlarının donanımlı kültürleri karşısında bilim ve felsefeye ilgi duymaya başlamış, İbn Tufeyl’in sohbetlerine de iştirak ederek felsefe, tıp alanındaki eserleri özel kütüphanesine dâhil etmiştir. Sultanın bu alakası onu Aristo’nun eserlerini incelemeye itmiş ancak Aristo’nun ifade biçimini algılamakta zorlandığı için İbn Tufeyl’den eserleri ona açıklamasını rica etmiştir. O dönemle hayli yaşlı olan Tufeyl, bu işin ona ağır geleceğini ifade ederek İbn Rüşd’ü sultana önermiştir. Sultanın felsefi sorularına tatmin edici cevaplar veren İbn Rüşd, sultan tarafından takdir edilerek mükâfatlandırılmıştır.⁴⁴

3.Orta Çağ Avrupa’sının Bilim ve Sanatta Yeniden Doğuşu Olarak Rönesans

Rönesans kelimesi İtalyanca Rinascimento sözcüğünden türeyen ve yeniden doğuş anlamına gelen Fransızca bir kavramdır. Rönesans büyüleyicidir çünkü

⁴²<https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=8578>, (27.09.2020).

⁴³Bekir Karlığa, “Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 8, S. 33, Eylül-Ekim 2005, ss.166-167.

⁴⁴<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-rusd--torun>, (27.09.2020).

tarihsel bir dönemi değil büyük bir kültürel değişimi ifade etmektedir. ⁴⁵ “XV. yüzyıldan başlayarak İtalya’da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımıdır.”⁴⁶Rönesans, Orta Çağ ile Yeni Çağ atarihleri arasında, Modern Çağ’ın başlangıcı olarak görülen bir dönemdir.⁴⁷Bu çağ uzun süredir ilerleme kaydedememiş olan Avrupa’nın,ticaretveCoğrafi Keşifler sayesinde ilerlemesini sağlamıştır. Rönesans üstünde ayrıntılı araştırmalar yapanBurkhard: “*Rönesans insanın keşfedilmesidir.*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸Orta Çağ’dan kopan ve yeniyi oluşturan Rönesans kültürünün bütününe oluş ve değişme hâkimdir. Rönesans’ta birlik ve kalıcılık değil çokluk, çeşitlilik ve canlılık ön plana çıkmıştır. ⁴⁹

Batı’da Orta Çağ’a hâkim olan Kilise ve onun fikirleri, o dönemde her şeyi kendi etkisi altına almaya çalışmış, etkisi hep devam edecek izlenimi ortaya çıkarsa da zamanla deforme olmuş, değişmek zorunda kalmış, Rönesans devrinin yaşanmasına ve dinde yenilik hareketine engel olamamıştır. Hristiyanlığın etkisini kaybetmeye başladığı Rönesans devrinde Kilise, bilim adamları ve filozofların sesini kesmeye çalışmıştır. İnsanlara vicdana sığmayan cezalar vererek işkence etmiş, insanları canlı canlı yaktırmış ve idam ettirmiştir. Hristiyanlığın Batı’da enkaz bırakan bu etkisi 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Rönesans ile gerçekleşen yeni uyanışlar, eski medeniyetler ve İslam coğrafyasının etkileriyle gerçekleşmiştir. İslam coğrafyasının birçok alanda yaptığı çalışmalar neticesinde Avrupa, Rönesans çağına adım atmış ve “*Coğrafi Keşifler*”le de yeni kapıları aralamıştır.⁵⁰

⁴⁵Batchelor, s. 335.

⁴⁶<https://sozluk.gov.tr/>.(22.09.2020).

⁴⁷ Mustafa Yıldırım, “Rönesans ve Reformasyon”, *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı 1, Nisan 2020, s.187.

⁴⁸<https://web.archive.org/web/20200322155825/https://beta.trt.tv/belgesel/dunya-tarihinin-donum-noktalari/dunya-tarihinin-donum-noktalari-7-bolum-125638>, (22.09.2020).

⁴⁹Hediye Dumlu, *Thomas More’un Ütopya’sında Adalet Kavrayışı*, (Danışman: Doç. Dr. Zerrin Kurtoglu), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

⁵⁰ Yıldırım, ss. 188-189.

Rönesans insanının doğaya baktığında gördüğü şey çokluk, çeşitlilik ve farklılıktır. Etkinlik alanı olarak doğa coğrafi keşifler sayesinde artık yeni bir dünyadır. Yeni doğa anlayışının getirdiği sonsuzluk duygusunun sosyal ve kültürel hayata yansması sanatta, ticarete, bilgide sekülerleşmeyi başlatmaktaydı. Peter L. Berger’e göre: “*Sekülerleşme toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı bir süreçtir*”. Bu süreçte eğitimin kilisenin otoritesinden kurtarılması, kilise arazilerinin kamulaştırılması, felsefe, sanat ve edebiyat alanında dini unsurların kaybolması ve bilimin de dünyada seküler ve özerk bir bakış haline gelmesi gözlenmekteydi.⁵¹

Rönesans döneminde pagan Roma’yı diriltme çabaları olduğunu söylemek mümkündür. Rönesans döneminde yaşamış insanlar için nihai değer, Orta Çağ’daki gibi öte dünyaya odaklandırılmış ruhun kurtuluşu değil; Antik Yunan ile Roma’da benimsenen ruhun hürriyetidir. Onlara göre insan özgürlüğe varmak için Tanrı’nın yardımına gerek duymaz, insan özgürlüğüne iman ile değil akıl ve erdem ile ulaşır. Rönesans insanı Orta Çağ’ın değersiz gördüğü yaşama tutkusunu ve bu dünya değerini yeniden kazandırmıştır. Michelet’e göre insan benliğini tekrar bulmuştur ve Rönesans Michelet tarafından insanın ve doğanın keşfi altında Antikite’nin yeniden canlandırılması olarak anlaşılmakta modernizmin doğuşunun habercisi olarak tasarlanmaktadır. Rönesans’ın kültürel özelliklerini belirleyen tabiatın hakemliğidir. Tabiata göre galip ise Yunan ve Roma devridir. Öyleyse Rönesans Antikite’ye dönmektedir.⁵² Avrupa uygarlığının temel koyucu düzlemlerinin yani Hristiyanlık, Yunan ve Roma düşüncesinin ilk defa Rönesans’la birlikte konulduğunu söylemek yerinde olacaktır. Avrupa uygarlığı özünü ve temel koyucu anlamını Rönesans’a borçludur.⁵³

Macit Gökberk’e göre Rönesans Antikite’yi yeni bir tarzda canlandırmaktadır ve bu yenilik ona göre Orta Çağ karşıtlığıdır. Hakan Çörekçioğlu ve Michelet Rönesans’ı Antikite’nin gölgesinde okuma eğiliminde iken, Huizinga ve

⁵¹Dumlu, ss.63-64.

⁵²Dumlu, ss.51-53.

⁵³Yavuz, s.134.

Panofsky'nin de Modern Çağ hazırlayan pek çok kültürel değişimin daha Orta Çağ'da gerçekleştiğini gösterme eğiliminde oldukları görülmektedir. Burckhardt Rönesans'ı ne Orta Çağ ne de Antikite'nin gölgesi altında olduğu aksine onun İtalya'nın sosyal ve politik gelenekleri içinden kavrama çabasında olduğu böylece de Rönesans kavramına dair yeni bir farkındalık getirdiği söylenebilir. Bloch'a göre ise: *“Rönesans insanoğlunun hiçbir zaman tasarlamadığı bir dönemin doğuşudur, yeryüzünde hiçbir zaman görülmeyen kişilerin ortaya çıkışıdır.”* Rönesans dünyanın insan eylemine referansla yeniden tasarlandığı bir çağdır. Özgürlük ise bu çağda bir etkinlik olarak anlaşılmaktadır. Artık özgür insan tarihin öznesidir. Böylece insan tüm eylemlerinde artık tarihsel bir karakterdedir. Orta Çağ insanının korktuğu şeytanlar ve insanları koruduğu sanılan kutsal haç etkisini kaybeder ve insan ise bu sayede Yunan saygınlığına yeniden bürünür.⁵⁴

Hümanizm Rönesans'ın ayırt edici önemli özelliklerinden biridir. Rönesans Hümanizmi Hakan Çörekçioğlu'na göre *“Klasik Antikite'nin incelenmesi ve taklit edilmesine yönelik bir çabadır ve Antik düşüncelerin ve yaşam biçiminin yeni bir eğitim ve kültür programına uygulanmasıdır”*. Rönesans Hümanistleri eğitimin bir insanı iyi bir yaşama hazırlaması gerektiğini ileri sürmekteydi. Onlara göre eğitimin işlevi kamusal yaşama katılmaları konusunda insanları ahlaki sorumlulukla donatmak ve gerekli olan retorik becerisini kazandırmaktır. Sonuç olarak Rönesans Hümanizmine karakteristik özelliği kazandıran onların eğitim ve öğretim programlarıdır. Özellikle ahlak felsefesi ve retorik öne çıkmıştır.⁵⁵ Geç Rönesans Hümanizması, Modern Avrupa'yı inşa ederken; Thomas More, Erasmus Montaigne, Shakespeare gibi düşünürler hoşgörü ortamını ve seküler kültürü ortaya koymuşlardır.⁵⁶

Avrupa tarihinde, üç asrı aşkın bir dönemi içine alan geniş çaplı kültürel bir hareket olan Rönesans; çok taraflı ve zengin bir gayreti ifade etmektedir. *“Rönesans keşiflerin, araştırmaların, ıslahatların, yenilenmenin çağıdır ve biricik bir*

⁵⁴Dumlu, ss. 57-62.

⁵⁵Dumlu, ss.69-78.

⁵⁶Yavuz, s.135.

canlanmayla karakterize edilen dönemdir.”Rönesans döneminde Amerika ve Antiller başta olmak üzere birçok bilinmeyen yerler keşfedilmiş, matbaa icat edilmekle birlikte edebiyat ve diğer sanatsal faaliyetlerde büyük başarılar peyda olmuştur.⁵⁷

4. Orta Çağ Avrupa’sının İlk Şafağı Dindeki Aydınlanma ve Ayrışmalar Olarak Reform ve Karşı Reformlar

Reform, TDK Sözlüğü’nde, “*daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat*” anlamına gelir. Terim anlamıyla Reform ise, “15. ve 17. yüzyıllar arasında tüm Avrupa’yı etkileyen Katolik Kilisesi’ne karşı yapılmış dinsel yenilenme hareketidir.” Tuncar Tuğcu, “*Batı Felsefesi Tarihi*” adlı eserinde, reformun, “VI. ve VII. yüzyıllarda bir siyasi parti gibi örgütlenerek Roma İmparatorluğu’nda siyasal erki ele geçiren Katolik Kilisesi’ne karşı köklü karşı çıkışı” ifade ettiğini belirtmiştir.⁵⁸

Rönesans döneminde gerçekleşen en mühim yenilenme hareketlerinden biri Reformasyondur. Reformasyon ile beraber Hristiyanlığın yeni mezhebi olan Protestanlık ortaya çıkmakla birlikte, Katolik ve Protestan Kiliseleri birbirinden ayrılmıştır. Rönesans, Orta Çağ’ın düşünce şekli karşısında bir ayaklanmayı ifade ederken, Reformda ise Orta Çağ Kilisesi ile bu Kilisenin düşünce şekli olan Skolastisizme karşı bir baş kaldırı vardır. Bu noktada amaç, eski Kiliseden kurtulup yeni bir Kilisenin kurulması olmuştur. Baktığımızda ise Reformasyon’un özünde de ilk Hristiyanlığa dönme arzusu yer almıştır. Reformasyon, Orta Çağ Kilisesi ve Roma İmparatorluğu etkisiyle değişime uğrayan Hristiyan inançlarını orijinal haliyle yeniden inşa etme çabasını ifade etmiştir.⁵⁹

Reform kavramı ilk kez Alman rahip Martin Luther tarafından dillendirilmiştir. Devamında sayısız çatışma getiren ve sonunda “Otuz Yıl Savaşları” gibi bir yıkıma neden olan bu gelişme ahlaksız papazlara, yozlaşmış rahiplere, bozulmuş Hristiyan öğretiyeye dayanan kiliseye karşı bir tepki olarak doğmuştur. Kilisenin para karşılığı

⁵⁷Yıldırım, s.207.

⁵⁸ Yıldırım, s.187

⁵⁹ Yıldırım, s.192.

günah bağışlama belgeleri satma gibi uygulamaları Reformcular tarafından şiddetle karşı çıkılmış, din işlerini bırakıp dünya işleriyle ilgilenen kilisenin artık aracı olamayacağı düşüncesinin yayılmasıyla da Reform için uygun bir zemin hazırlanmıştır.⁶⁰

Sosyal ve siyasal açıdan XIII. yüzyılda zirvede olan Kilise, kendini toplumsal düzenin saptayıcısı olarak kabul ettirirken engizisyon mahkemeleri eliyle sapkın mezhepleri ortadan kaldırmıştır. Fakat Kilisenin bu baskıcı tutumu karşısında toplumda yeni var olansiyasal, sosyal ve ekonomik gruplar tarafından reddedilirken bu durum Kilise ile bu gruplararası gerginliğe sebep olmuştur. Kilisenin haksız şekilde kazançlar elde etmesi, siyasete müdahil olarak dünyevî olana karışması ve kendi içlerinde ortaya çıkan yozlaşmalar Kilisenin saygınlığının zamanla azalmasına neden olmuştur. XVI. yüzyılda ortaya çıkan reform hareketiyle birlikte Kilise, saygınlığını ciddi anlamada kaybetmiştir.⁶¹

Reformistler, Hristiyan sakramentlerin bir kısmında yeniliği esas almıştır. Katolik Kilisesi tarafından uygulamada olan yedi sakramentten yalnızca Kitâb-ı Mukaddes'te açıkça görülen vaftiz ve komünyonu kabul ederek bunları da yeniden yorumlamıştır. “Mecburi itiraf” din adamlarının görevlerini kötüye kullanmalarına sebebiyet verdiği düşünülerek kaldırılmıştır. Kitâb-ı Mukaddes tarafından kabul edilmeyen Orta Çağ dönemine ait skolâstik yaklaşımlar genel olarak reddedilmiştir. Reform hareketi sosyal, siyasal, ekonomikve askerî yönden önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. XVII. yüzyılın ortalarına kadar birçok ülkede Protestanlar ve Katolikler arasında din sebebiyle savaşlar yapılmış, bu savaşlarla Avrupa'nın büyük bir bölümü harabeye dönmüştür. Savaşların sonucunda genel olarak Protestanlar mağlup duruma düşmüş ve akabinde halk zorla Katolikleştirilmeye zorlanmıştır. Fransa'da vuku bulan din savaşları, Fransa'nın iç işleri olarak görülmüş olsa dahi Orta Avrupa'da cereyan eden “OtuzYıl Savaşları” büyük ölçüde bir Avrupa savaşı konumunda olmuştur.⁶²

⁶⁰Dumlu, s.80.

⁶¹<https://islamansiklopedisi.org.tr/reform>, (18.11.2020).

⁶²<https://islamansiklopedisi.org.tr/reform>, (18.11.2020).

Yeni bir din anlayışının dile getirilmesi olan Reformasyon Rönesans'ın fenomenlerinden biridir. Bu yeni din anlayışı kiliseye ve skolâstik düşünceye karşıdır, eski kiliseyi aşarak onun yerine yeni kiliseyi getirmek istemektedir. Fakat yeni din anlayışının amacı yeni bir kurum icat etmek değil kilisenin bozduğu Hıristiyan inançlarını orijinal haline döndürmektir. Katolik kilisesinin yozlaşmasına karşı olarak çıkan Reformasyon Antik Çağ'a geri giderek ilk Hıristiyanlığa dönmeyi hedeflemektedir. Hümanistler ve Reformistler tarafından Orta Çağ İsa'nın mesajını bozmuş bir çağ olarak yorumlanmaktadır. Reformcular kilise tarafından bozulan "hakiki söz" ü bulmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için de kilise kurumu dışarıda bırakılacak ve inanca yer açılacaktır.⁶³

Dinsel Reform Hareketi Avrupa'da en yoğun olarak Almanya'da hissedilmiştir. Reformasyonun öncüsü olan Alman Martin Luther kilisenin ve papalığın artık dindarların ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve ilk halinden uzaklaşarak yozlaştığını ileri sürmüştür. Luther'e göre Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı başlatılan ve Protestanlık olarak adlandırılan dinsel Reform hareketinin yaygınlaşması ve toplumsal bir olgu haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Yine Luther'e göre Kilise'ye vergi yoluyla para aktarılması, endüljans gibi para karşılığında günahların affedilmesi gibi uygulamalar kiliseyi bir kurum olmaktan çıkarmış ve bu durumda kilise insanların dini duygularını sömüren ticari bir kuruma dönüşmüştür.⁶⁴

Kendiliğinden çoğulcu bir nitelik kazanan Reform hareketi, Batı Hıristiyanlığına dini çoğulculuğu getirmiştir. Böylece aynı imanın farklı çeşitleri arasında onarılamayacak aykırılıklar ve rekabetler ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Reformasyon, özünde dini ve ahlaki açıdan çöküş yaşayan Katolik Hıristiyanlığı düzenleyerek, onu özüne dönüştürüp; dini, insan hayatında önemli konuma getirmeyi ve din adamlarının insanları sömürmesine engel olmayı amaçlamıştır. Sonuç itibarıyla,

⁶³Dumlu, s.79.

⁶⁴Dumlu, ss.82-83.

⁶⁵Yavuz, s.137.

Rönesans gibi Reform hareketi de, “ileri doğru atılan bir adım” olarak görülmüş ve Aydınlanma’ya giden yolda mühim bir aşamayı meydana getirmiştir.⁶⁶

5.Rönesans’ın Reform Hareketi Üzerindeki Etkisi

Rönesans, “XV. yüzyıldan başlayarak İtalya’da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımıdır.”⁶⁷ Reform ise, “15. ve 17. yüzyıllar arasında tüm Avrupa’yı etkileyen Katolik Kilisesi’ne karşı yapılmış dinsel yenilenme hareketidir.” Ortaya çıkış tarihlerine baktığımız zaman Rönesans ve Reform hareketinin yakın zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada Reform hareketi Rönesans’ın doğrudan etkisiyle mi ortaya çıktı sorusu akıllara gelmektedir.

Edgar Morin Rönesans’tan Reform’a doğru olan evrimi şu şekilde özetlemektedir: “Rönesans o zaman kadar Hristiyanlığın, Yahudiliğin, Yunan’ın, Roma’nın kültürel katkıları arasındaki su yüzüne çıkmamış aykırılıkları özgürleştirecek, başıboş bırakacaktır.”⁶⁸ Bu özgürleşme sürecinde ise ilk ortaya çıkan değişimlerden biri Almanya’da dalga dalga yayılan Reform hareketi olmuştur. O halde Rönesans’ın Reform hareketine dolaylı olarak etkisi görülmektedir. Fakat bahsettiğimiz etki Reform’un Reönesans’tan doğduğu anlamına gelmemektedir.

Reform hareketinin Rönesans döneminde varlığını sürdürmüş olması, onun Rönesans’ın ruhuyla tam manasıyla örtüştüğü anlamına gelmemektedir. Bireyi öne çıkaran, insanı savunan, teolojik inanışlara itibar göstermeyen Rönesans insanının aksine; Reformistler, dini ve ahlâki açıdan reform yapmayı hedefleyen ve bunu insanlara dayatmak amacıyla eğitim programlarının geliştirilmesiyle ilgilenen kişilerdir. Rönesans ve Reformun ortaya çıkmasına yol açan gelişmeler bazı durumlarda birbiriyle örtüşse de, pek çok açıdan birbirinden farklılık göstermektedir. Orta Çağ düşüncesine başkaldırı hususunda her ikisinin de benzeştiği görülmektedir. Yine her ikisi de dini, politik ve entelektüel alanda etkili olan akımlardan benzer şekillerde etkilenmişlerdir. Bununla birlikte, Preserved Smith’in ifade ettiği gibi,

⁶⁶Yıldırım, s.208.

⁶⁷<https://sozluk.gov.tr/>.(22.09.2020).

⁶⁸Yavuz, s. 137.

*“Rönesans’ta Reform dışında, din ve dindışı akımlara rastlamak mümkün olmuştur; yine politik ve entelektüel anlamda Rönesans’ta etkili olan akımların Reformcuların fikirlerinin etkisi altına girmesine de şahit olunmuştur.”*⁶⁹

6.Reform ve Rönesans Döneminde Etkili Olan Monoteizm-Paganizm Diyaloğu

Rönesans ve Reform döneminde din ve dini kurumlar sorgulanmaya, değiştirilmeye çalışılmıştı. Dönemin birçok düşünürü dinin özüne dönmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Çünkü onlara göre dini kurumlar özellikle Kilise dinin aslını bozmuş ve amacından sapmıştı. Bu noktada Monoteizm-Paganizm diyaloğu ortaya çıkmış ve Reformasyon ruhbanların eliyle tahrif edilen Hristiyanlığa karşı gerçek Hristiyanlığı savunan bir konuma gelmiştir. Yine Rönesans’ın pagan ilahlarına sahip çıkması Paganizmin birçok alanda yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rönesans’ın hümanizmasının temelinde monoteizm ve paganizm yan yana gelebiliyordu. Hümanistler Hristiyan (monoteist) faziletleri, politeist (paganizm) faziletlerle kaynaştırarak yeni bir Hristiyan cemiyeti oluşturma gayretindeydi.⁷⁰

Machiavelli, Roma paganlarının taşıdığı politeist faziletlerin papalığın öğrettiği faziletlerden üstün olduğunu iddia etmiştir. Onun hayranlık duyduğu şey ise papalığın toplumu zayıflatan faziletleri değil Roma politeizminde var olan sivil ahlaki faziletler temeline dayalı Tanrı’dan korkma fikriydi. Hristiyanlığa eleştirisi Mesih’in temel prensiplerinden uzaklaşan papalık kurumuna idi ve tek Tanrı anlayışında ahlaki tenkit vardı. Papalık ona göre Mesih’ten ve Tanrı’nın dininden saptığı sürece otoritesini kaybedecekti. Machiavelli, Hristiyanlığın dışındaki dinleri batıl olarak görüyordu. Ona göre Tanrı adil, merhametli, yardımsever, insanları seven, yaratıcı, rızık verici, evrensel bir güç olarak bu âlemden ayrı fakat onun içinde etkin tek bir ilahtı.⁷¹

⁶⁹Yıldırım, s.208.

⁷⁰Mustafa Alıcı, *Evrimsel Politeizm Devrimci Monoteizm*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s.44.

⁷¹Alıcı, ss. 45-47.

Filozof Jean Bodin politeizm kelimesini kullanan ilk kişi olarak bilinmektedir. Bodin'e göre en iyi din en eski olandır. Yani Hz. Âdem'in monoteizmi ona göre en iyi ve en eski dindir. Bodin hem doğal din hem de Tanrı merkezli dinin varlığına işaret etmiş ve vahiy dinlerinin de insanı kurtuluşa götüreceğini söylemiştir ve bu dinler ona göre Tanrı için rahatsızlık verici değildir. Asli monoteizmden uzaklaşmayı hatalar labirentine dalmak olarak nitelendirmiştir. Doğal din anlayışıyla David Hume, Benjamin Franklin, Thomas Paine gibi Aydınlanmacılara, ateist Tylor'a, monoteist Pater Wilhelm Schmidt'e ilham kaynağı olmuştur. Bodin'e göre, dinler göreceli olarak doğrudurlar. Mutluluğa ve kurtuluşaulaşmak için pagan dinlerine veya vahiy dinlerine gerek olmadığını yalnızca akla ve doğa yasasına ihtiyaç olduğunu ileri süren Bodin'e göre: "Bütün dinler, doğal olan ve her insanda baştan beri bulunan tek bir dinin yansımalarıdır." Bodin, Doğal Dinin temel düşünce ve inançları olarak sırasıyla "Tanrının birliği inancını, ahlak bilincini, özgürlük düşüncesini, ölümsüzlük ve ahiret inançlarını" saymıştır.⁷²

Filozof İngiltere'nin ileri gelen deistlerinden olan Edward Herbert, her yere yayılmış evrensel monoteist bir din anlayışına sahiptir. Ona göre insanların dinlerinde beş tane ortak nokta bulunur: Fıtrilik, fazilet ve zahitlik, tövbe, ahirette ceza ve ödül, tek ve yüce bir tanrı'ya tapınma duygusu. Herbert için dinin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi için vahiy bir ölçüt değildir. Ona göre ölçüt doğru akıldır. İnsanlık da tektanrı inancına ancak doğru akılla ulaşabilir. İnsanın dini gerçek din olup, evrensel, kökü ve objesi Tanrı olan dindir.⁷³

Gerard Vossius'e göre insanların putperestliğe tapmasını ve tektanrı inancını fark edememelerinin bazı sebepleri vardır. İlk olarak insanları kötülüğe sevk eden şeytan onları doğru yoldan uzaklaştırmıştır. Daha sonra insanlık cahiliye dönemi yaşamış ve dinin kaynağını unutmuştur. Son olarak da insanlar tabiatta var olan ilahi ışığı fark edememişlerdir. Vossius'a göre bu insanlar orijinal monoteizmden uzaklaşmışlardır. Katolik Pierre Daniel Huet'e göre evrende insanlar tarafından inanılan her ilah kutsal tarihe ve fiziksel doğaya aittir. Hugo Grotius'a göre ise

⁷²Ahmet Cevizci, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 2015, s.204.

⁷³Alıcı, ss.48-49.

insanların ilk din olan monoteizmden politeizme kaymalarının sebebi insanların kendisiyle alakalıdır. Toplumda bulunan kötüler insanları tek tanrı inancından alıkoymuşlar bu da yetmemiş tek tanrı inancına sahip insanlara eziyet edilmesine sebep olmuşlardır.⁷⁴

B.Aydınlanma Öncesi Ütopik Eserler

1. Platon-Devlet, (370-360)

Antik Yunan filozofu olan Platon, M.Ö. 427 ila M.Ö. 347 yılları arasında hayatını sürdürmüştür. Asıl adı Aristokles olan Platon, geniş omuzları ve atletik yapısı sebebiyle, Yunanca geniş göğüslü anlamına gelen “*Platon*” lakabı ile tanınmıştır. Platon, Sokrates’in öğrencisi ve Aristoteles’in öğretmenidir. Felsefe, Platon ile en zirve noktasına ulaşmış, eserlerini şiirsel bir anlatımla bezeyerek yüzyıllar boyunca insanlarda etki bırakmayı başarmıştır. Platon aynı zamanda Batı felsefesinin şekillenmesinde de önemli bir rolü olan ilk önemli filozoftur. Atina’da “*Akademi*” adında bir felsefe okulu kurmuştur. Platon’un düşünceleri, İslam ve Hristiyan felsefesi üzerinde derin izler bırakmıştır. Düşünceleri, İslam dünyasındaki Yeni Plâtonculuk akımına sebep olmuştur. Rönesans sonrasında eserleri Batı Avrupa’da Antik Yunancadan çevirilmiştir. Modern filozoflardan Alfred North Whitehead’e göre: “*Platon’dan sonraki bütün batı felsefesi onun eserine düşülmüş dipnotlardan başka bir şey değildir.*”⁷⁵

Platon’un zirve eserlerinden olan ütopik eseri “*Devlet*” Sokrates’in sağlıklı ve mutlu bir toplum düzeni için düşündüğü devlet modelini anlatmaktadır. Günümüzde var olan devlet felsefesi konusunda ana kaynaklardan biri olması sebebiyle önemli bir eserdir. “*Devlet*”, Platontarafından yazılmasına rağmen, eserde Platon’un hocası Sokrates’in diyalogları yer almaktadır. Eserin başkahramanı Sokrates’tir ve soru cevap tekniğiyle ideal devlet fikrine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Platon’un kurguladığı ideal devletinde, yöneticilerin içinden çıktığı sınıfın hazırlanması doğmadan önce başlamaktadır. Doğacak çocuğun en yüksek beden ve zihin yeteneklerine sahip olması için anne ve baba en uygun çift olarak seçilmelidir. İdeal

⁷⁴Alıcı, ss.73-74.

⁷⁵<https://www.felsefe.gen.tr/platon-eflatun-kimdir/>, (10.12.2020).

devlette çocuk devlet malı sayıldığından eğitimi elli yaşlarına kadar devam eder.⁷⁶Kanun koyucu kadın ve erkeklerden birbirlerine en yakışanı evlendirmelidir. Düğün merasimleri düzenlenmeli, kurbanlar kesilmeli ve şairler evliliği kutlayan şiirler yazmalıdır. Devlet adamları evlenme sayılarını belirlemelidir. Devlet savaş, hastalık vb. durumlara karşı toplumun azalmasını da artmasını da önleyebilmelidir.⁷⁷

Platon, "Devlet" adlı eserinde, ideal devletin nasıl olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu devlette insanlar üç sınıfa ayrılmıştır: "Çalışanlar (işçiler, çiftçiler, zanaatkârlar), Bekçiler (askerler) ve Yöneticiler." İşçi sınıfına mensup olanlar çalışarak devletin maddi gereksinimlerin karşılamaktadır. Bekçiler sınıfı, toplum içindeki güvenliği sağlarken dışarıya mihraklara karşı da devletin varlığını savunmaktadır. Yöneticiler sınıfı ise devleti yönetmektedir. Bu toplumun her sınıfının kendine özgü bir erdemi bulunmaktadır. İşçi sınıfının erdemi "kanaatkâr olmak", bekçi sınıfının erdemi "cesaret", yönetici sınıfının erdemi ise "bilgelik"tir. Ayrıca Platon'un devlet düzeninde kadın erkek eşitliği de mevcuttur. Devlet'te bulunan dört değer vardır. "Bilgelik", "Yiğitlik", "Ölçü" ve "Doğruluk". Devlet'te bilgelik vardır çünkü devlet bilgece kararlar verir. Devlet'te yiğitlik vardır çünkü devlet koruyucudur. Devlet'te ölçü vardır çünkü devlet kendine hâkimdir. Bu üç değeri doğuran ve yaşatan değer ise doğruluktur.⁷⁸

Platon'un ideal devlet düzenine göredevleti, filozof olan kralların yönetmesi gerekmektedir. Platon'a göre filozoflar, diğer insanlara kıyasla değişmeyen ideaların bilgisine sahip olması sebebiyle diğer insanlardan üstündürler ve bu da onları ideal devleti yönetmeye layık kılmaktadır. Bu anlamda filozof krallar, öğrenmeye açık, yalan söylemeyen, bedensel haz yerine ruhsal hazza önem veren, gözü aç ve korkak olmayan, hafızası kuvvetli kişilerdir.⁷⁹

Platon'a göre:

⁷⁶Zuhal Şan, "Ütopyalarda Devlet Tasarımı: Platon, More, Campanella", Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010, ss. 24-25.

⁷⁷Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul, 2018, s.163.

⁷⁸Platon, ss.125-132.

⁷⁹Platon, ss.194-198.

Dünya tıpkı bir mağara gibidir. Mağarada, duvara yüzleri dönük, elleri bağlı ve sadece duvardaki gölgelerin görüntülerini izleyen insanlar vardır. İdealar her şeyin mükemmel bir örneğinin mevcut olduğu bir alan oluşturur. Filozoflar bu alanın bilgisini edinerek, bu bilgiyi mağaradakilere anlatmalıdır. Bu nedenle onlar, matematik, geometri, astronomi, felsefe çizgisini izleyen bir eğitim sürecinden geçmeli ve mağaradakileri zincirlerinden kurtararak, mağara dışına çıkarmalıdır.⁸⁰

Platon, eserinde ideal devlet haricinde dört farklı devlet biçiminden daha bahsetmektedir. Timokrazi, Oligarşi, Demokrasi ve Tiranlık. Timokrazi’de devletin gözü yukardadır. Oligarşi gelir üstünlüğüne dayanır, zenginler yürüttüğü düzendir. Bunlar cimridirler, savaş için para harcamazlar, devletin mallarını satarak gelir elde ederler. Zengin fakir kavgasında fakirler zenginleri yendiğinde demokrasi ortaya çıkar. Demokrasi devletinde yurttaşlar özgürdür. Platon’a göre, ideal devlet modeli bozulursa timokraziye; timokrazi bozulursa oligarşiye; azınlık devleti bozulursa demokrasiye, demokrasi ise aşırı özgürlük ortaya çıkarması nedeniyle bozulur ve tiranlığa dönüşmektedir.⁸¹

İdeal devlette eğitim küçük yaşta başlar. Onlara göre çocukların oyunu çok iyi programlanmalıdır. Çünkü çocuklar, oyunların içinde düzen, disiplin ve kurallara uymayı öğrenirler. Eğitim içinde müzik ve jimnastiğin yeri önemlidir. Bu ikisi dengeli bir şekilde verildiğinde jimnastik bedeni, müzik ise ruhu huzura kavuşturur. İdeal devlette herkesin yaşına uygun iyi felsefe verilmelidir.⁸² Çocuklar eğitimi zorlayıcı bir unsur olarak görmemeleri için oyun eğitimin içine enjekte edilmelidir. Beden eğitimi dersleri çocuklar için oldukça önemlidir. Aritmetik, Geometri ve Diyalektik dışında bütün dersler çocukken öğretilmelidir.⁸³

İdeal devlette askerler mal mülk sahibi olamazlar. Bekçiler özellikle cinsel taşkınlık ve ilişkiden uzak durmalıdırlar. Platon’un devlet düzeninde evlilik, yuva kurma çok arzulana bir durum değildir. Hatta bekçilerin evlenmesi de yasaklanmıştır.

⁸⁰Platon, ss.231-234.

⁸¹Platon, ss.267-302.

⁸²Şan, s.26.

⁸³Platon, s.259.

Aile kurma kamu görevi haline getirilmiştir. Her ailenin bir kız bir erkek çocuk sahibi olması dilenmekte ve iki çocuk dışındakilerin bakımını devlet üstlenmemektedir. Devletin temel gayesi, insanın mutluluğunu sağlamaktır. Toplumun mutluluğunu sağlanması için isetoplumdaki herkes üstüne düşen görevi yapmalıdır.⁸⁴

2. Farabi-El Medinetül Fazıla (941-942)

İlk Müslüman filozoflar arasında olan Farabi, “*Meşşailik*” okulunun en önemli filozofu olarak kabul edilmektedir. Yunanca metinlerin çevirilerinin yapılmasıyla ortaya çıkan Meşşailik Okulu, İslam Felsefesinin daha sistematik bir gelenek halini almasında önemli bir etkisi olmuştur. Meşşailer, akıl aracılığıyla hakikate ulaşılabilceği ve son noktada aklın vahiy gibi insanı en mükemmele götüreceğini kabul etmektedir. Meşşailik okulunun çalışmaları sistemli bir şekilde ortaya koyan Farabi, bu özelliğinden dolayı dönemin “*ilk öğretmen*”i (Muallim-i Evvel) olan Aristo’dan sonra “*ikinci öğretmen*” (Muallim-i Sani) olarak kabul edilmektedir.⁸⁵

“*Kitâbü Ârâ’i ehli’l-medîneti’l-fâzıla*” ve “*Kitâbü Mebâdi’i ârâ’i ehli’l-medîneti’l-fâzıla*” olarak da bilinmekle birlikte yaygın olarak “*el-Medînetü’l-fâzıla*” olarak isimlendirilmektedir. Fârâbî, olgunluk çağının meyvesi olan eserin yazımına Bağdat’ta başlamış, 941-942 yıllarında Dimaşk’ta tamamlamış ve ölümünden önce Mısır’da bulunduğu esnada dostlarının arzusu üzerine eserini tekrar gözden geçirerek konu başlıklarını belirlemiştir. Filozofun amacı, “ahlâkî ve fikrî erdemlere dayalı ideal bir devlet düzeninin projesini sunmaktır.”

Farabi’nin “Erdemliler Şehri” veya “İdeal Devlet” (El-Medinetül-Fazıla) adlı eseri klasik İslam düşüncesinin ilk ütöpik özelliğini taşıyan eseri olduğı gibi İslam siyaset felsefesinin de ilk metinlerinden biri olmuştur. Farabi’ye göre insandoğuştan mükemmele ulaşma içgüdüsüne sahiptir. Fakat insanın sosyal bir varlık olması münasebetiyle bu işi tek başına yapmasının mümkün olmadığını ve insanınmükemmele ancak birbiriyle yardımlaşarakulaşabileceğini savunmuştur.

⁸⁴ Şan, ss. 25-26.

⁸⁵Bedir Sala, “Mutlu İnsanların Mutlu Kenti: El Medinetül Fazıla”, *İdealkent Dergisi*, Sayı 5, Ocak 2012, s.227.

Bütün toplumun katkısı neticesinde herkesin varlığını sürdürmek ve mükemmelliğe ulaşmak için ihtiyaç duyduğu şeyler sağlanmış olmaktadır.⁸⁶

“*el-Medînetü'l-Fâzıla*” varlık ve siyaset felsefesi olarak iki bölümden meydana gelmektedir. Fârâbî, eserine mukaddimeye yer vermeksizin konuya Tanrı ve Tanrı'nın sıfatlarıyla başlamıştır. İlk etapta Tanrı'nın sıfatlarını ele alırken devamında Tanrı'yı ilk varlık, ilk neden, bir ve ezelî olarak nitelemiştir. Tanrı'nın benzeri ve ortağı bulunmadığını ifade etmiştir. Fârâbî, “*el-Medînetü'l-Fâzıla*”da canlıların en temel özellikleri olan yeme, içme, büyüme, üreme, düşünme, hayal kurma, vücudun fizyolojik ve psikolojik işleyişine kadar birçok konuyu tartışmış ve yorumlamıştır.⁸⁷

Fârâbî, insan topluluklarını kategorize ederken kıstas olarak iş bölümü, birlik beraberlik duygusu ve ahlâki erdemleri uygulama olgusunu göz önünde bulundururken bu toplulukları gelişmiş gelişmemiş olarak iki gruba ayırmıştır. Gelişmiş toplulukları küçük (şehir), orta (devlet) ve büyük (birleşik devletler) olmak üzere üç grupta ele alırken; gelişmemiş toplulukları ise aile, sokak, mahalle ve köy toplulukları olarak ele almıştır. Ahlâkî erdemlere riayet açısından da devlet biçimlerini, erdemli olan ve erdemli olmayan şeklinde iki bölüme ayıran Fârâbî'ye göre, erdemli devletin yalnızca bir şekli bulunmaktadır: Ahlâkî erdemleri kendine ilke edinmiş, iş bölümü, sosyal birlik beraberliğin en üst seviyede olduğu, hukukun ve sosyal adaletin tam anlamıyla vuku bulduğu, bilgelerin başkanlık yaptığı bir devlet şeklidir. Ahlâkî erdeme sahip olmayan devlet şekillerini ise sapkın, cahil, fâsık ve değişebilen olmak üzere dört grupta ele alırken; cahil devletin ise altı farklı şekli olduğunu ifade ederek bunların da özelliklerini ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.⁸⁸

Fârâbî'nin devlet düşüncesinin temelinde devlet başkanının konumu çok büyük önem arz etmektedir. Ona göre devletin şeklini belirleyen de başkanın zihinsel kapasitesi ve ahlâkî niteliğidir. Fârâbî, başkanda bulunması gereken özellikleri şu

⁸⁶Sala, s.228.

⁸⁷http://www.felsefe.gen.tr/siyaset_felsefesi/farabi_ve_erdemli_sehir_erdemli_kent_el_medine_tul_fazila_utopyasi_anlayisi_nedir.asp, (19.12.2020).

⁸⁸http://www.felsefe.gen.tr/siyaset_felsefesi/farabi_ve_erdemli_sehir_erdemli_kent_el_medine_tul_fazila_utopyasi_anlayisi_nedir.asp (19.12.2020).

şekilde sıralamaktadır: organları eksiksiz, anlayışlı, hafızası güçlü, akıllı, ince düşünceli, telaffuzu güzel, öğrenmeye istekli, yeme, içme ve eğlenme bağımlısı olmayan, doğruluktan yana olan, yalandan uzak duran, nefsine hâkim, dindar, adaletli ve işini şevkle yapan. Başkanda bu özellikler bulunmadığı zaman devleti tek kişi yönetemeyecektir. Bu özellikler arasında en vazgeçilmez olanı ise bilgeliktir.

Farabi, zihninde var ettiği toplumu insan vücuduna benzetmektedir. Bir bedende organlar birbirleriyle uyumlu ve koordineli bir şekilde nasıl vücudun işleyişini yerine getiriyorsa, devlette de herkes kendi görevini yerine getirerek olması gereken ideal devletin örneklemektir. Bir bedendeki en önemli organ emredici organ olduğundan şehri yönetecek kişinin de dolayısıyla şehrin en mükemmel parçası olmalıdır. Nasıl ki kalp bedenin tek yöneticisi ise ve başkan da şehrin tek yöneticisidir. Farabi'ye göre devleti yöneten kişinin aynı zamanda filozof olması gerekmektedir. Filozofluk Farabi'nin ideal devletinin olmazsa olmaz şartıdır. Farabi'nin İdeal devletinde ise felsefe yönetimin unsuru olmalıdır.⁸⁹

3.İbn Tufeyl- Hay Bin Yakzan (1169?)

İbn Tufeyl, 1105 yılında Gırnata'da dünyaya gelmiş, 1185 yılında Marakeş'te hayatını kaybetmiştir. İbn Tufeyl, akıl yürütmeye ya da bir bilgi aracılığına gerek kalmadan bilginin doğrudan içe doğmasıyla elde edilen bilgi olan İshrakilik felsefesinin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden biridir. Bilhassaastronomi, tıp, felsefe alanlarıyla ilgilenmiştir. 14. yüzyıl itibarıyla tüm dillere tercüme edilen, günümüze kadar ulaşan en önemli eseri, "*Hay bin Yakzan*", diğer adıyla "*Esrarü'l Hikmeti'l Meşrikiye*"dir.

İbn Tufeyl'in Hay bin Yakzan'ı geleneğinin en meşhur yapıtlarından biridir. Sühverdi'nin "*El Gurbetü'l Garabiyye*"si; İbnü'n Nefis'in "*El Risaletül-Kamiliyye fi's Siyeri'n-Nebeviye*"si ve Molla Camii'nin "*Salaman ve Absal*"ı da bu geleneğin diğer önemli örnekleridir. İbn Tufeyl'in "*Hay bin Yakzan*" adlı eserinden yola çıkarak kaleme alınan kitapların ortak noktaları, belli bir felsefi Aydınlanma öğretisine dayanmalarıdır. Hay bin Yakzan, İslam Doğu edebiyatında olduğu

⁸⁹Sala, s.229.

gibiDünya edebiyatı üzerindeki tesiri ile de dünya kültür tarihinin en mühim yapıtlarından biri olmuştur.

Felsefi bir öykü şeklinde yazılan veDoğu’da felsefi öykü yazma geleneğinin temeli teşkil edilen Hay bin Yakzan, Salaman ve Absal’ın hikâyesini anlatmaktadır. Hayy kavramı Allah’ın isimlerinden biri olmakla birlikte diri ve canlı anlamına gelmekte iken Yakzan ise uyanık, dikkatli, gözü açık anlamlarına gelmektedir. İbn Tufeyl, mistik deneyimin en yüksek bilgi formu olduğu, akıl ve eğilim yoluyla elde edilebileceği konusunda ısrar etmektedir. Modern psikolojik kriterlere göre Hayy'nin vahşi bir çocuk olarak entelektüel gelişimi oldukça imkânsız gözükse de, İbn Tufeyl'in asıl amacı, yapmacık kültür ve toplumun yokluğu göz önüne alındığında doğru düşüncenin yörüngesini sunmaktır. İbn Tufeyl, doğal aklın tek başına ahlakı ve vahiy ile uyumlu bir evren bilgisini, dolayısıyla da İslam'ın vahyedilmiş metinleri doğrurabileceğini göstermeye çalışır.⁹⁰

İbn Tufeyl’in Hay b. Yakzan'ı, ıssız bir adada yalnız başına büyüyen bir bebek olarak sembolize etmiş, herhangi birinin desteği olmadan aydınlanmış bir adam olarak kendi akıl ve deneyimleriyle var etmiştir. ⁹¹İbn Tufeyl, bu yapıtıyla çağında büyük tartışmalara sebep olan üç temel soruya cevap bulmayı amaçlamıştı: “İnsan hiçbir eğitim görmeden, sadece doğayı incelemek suretiyle düşünme yoluyla “insan-ı kâmil” aşamasına ulaşabilir mi?”“Gözlem, deney ve düşünme vasıtasıyla elde edilen bilgiler, vahiy vasıtasıyla gelen bilgilerle çelişir mi?” “Mutlak bilgilere ulaşmak, bütün insanların üstesinden gelebileceği bir şey midir?”⁹²

Hikâyenin ilk bölümünde, Hay bin Yakzan’ın doğumuna dair iki önerme bulunmaktadır: İlk önermeye göre Hay, “*Bir orta kuşak adasında, organik özellikler kazanmış, tüm elementleri muhteşem bir biçimde dengelenmiş bir çamurdan meydana gelmiştir.*”İkinci önermeye göre ise “*Komşu adadaki hükümdarın kız*

⁹⁰<http://www.hermitary.com/solitude/ibntufayl.html> (11.05.2021).

⁹¹İlknur Söylemez, “İbn Tufeyl’in Hay Bin Yakzan ve Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açıdan İncelenmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2020) s.35.

⁹²Söylemez, “İbn Tufeyl’in Hay Bin Yakzan ve Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açıdan İncelenmesi”, s.36.

kardeşinin yaptığı gizli bir evlilik sonucu dünyaya gelmiştir ve ardından annesi tarafından bir sandığa konulmuş, sandık bu adaya ulaşmıştır. İkinci bölümde, bir ceylanın Hay'ı bularak onu büyütmesinden bahsetmiştir. Hay'ın soru sorması, çok sevdiği annesi ceylanın ölmesiyle başlamıştır. Bu ölümün ardından Hay'ın türlü akıl yürütmeleri ve gözlemlerine dayanarak elde ettiği bilgiler sayesinde ölümü idrak etme çabası işlenmiştir. Hay, insanı canlı bir varlık olarak yaşamaya iten şeyin ne olduğunu anlamanın peşine düşmüştür. Akabinde ateşi fark etmesi, alet edevatüretmeye başlaması da devam eden yaşam yolculuğunun bölümleri olmuştur. Üçüncü bölümde, günlük yaşam rutinlerini belli bir düzene koymayı başaran Hay'ın, varlığın özüne doğru yaptığı yolculuk konu edilmiştir.⁹³

Dördüncü bölümde, Hay kendini yeterince geliştirmiş, ruh ve nesneler konusunda yaptığı akıl yürütmelerle beraber astronomik gözlemler de yapmaya başlamıştır. Elde ettiği tüm deneyimlerden sonra Hay, bir yaratıcının zorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu Yaratıcı ise, her şeyi yaratarak, evreni kusursuz bir düzen dâhilinde var eden mutlak ve tektir. Beşinci bölümde, doğumundan itibaren Hay'ın kat ettiği yollar ayrıntılı bir şekilde alınmıştır. Altıncı bölümde, Hay'ın bir insan olma Absal ile karşılaşmalarını, bir nebi olarak Absal'ı kabul etmesini, Hay'ın insanlara gerçek doğruyu anlatma isteği üzerine Absal'ın eski adasına gitmeleri ve bu adada Hayy ile Salaman'ın karşılaşmalarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bu bölümde Hayy, insanların kendi istek ve arzularının peşinden giderek yaşamlarını sürdürdükleri gerçeği ile yüzleşmektedir. Hikâyenin sonunda ise Hay ve Absal, Salaman ve arkadaşlarıyla vedalaşarak kendi adalarına dönmüştür. Hay'ın kendi metotlarının kullanarak yine eski makamlarına ulaşmış ve Absal da Hay'ın metotlarını kullanarak üst makamlara çıktığı ifade edilerek, hikâyeye mutlu bir sonla bitirilmiştir. Hay bin Yakzan, bir hikmet ve hakikat yolculuğunun hikâyesi olmasının yanı sıra, “insan-doğa”, “insan-insan” ve “insan-Tanrı” ilişkilerini ele almasıyla da dikkat çeken bir yapıttır. Farabi'nin “*El Medinet'ül Fazıla*” eserinden sonra Doğu'da

⁹³<https://arkakapak.babil.com/iki-filozof-yazar-bir-buyuk-roman-ve-bunlarin-oykusu-hay-bin-yakzan/> (11.05.2021).

öne çıkan, insan elinin değmemiş olduğu doğadadoğuştan akıl ile nelerin günyüzüne çıkarabileceğini ortaya koyan, en önemli ütopya örneğidir.⁹⁴

4.Niccolo Machiavelli, Hükümdar (1513)

Siyaset ve Tarih Biliminin kurucusu kabul edilen Floransalı düşünür Niccolo Machiavelli, 1469 yılında doğmuş, 1527 yılında vefat etmiştir. Mutlak monarşinin savunucularından biridir. Machiavelli'nin yaşadığı dönemde İtalya, ayaklanmaların olduğu, küçük devletçikler halinde varlığını sürdüren bir ülke konumundaydı. Machiavelli'ye göre İtalya'nın birliğininin sağlanması için Papalık, feodal prensler, burjuvanın örgütleri ve kent devletleriyle baş edilmesi gerekiyordu. Bunların içinde en güçlüsü Papalık devleti idi. Machiavelli'ye göre Papalık, yalnız başına İtalyan birliğini kurabilecek güçte değildi fakat İtalyan birliğini kurmaya teşebbüste bulunacak bir gücü engelleyebilecek kadar gücü bulduğundan İtalya, siyasi birliğine kavuşamamıştır. İtalya'yı birliğe kavuşturacak öncelikli araç, Machiavelli'ye göre, mutlak monarşidir. Sınırsız yetkiye sahip bir prens olmalı, prensi gittiği bu yolda engellemeye çalışacak hiçbir kimse, sınıf, kurum, yasa, ilke olmamalıdır.⁹⁵

Rönesans devlet ve siyaset kuramcısı olan Machiavelli “*amaca giden her yol mubahtır*” düşüncesini siyasete entegre edip, sınırsızlık ve ahlaki ilkesizliği meşrulaştırdığı iddiasıyla siyaset bilimciler tarafından eleştirilmiştir. Aynı zamanda birçok siyaset bilimci için ise Machiavelli, Sokrates'in felsefede gerçekleştirdiğini yapıp “*iktidarı Tanrı'dan alıp hükümdara vererek*” modern siyaset biliminin kurucusu olarak kabul edilmiştir.

Floransa'da Medici ailesinin iktidarı ele geçirmesinin ardından Machiavelli sürgün edilmiş ve 1513 yılında “*Hükümdar*” adlı eserini kaleme almıştır. Eserini Lorenzo de Medici'ye sunan Niccolo Machievelli'nin en büyük isteği, İtalya'nın birleşmesi olmuştur. Machiavelli, cumhuriyetten yana gibi görünse de bazı

⁹⁴<https://arkakapak.babil.com/iki-filozof-yazar-bir-buyuk-roman-ve-bunlarin-oykusu-hay-bin-yakzan/> (11.05.2021).

⁹⁵<https://web.archive.org/web/20180116061519/http://www.tuicakademi.org/niccolo-machiavelli/>, (04.12.2020).

zamanlarda monarşinin gerekli olduğuna inanmaktaydı. İtalya'nın birleşme idealini anlattığı Hükümdar adlı yapıtında bu birleşme monarşik bir yönetim neticesinde gerçekleşecekti. Machiavelli, bir arakadşına yazdığı mektupta “*Hükümdar*” adlı eserini; hükümdarın ne demek olduğu, kaç farklı hükümdarlığın bulunduğunu, hükümdarlığın nasıl işgal edilip nasıl savunulduğunu irdelemek için yazdığını dile getirmiştir. Hükümdar'da bölünmüş İtalya'yı yöneten hükümdarların cesaret göstererek tüm İtalya'nın birleşmesini ve ülkenin yabancıların boyunduruğundan kurtarılmasını arzulamıştır. Machiavelli aynı zamanda bu eseri yazarak o dönemin hükümdarı olan Medicilerin gözüne girmeyi de amaçlamıştır. Bu yüzden Hükümdar adlı eserini Floransa hükümdarı Lorenzo de Medici'ye sunmak üzere kaleme almıştır.⁹⁶

Hükümdar 26 bölümden oluşmaktadır. Machiavelli, eserini kaleme alırken devlet görevlerinde edindiği bilgi birikimlerinden, edindiği deneyimlerinden ve gözlemlerinden de istifade etmiştir. Hükümdar'da ağırlıklı olarak tarihi olayları ve varolan yönetim biçimlerini ele alarak sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Machiavelli eserini idealist değil yararcı bir yaklaşım çerçevesinde sunmuştur.⁹⁷

Niccolo Machiavelli, eserinde hükümdarlık şekilleri, ayaklanmaların önlenmesi, kendi kanunları ile ayakta kalan şehirler ve hükümdarlıkların işgaller karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiği, yeni hükümdarlıkların durumu, din adamları sınıfının hükümdarlık ile bağlantısı, askeri birlik çeşitleri, hükümdarın orduya dair görevleri, hükümdarların özellikleri, yönetici seçerken dikkat edilmesi gereken meseleler, hükümdarların devletlerini elden kaybetme sebepleri gibi konulardan bahsederek İtalya'yı barbarların egemenliğinden kurtarma çağrısı yaparak kitabına son vermiştir.⁹⁸

Machiavelli “*Hükümdar*”da, problemleri, dinden, metafizikten ve ahlak ilkelerinden mümkün olduğunca soyutlayarak ele almıştır. Hükümetin varlığını

⁹⁶Özkan Gökcan, “Machiavelli ve Nizamülmülk'te Devlet Yönetimi: Hükümdar (prens) ve Siyasetname Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, S. 12, Bahar 2018, ss.31-32.

⁹⁷Gökcan, s.33.

⁹⁸<https://kitap.yazarokur.com/hukumdar>, (04.12.2020).

devam ettirebilmesi için halkının desteğini alması gerektiğine ve halkın güvenini kazanmasının önemine oldukça vurgu yapmıştır. Siyasal iktidarın yasaya uygunluğunu ifade etmede ahlaki ölçütlere veyahut Tanrı'ya başvurmaya gerek duymayan Machiavelli, Hükümdar'da meşruiyetin kökünü hükümetin bizzat kendisi olarak belirlemiştir. İktidarın varlığını, birliğini ve bütünlüğünü korumak adına Hükümdarın uyguladığı her şeyinmübah olduğu kabul edilmiştir.⁹⁹

Hükümdar Machiavelli'ye göre pragmatist düşünce yapısına sahip olmalıdır. Bu noktada, hükümdarın devleti ayakta tutabilmesine destek olacak özelliklere sahip olması gerekmektedir. Devletin çıkarları doğrultusunda hükümdar, her türlü ihtimalleri değerlendirerek, gerekirse cömertlik karşısında cimri olmayı, merhamet karşısında zalim olmayı, verdiği sözden caymayı dahi tercih edebilmelidir. Hükümdarın dikkatli olması gereken noktalardan biri de aşağılanması veya nefret edilmesine sebebiyet verecek özelliklere sahip olmamasıdır. Machiavelli hükümdarın görevleri arasında en çok ehemmiyet gösterdiği sadece ordu meselesini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ona göre bir hükümdar ordu ile alakalı metot ve düzenlemelerini ne kadar iyi yaparsa devletini de o ölçüde koruyabileceğini ifade etmiştir. Hükümdar, savaşma düşüncesinden asla uzaklaşmamalı ve ordu ile alakalı sorumluluklarını her zaman yerine getirmelidir.¹⁰⁰

Machiavelli'ye göre hükümdar, ne olursa olsun halkına hiçbir zaman tam anlamıyla güvenmemelidir. Çünkü ona göre insanın doğası kötüdür. Machiavelli bununla da kalmaz ve insanları, “nankör, değişken, içten pazarlıklı, riyakâr, korkak ve çıkarıcı” oldukları noktasında bir genellemeye dahi yapmaktadır. Eserinde verdiği sözden caymasını gerektirecek sebepler varsa ve verdiği söz lehine sonuçlar doğurmayacaksa akıllı biri verdiği sözü tutmaz ve tutmamalıdır. Hükümdar devletin çıkarları söz konusu olduğunda her türlü baskı ve gücü kullanabilir. Bu durumda topluma düşen görev ise hükümdara şartsız boyun eğmektir. ¹⁰¹Yine bir hükümdar, sarayını bilge insanlarla doldurmalı, onlara devletle alakalı konular ile ilgili sorular

⁹⁹Gökcan, s.38.

¹⁰⁰Gökcan, ss. 39-40.

¹⁰¹Gökcan, s.41.

sorup fikirlerinebaşvurmalı, karşısında bilgelerin özgürce kendini ifade etmelerini sağlamalı ve her şey ile alakalı bilgilere ulaştıktan sonra son kararı her halükarda kendisi vermelidir. Hükümdar bilgi sahibi olduktan kararından kesin bir şekilde emin ve inatçı olmalıdır. Kendisine aktarılan her düşüncede kafası karışıp sürekli kararını değiştirmemelidir.¹⁰²

Machiavelli'nin din-devlet ilişkisi noktasındaki fikirleri, yaşadığı dönemin Batı dünyasında ciddi bir siyasal güç haline gelmiş Kilise'nin etkisiyle şekillenmiştir. Machiavelli'ye göre Kilise dolayısıyla din, devletinbekasının ve bütünlüğünün sağlanması önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Kilise'nin dünyadaki iktidarının büyümesi ve İtalya üzerinde egemenlik kurması, hükümdar açısından büyük bir tehlike arz etmektedir. Bu sebeple“din” devletin hükümdarın kontrolü altında olmalıdır. Bu noktada Machiavelli devletin bekasını ayakta tutmak ve halkın desteğinin kazanmak uğruna hükümdara, dindar olmasa bile dindarmış gibi gözükmelerini tavsiye etmiştir. Onun için din, hükümdarın kontrolünde olması gereken ve halkı yönetmeye, etkisi altına almaya yarayan bir araçtır. Aksi takdirde din araç olmaktan çıkıp amaç haline dönüşürse Kilise, hükümdarlığı egemenliği altına alır ve dolayısıyla da İtalya ulusal birliğekavuşamaz. Machiavelli'nin din-devlet ilişkisine yönelik en önemli eleştirisi;“Dünya işlerini tamamen Tanrı'nın ve yazgının yönettiğine inananlardır.” Bu açıdan insan tarafından dünyanın değişiminin hiçbir şekilde engellenemeyeceği şeklindeki görüşe karşı olan Machiavelli, dünya işlerinin yönetiminde kader ve insanın özgür iradesinin yarı yarıya rol oynadığını savunmuştur.¹⁰³

5.Tommaso Campanella-Güneş Ülkesi (1623)

Gerçek adı Giovanni Domenico Campanella olan Tommaso Campanella 1568 yılında İtalya'da dünyaya gelmiş, 1639 yılında fransa'da hayatını kaybetmiştir. Yazar, şair ve Platoncu filozof olan Campanella, yazdığı ütöpik eser olan “*Güneş Ülkesi*” ile ünlenmiştir. Güneş Ülkesi'nde Tommaso Campanella, yaşadığı dönemin devlet şekli ile toplum düzeni noktasında memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Eserinde

¹⁰²Gökcan, s.42.

¹⁰³Gökcan, s.44.

yaşadığı döneme eleştiriler yağdırırken aynı zamanda yeni bir devlet metodu ve toplum için öneriler de sunmuştur.

Güneş Ülkesi, geometrik bir şehir planına sahip olmakla birlikte Campanella'ya göre bu ülkenin düşmanlar tarafından ele geçirilmesi neredeyse imkânsız gibidir. Campanella Güneş Ülkesi'nde bir denizci ile bir tarikat üyesi arasında geçen konuşmaları sunmaktadır. Güneş Ülkesi'nde her şey ortaktır ve paylaşma işi yöneticiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kentin en büyük yöneticisi "başrahiptir". Halk başrahipe "*Hoh*" demektedir. Onun yetkisi mutlak olmakla birlikte verdiği kararlar da kesin hüküm içermektedir. *Pon(güç)*, *Sin(akıl)* ve *Mor(sevgi)* jisminde aynı yetkilere sahip üç yardımcısı bulunmaktadır. Pon, barış ve savaşla alakalı bütün işleri yönetmektedir. Sevgi, Güneş Ülkesi'nin üreme ve çoğalma işini düzenlemekle görevlidir. Aynı zamanda köpek ve at soyunun da üremesine önem verirler. Eğitimle ilgili her şey aklın yönetimindedir. Kadınla erkeğin giyimi hemen hemen aynıdır. Kız ve erkek çocukları hiçbir ayrım gözetilmeksizin her türlü zanaat eğitiminden tabi tutulmaktadır. Hoh'un bütün devletlerin yasalarını, geleneklerini ve dinlerinin tarihlerini derinlemesine bilmesi gerekir. Teolojiiyi, bütün bilim ve sanatları tanımlamalarıyla çok iyi bilmelidir. Peygamberlerin kitaplarını ve astrolojiiyi de iyi bilmeleri gerekir. Otuz beş yaşını doldurmayan bu göreve gelemmez.¹⁰⁴

Güneş kentlilerin evleri, eşyaları her şeyleri ortaktır. Altı ayda bir evleri yöneticiler değiştirir. Onlarda nesli devam ettirmek çok önemlidir. Çocuklar süttten kesilince kızlar kadın öğretmene erkekler erkek öğretmene teslim edilir. Hıristiyanlığı özellikler havarilerin hayatlarını öoverler. Ölümünden korkmazlar çünkü ölümünden sonraki hayata inanırlar. Devlete, dine ve insanlığa düşmanca yaklaşanlara karşı acımasızca savaşmaktadırlar. Güneş Ülkesi'nde altın, gümüş gibi günümüzde büyük değer atfedilen madenlerin yeri yoktur. Yüzme bilmek zorundadırlar. Tarıma ve denizciliğe çok önem verirler. Her ayın başında ve ortasında, Güneş kentin kuruluşu ve kazandığı büyük zaferlere denk gelen günler bayram ve tatildir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Şan, ss. 49-55.

¹⁰⁵ Şan, ss. 55-60.

Tommaso Campanella, yaşadığı toplumda var olan kaderci anlayıştan son derece rahatsız olmaktadır. Kader karşısında özgür iradeyi savunmuş ve özgür iradeye aşağıdaki şu sözlerle övgüde bulunmuştur:

Güneş kentlilerin, insanın özgür iradesine inandıklarına değinmem gerek; yüce bir filozof [burada Campanella kendi yaşadıklarına göndermede bulunuyor], bir kez susmaya karar vermiş olduğu için, düşmanlarınca, ağzından tek bir laf olsun almak ve onu en ufak bir itirafa bile zorlamak mümkün olmaksızın kırk saat boyunca korkunç işkencelerden geçirebiliyorsa; bu durumda yıldızların bizleri, irademize aykırı eylem yapma ve davranmaya sürükleyemeyecekleri açıkça bellidir, çünkü bu yıldızlar (gezegenler, burçlar), bize, yeryüzündeki şeylerden çok daha uzaktadır; bu nedenle de dünyadaki şeyler, üzerimizde, onlardan çok daha güçlü etkiler yaparlar.(s. 112)

6.Francis Bacon-Yeni Atlantis (1626)

Francis Bacon 1561 yılında dünyaya gelmiş, 1626 yılında hayatını kaybetmiştir. “Yeni Atlantis (Nova Organum)” adlı bir ütopya kaleme almıştır. Yeni Atlantis, bir tacir grubunun hareket noktası Peru’dan, Çin ve Japonya’ya ulaşmak için yaptığı deniz yolculuğundan bahsederek başlamaktadır. Bu yolculuk esnasında yolcular, kötü hava koşulları sebebiyle günler boyu denizin ortasında kalmış ve yiyecekleri bitmeye başlayınca Tanrı’ya dua etmişlerdir. Tanrı gezginlerin dualarına karşılık vermiş ve bundan ötürü Güney Denizi’nde karşılarına daha önce keşfedilmemiş bir kara parçası çıkmıştır. Bu keşfedilmemiş kara parçasında yaşayan insanlar kendilerine Bensalem adını vermişlerdir. Dış dünyadan izole bir yaşam süren bu topluluk, 12 yılda bir diğer ülkelere gerçekleştirdiği seyahatlerle o ülkelerdeki sanat, edebiyat ve bilim gibi yenilikler hakkında bilgi edinmişlerdir. Bensalem halkı korsan olmamak koşuluyla yardımsever, misafirperver, adaletlidir. Yaşayış şekli dolayısıyla yolcuların dikkatini çeken huzurlu, sakin hayat tarzı onları daha da meraklandırmıştır. Bensalem halkının bir yöneticisine sorular soran yolcular ada ile ilgili bilgi edinmeye başlamıştır.¹⁰⁶ Bensalem halkının yöneticisi, gezginlere, kralları Salomana’nın en mühim yapıtı olan “Salomon”evinden bahsetmiştir. Salomon evi, tarikat ve bilim evidir. Bensalem halkına için bu ev, yeryüzündeki en üstün ev ve

¹⁰⁶<https://www.britannica.com/topic/Robinson-Crusoe-novel>, (14.05.2020).

krallıklarını aydınlatan bir günrş gibidir. Burada Tanrı'nın eserleri ve yarattıkları incelenmektedir.

Francis Bacon, yarım bıraktığı eseri “*Yeni Atlantis*”te Rönesans ile birlikte değişen toplum ve din anlayışını temellendirirken hayal ettiği ideal toplum düzenini ifade etmeye çalışmıştır. O, bilimin temel yapı taşı olduğu ütöpik adasında toplum düzeninin inşasını rahip ve filozof topluluğunun gerçekleştirmiş olduğu bilimsel çalışmalar sayesinde toplumun istikrarının sağlandığını söylemiştir. Bacon, dönemin skolâstik durumuna alttan alttan eleştiriler sunarak kendi bilim temelli devletini var etmiştir. Yaşamı boyunca bilimsel deneyciliği savunmuş ve salt bilginin uygulamaya dökülmediği sürece hiçbir işe yaramayacağına iddia etmiştir. Bacon’a göre, insanın kendini geliştirebilmesi ve ilerleyebilmesi için Tanrı’nın desteğine ihtiyacı vardır. Tanrı ise destek noktasında insanlara sonsuz bilgi kaynağı edinmesini sağlamış ve insanlığın üzerinde etkisinin olduğunu hatırlatacak doğayı lutfetmiştir. Bacon doğayı idrak etmenin tek yolunun ise deney olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁷

Benselam adasının kusursuz mükemmel bir Tanrı anlayışı ve dini bulunmaktadır. Adanın dininin Hristiyanlık olduğu varsayıldığında, Bacon bu noktada mükemmel bir Hristiyan toplumu hayal etmiştir. Bu hayalin sebebi ise Avrupa’da var olan duruma bir atıftır. Bacon’a göre Tanrı’nın gizemi doğada saklanmıştır ve Tanrı’nın sırrı da insandır. Bu sebeple insan kendi var oluşunu ve Tanrı’yı idrak edebilmek için doğayı deneyimleyebilir.¹⁰⁸

7.Daniel Defoe- Robinson Crusoe (1719)

Daniel Defoe’nun eseri ilk olarak 1719’da Londra’da yayınlanmıştır. Defoe’nun ilk uzun kurgu eseri,İngiliz edebiyatının kalıcı iki karakterini tanıttı:Robinson Crusoeve Friday. Kitabın orijinal adı: “*New York’lu Bir Denizcinin, Kendi Kaleminden, Deniz Kazası ile Düştüğü Amerika Sahillerindeki Oroonoque Nehri Ağzındaki Issız Bir Adada 28 Yılını Geçirirken Yaşadığı Serüvenler ve Korsanlar Tarafından Kurtarılması.*”Crusoe, romanın anlatıcısıdır.İnatçı bir genç olan

¹⁰⁷ Kurtuluş Sığırcıkoğlu, “*More ve Bacon İncelemesiyle Ütopya*”, Yüksek Lisans Ders Notu, ss.11-12.

¹⁰⁸ Sığırcıkoğlu, ss.12-13.

Crusoe, orta halli ailenin bir çocuğudur ve ailesinin tavsiyelerini görmezden geldiğini ve İngiltere'deki evini denize gitmek için nasıl terk ettiğini anlatmıştır.¹⁰⁹

Robinson'un denizlere açılıp dünyayı dolaşma arzusundayken ailesi ise güzel bir işte sakin, huzurlu bir hayat yaşamasını istemiştir. Robinson bir gece ailesinden habersiz, bir ticaret gemisi ile denizlere açılmış ve şiddetli bir fırtınaya yakalanmıştır. Robinson denize açıldığına pişman olmuş ancak gemi karaya varmadan korsanlar tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Robinson bir müddet esir hayatı sürmüş, bir fırsatını bulup bir sandalla kurtulmaya yeltenmiş ve onu bir Portekizli bir gemi bulup, Brezilya'ya götürmüştür. Yaşadığı bu sıkıntılardan dolayı denizciliğe tövbe etmesine rağmen İngiliz bir çiftçinin ona Afrika'dan köle getirme işini teklif edince ettiği tövbeden vazgeçmiş ve yeniden denizlere açılmaya karar vermiştir. Gemi bir adaya yaklaşırken kayalıklara çarpıp batmış ve sadece Robinson sağ olarak adaya çıkabilmiştir. İnsanın diğer canlılardan ayıran en önemli teknik özelliği olan ilkel bir barınak veya gelişmiş bir ev yapma dürtüsüyle Robinson ilk iş olarak evini inşa edeceği alanın sınırlarını belirleyen bir barınak inşa etmiştir.¹¹⁰ Adada yerli veya beyaz hiç kimse yaşamazken Robinson batan geminin enkaz yığınınından kurtarabildiği ne varsa adaya çıkarmış, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamıştır. Tahıl yetiştirmiş ve yabani keçileri ehlileştirmiştir. Günlük yazmaya karar veren Robinson Crusoe, adada kaldığı her gün yaşadıklarını yazmaya başlamıştır. "*Ümitsizlik Adası*" adını kullandığı adada yaşadığı maceraları günü gününe kaydederek yaşadıklarını belgelemiştir.¹¹¹

Robinson'un adadaki yirmi üç yılı bu şekilde geçmiştir. Yirmi dördüncü yılında Robinson, adanın diğer tarafında başka bir adadan gelmiş olan yerlilerin savaştığını görmüş ve onların tekrar gelmesinden endişe ederek yıllar boyunca sakladığı barut ve silahını hazır hale getirmiştir. Robinson ertesi gün yerliler adaya tekrar gelince silahıyla onlara ateş etmiş, yerliler de ellerindeki bir esiri bırakıp kaçmıştır. Robinson bu esire "Cuma" adını vermiş ve ona İngilizce öğretmiştir.

¹⁰⁹<https://www.britannica.com/topic/Robinson-Crusoe-novel> (14.05.2021).

¹¹⁰Söylemez, s.165.

¹¹¹Söylemez, s.167.

Robinson Cuma'dan diğerk adada on yedi tane beyaz esir bulunduğunu öğrenmiş ve Cuma ile birlikte onları kurtarmak için bir tekne yapmıştır. Kurtarmaya gidecekleri gün adaya aralarında Cuma'nın da babasının bulunduğu başka yerliler gelince Robinson'la Cuma, Cuma'nın babasını kurtarmıştır. Cuma'nın babasıyla İspanyol, geldikleri adada kalan esirleri kurtarmak için geri dönmüştür.

Robinson'un adasına İngiliz bir gemi demirlemiştir. Gemide çıkan isyanın sonunda isyancılar kaptan ve iki adamı denize attıktan sonra Robinson, Cuma ve bu üç gemici, gemiyi tekrar ele geçirip esirleri de adada bırakıp İngiltere'ye gitmiştir. Aradan otuz beş yıl geçmiş ve bu süre zarfında Robinson'un anne ve babası vefat etmiş, iki oğlu, iki kız kardeşi ile erkek kardeşi hayatta kalmıştır. Ardından Robinson yeğeninin kaptan olduğu gemiyle Çin'e gitmeye karar vermiş veyolda Robinson'un adasına uğramıştır. Adadayaşayan beyaz esirler ve isyancı İspanyolların, yerlilerle evlenmiş olduğunu ve hep birlikte mutlu bir hayat yaşadıklarına şahit olmuştur. Bu durumdan çok hoşnut olan Robinson ve Cuma Çin'e doğru yolculuklarına devambederken Brezilya yakınlarında yerliler tarafından gemiye saldırı olmuş ve bu saldırıda Cuma hayatını kaybetmiştir. Yolculuk sürerken gemi mürettebatı, Robinson'un öğütlerinden bunaldığı için onu Çin'de bıraktırmıştır. Robinson ise kervanlarla kara yoluyla İngiltere'ye varmayı başarmış ve kalan ömrünü serüvenlerle geçirmiştir.¹¹²

Robinson'un dini eğilimine baktığımız zaman onun Hristiyan öğretilerine bağlı olduğunu görmekteyiz. Adada yaşadığı ilk zamanlarda dini bir ritüel uygulamayan Robinson başı sıkıştığı zaman Tanrı'ya yalvarmıştır. Ağır bir hastalık geçirdiği esnada onu kurtarması için Tanrı'ya dua ettiğini dile getirmiştir. Geminin enkazında ise kutsal kitap bulduğundan bahsetmiş ve ilk açtığında karşısına zorda kaldığı zaman Tanrı'ya dua ettiği takdirde Tanrı'nın ona cevap vereceğini okumuş fakat buna ihtimal vermemiştir çünkü dua da etse adadan kurtulamayacağını düşünmüştür. Ama yaşadığı adada şartlar onu kendini Tanrı'ya dua ederken bulmasına sebep olmuştur. İnsan ilkel bir şekilde hayatını sürdürse dahi hiçbir bilgisi

¹¹²<https://www.edebiyatogretmeni.org/robinson-crusoe-roman-ozeti/> (18.05.2021).

olmadan yaradılışı gereği kendini hep Tanrı karşısında bulacağı vurgusu yapılmıştır.¹¹³

C.Aydınlanma Döneminde Avrupa’da Dini ve Kültürel Hayat

1. Aydınlanma Nedir?

Aydınlanma İngilizce “*Enlightenment*”, Fransızca “*Lumieres*” ve Almanca “*Aufklärung*” kavramlarıyla ifade edilen bir fikir hareketidir. Aydınlanma kavramı, ilk zamanlarda havanın durumunu veya genel olarak karanlığın karşıtı olan aydınlığı niteleyen bir anlam muhteva ederken XIX. yüzyıl ve sonrasında ise felsefi bir hareket olan Aydınlanma’yı ifade eden özel bir anlam kazanmıştır.¹¹⁴

Aydınlanma sürecinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair ortak bir kanaat olmamakla birlikte şu görüşler dile getirilmiştir: Aydınlanma 17. Yüzyılın son çeyreğinden 18. yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdüren bir düşünce hareketidir.¹¹⁵ Aydınlanma, 1688 yılında İngiliz Devrimi’yle birlikte başlayan Avrupa’da 1789 yılında Fransız Devrimi’yle zirveye çıkan bir düşünce hareketidir.¹¹⁶ Aydınlanma, 17. yüzyılın son yarısıyla 19. yüzyılın başlarını içine alan toplumsal bir harekettir.¹¹⁷ 17. Asrın son çeyreği Batı Aydınlanmasının başlangıcı kabul edilir.¹¹⁸

Aydınlanma kavramı, sadece insanlığın refahına katkı sağlamak maksadıyla kurulmuş bir dernek olan *Mittwochsgesellschaft*’ın yayın organı “*Berlinische Monatsschrift*” adlı bir dergide 1783 yılında *Johann Friedrich Zöllner*’in yazısının dipnotunda “*Aydınlanma Nedir?*” sorusuna verilen yanıtlar ile kullanılmaya başlanmıştır. Bu soruya ilk cevabı Moses Mendelssohn vermiştir.¹¹⁹ Mendelssohn

¹¹³Söylemez, ss.177-184.

¹¹⁴Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din- İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s.15.

¹¹⁵ Şekerci, s.14.

¹¹⁶ A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s.25.

¹¹⁷Şener, s.17.

¹¹⁸ Alıcı, s.51.

¹¹⁹ Sait Kar, “Din Aydınlanma ve Eleştirisi”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 42, Erzurum, 2014, ss.176-177.

Aydınlanmayı: “İnsan aklının kullanımını gerektiren, henüz tamamlanmamış ancak herkese açık bir eğitim süreci” olarak ifade etmiştir. Kantise Aydınlanmayı, “İnsanın kendi suçu ile düştüğü ergin olmama durumundan kurtulması” olarak tanımlamaktadır. Kant’ın ergin olmama durumundan kastı, insanın kendi aklını başkasının hizmetine vermesi ve başkasının yardımı olmadan aklını kullanmaya cesaret edememesidir.¹²⁰Kant’a göre bu “ergin olmama” durumu ise insanın tamamen kendi suçudur. Kant’ın “Aklını kullanma cesaretini göster” ifadesi Aydınlanma sürecini özetleyen bir manşet konumundadır.

Kant’ın dile getirdiği Aydınlanma, insanın içinde bulunduğu ergin olmama durumundan çıkışıdır. İnsanoğlu Aydınlanma ile rüştünü ispat ettiğine göre, Kant’ın bahsettiği ergin olmayanların kimler olduğuna değinirsek; kendi kendini yönetemeyecek durumda olanlar, çocuklar, akıl hastalar... Kant’ın burada vurgulamak istediği husus ise şudur: Aydınlanma dönemine varana dek insanlık aynı akıl hastası veya çocuk gibi kendi aklını kullanamaz ve akli ancak Aydınlanmayla erginleşir.¹²¹

Aydınlanma Dönemi Akıl kavramıyla özdeşleşen bir dönem olmuştur. D’Alembert bu dönemi “Felsefe Çağı”, Kant “Eleştiri Çağı”, T. Paine “Akıl Çağı”, Berkeley “Işık Deryası”, J. Turgot ise “Gölgeyi Dağıtan Bir Işık” olarak nitelendirmiştir.¹²²Aklı her şeyden üstün tutan Aydınlanmacı filozoflar bu dönemde bütün kurumları aklın süzgecinden geçirmeye başlamışlardır. Aydınlanma Dönemi, Din Bilimlerinin merkezi haline gelerek dinin yeniden kavramsal açıdan yorumlanmasının ana çerçevesini oluşturmuştur.¹²³ Bu çağa “Aydınlanma” isminin verilmesinin nedeni, aydınlatılmaya çalışılan bir şeylerin var olmasıdır. Aydınlanmayı isteyen insanoğlu, aydınlatılmak istenen şey ise insan hayatının ta kendisidir.¹²⁴

¹²⁰ Şekerci, s.16.

¹²¹ Hilmi Yavuz, *Avrupa’nın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.160.

¹²² Şekerci, s.16.

¹²³Jacques Waardenburg, “Din Bilimlerinin Tarihçesi”, çev. Ramazan Adıbelli, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 281.

¹²⁴Şener, s.18.

2. Aydınlanma Döneminin Kapsamı

Siyasi ve entelektüel bir hareket olarak İngiltere’de doğmuş olan Aydınlanma, Fransa’da toplumsal ve popüler bir kültüre, Almanya’da ise buyurgan ve eleştirel bir entelektüalizme dönüşmüştür. Sonuçları itibariyle Aydınlanma, insanın kendini kalıplara sokmaya çalıştığını, sosyal, ekonomik, tarihsel, metafizik gibi birçok alanda kendini gösteren tüm engeller karşısında aklını kullanıp tek itaat edilmesi gerekenin akıl olduğunu ileri süren dönüşüm ve özgürleşme durumudur.¹²⁵

Aydınlanma, insanın kendisini geleneklerinden, inançlarından kurtarıp evreni ve hayatı aklıyla açıklayarak mutlu ve özgür yaşamayı amaçlayan bir düşünce biçimidir. Aydınlanma Tanrı’yı yaşamın dışına itmiş, Tanrı’nın yerine insanı yerleştirmiş ve bu şekilde insanın Tanrı’dan koparak kendi sorumluluğunu üstüne almasını sağlamayı amaçlamıştır.¹²⁶ Aydınlanmanın en büyük amacı, din, mitoloji, metafizik ve hurafelerin yerine akli temel almak olmuştur. İnsanın bilhassa Hristiyan dininin baskısından kurtararak özgür, huzurlu ve mutlu yaşamasını amaçlamıştır.

Aydınlanma dönemi ilk olarak John Locke ile İngiltere’de kendi göstermiş, daha sonra David Hume ve Adam Smith öncülüğünde İskoçya’da varlığını sürdürmüş ve en sonunda da Fransa ve Almanya’ya doğru yayılarak büyük ve güçlü bir hareketin adı olmuştur. Şener’e göre: “*Aydınlanma, temelini İngiltere’ye, derinleşmesini Almanya’ya, söylemini ve itici gücünü ise Fransa’ya borçludur. Aydınlanma, İngiltere’de daha çok deneyci, Fransa’da daha çok naturalist, Almanya’da ise mistik-rasyonalisttir.*”¹²⁷

Aydınlanma, birbirine karşıt görünen Fransız rasyonalizmi ve İngiliz empirisizminin bir sonucudur. Alman ahlakçılığı da dâhil edilirse Aydınlanma’nın kozmopolit bir düşünce olduğunu söyleyebiliriz. Aydınlanma bir bakıma Avrupa ülkelerinin ortak düşüncesidir. Aydınlanma dönemi düşünürleri, ulusal düşünce

¹²⁵Şekerci, s.18.

¹²⁶ Kar, s.188.

¹²⁷Şener, ss.19-21.

içinde sıkışıp kalmamışlardır. Dolayısıyla da Aydınlanma ulusal gelenekleri aşan bir sentez konumundadır.¹²⁸

3. Aydınlanma Dönemini Ayırt Edici Karakteristik Özellikler

Aydınlanma düşüncesi genelini karakterize edecek ilerleme öznesini kendine rehber edinerek artık modernite kavramıyla birlikte ele alınan *siyasi tolerans*, *özgürlük*, *demokrasi*, *ırkların özgürlüğü*, *eşitlik*, *liberalizm*, *ekonomik bağımsızlık* ve *din* gibi ifadeleri de kullanarak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa düşüncesine hâkim olmaya başlamıştır. ¹²⁹Aydınlanma filozoflarının ortak paydalarını ise yenileme, *özgürlük*, *ilerleme*, *sekülerizm*, *çağdaşlık*, *mitlerden kurtuluş*, *liberalizm* ve *din eleştirisi* oluşturmaktadır.¹³⁰

Aydınlanma düşüncesinin temel karakteristik özelliklerinin başında özerklik ve özgürlük gelmektedir. Özerklik, başka otoriteye referansta bulunmaksızın insanın kendi kararlarını kendi vermesi anlamına gelir. Özgürlük ise insanın yaptıklarını başkalarının baskısı altında kalmadan gerçekleştirmesidir. Goldmann’a göre özerklik, özgürlük gibi kategoriler sözleşme gibi zihinsel bir kategoriye dayanmaktadır. Bu kategori de Pazar ekonomisi ile ilişkilidir ve Pazar ekonomisinin temelinde de sözleşme bulunmaktadır. Sözleşme de bireylerin özerk iradeleri ile herhangi bir otorite baskısı olmadan özgürce gerçekleştirdikleridir.¹³¹

Aydınlanma düşüncesi ile ortaya çıkan evresellik, eşitlik, mülkiyet, hoşgörü gibi başka kavramlar da bulunmaktadır. Bu kavramlar da sözleşme kategorisinden türemiştir. Sözleşme iki eşit kişi arasında yapılır, bu kişiler sözleşme dışında eşit olmasalar dahi sözleşme onları birbirine eşit hale getirmektedir. O halde sözleşme ve eşitlik arasında birebir ilişki olduğu görülmektedir. Aydınlanma düşüncesi hoşgörü kavramına da sözleşme kategorisi aracılığıyla ulaşmıştır. Sözleşme sırasında

¹²⁸Yavuz, s.159.

¹²⁹Şekerci, s.87.

¹³⁰ Şekerci, ss.16-17.

¹³¹Yavuz, ss.162-163.

faklılıkları göz ardı ederek eşit konuma gelme sonuç olarak özneleri hoşgörüyü götürmektedir.¹³²

Sözleşmelerde söz konusu bir obje ise mülkiyeti karşı tarafa devretmek için o mülke sahip olmak gerekmektedir. Mülkiyet hakkı olmalıdır ki diğer tarafa devredebilsin. Yine sözleşme ve bireysellik arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Bir sözleşmede tarafların birer kişilik olarak ortaya çıkması gerekmektedir. Sözleşme evrenselliği de beraberinde getirmektedir. Sözleşme sırasında kurulan ilişkinin evrensel tarafı da bulunmaktadır yani dünyanın her yerinde geçerlidir.¹³³

4. Aydınlanma Döneminde Kültürel ve Dini Hayat

Özgürlük, sekülerlik, kadın erkek eşitliği, fikir beyan etme, yayın yapma özgürlüğü ve köleliğin yasaklanması gibi pek çok toplumsal olay Aydınlanma'nın kazanımı olan değişime işaret etmektedir. Basın ve yayın özgürlüğüne baktığımızda Aydınlanma öncesi ilk yasaklama Reform hareketleriyle beraber ilk olarak Katolik kilisesi tarafından Luther'e karşı yapılmıştır. Aydınlanma ise basın ve yayın özgürlüğünü insanların kendini ifade etme imkânı olarak görmüş ve desteklemiştir. Kültürün basın yayın yoluyla popüler bir üretim unsuru haline geldiği Aydınlanma döneminde, basılan eserlerin sayısındaki artış, bilginin paylaşımı insanların seslerini duyurmasına önayak olmuştur.¹³⁴

Hristiyan toplum kültüründe kadının yerine baktığımızda asli günahın müessibi görülen kadın tarih boyunca hep geri planda kalmıştır. Fakat bireysellik ve özgürlüğün ön planda olduğu Aydınlanma düşüncesinde kadın önemsenen ve değer verilen bir unsur olmuştur. On sekizinci yüzyılda ilke söz olan 'zekânın cinsiyeti yoktur' söylemi kadın imajının değiştiğini göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes'te geçen "*Arzun kocana olacak ve o da sana hâkim olacaktır.*" (Tekvin III, 16) ayetinde ifade edildiği gibi kadının toplumda bağımsız bir yeri yoktu. Ancak Aydınlanma ile birlikte toplumda aile ve cinselliğin merkezinde olan kadın algısı değişmeye başlamıştır.İngiliz Aydınlanma geleneğinde İngiltere'nin dini ve siyasi açıdan

¹³²Yavuz, s.164.

¹³³Yavuz, s.165.

¹³⁴Şekerci, s.144.

güçlenmesinde kraliçelerin önemli katkıları olmuştur. Aydınlanma öncesinde sadece zengin, aristokrat insanların eşleri olan kadınlar toplumda yer bulduysa da zamanla bu tabu yıkılmıştır. Ancak baktığımızda kadın algısı ciddi anlamda dönüşüm yaşıyorsa da ne Aydınlanma öncesinde ne de sonrasında kadın ve erkeğin tamamen eşit olduğu bir zaman olmamıştır. Ama kadınları tanımlamada kullanılan şirret, fahişe, amazon gibi gayri ahlaki ifadelerin kullanımında azalmalar olduğu bir dönem olmuştur.¹³⁵

Aydınlanma düşüncesinin toplumsal açıdan ortaya çıkardığı en önemli değişimlerden biri de kölelik kurumunun geçirdiği evrim olmuştur. Kölelik Aydınlanmayı oluşturan uluslara can veren önemli bir ekonomik kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Orta Çağ boyunca savaşlarda elde edilen kölelerin çoğu Aydınlanma dönemindekiler gibi zencilerden oluşmamıştır. Afrika kökenli zenciler bu dönemde kölelikle özdeşleştirilmiştir. Bu ırkçı yaklaşım ise tanımladığımız Aydınlanmanın eşitlik, özgürlük gibi karakteristik özelliklerine ters düştüğü aşikârdır.¹³⁶

Aydınlanmacı filozof Hume, bu konuda zencileri beyaz insanlardan daha aşağı bir insan türü olarak tanımlamıştır. Voltaire ise zencilerin fiziksel görünüşlerini betimleyerek, özellikle kalın dudaklı, yassı burunlu, yuvarlak gözlü ve farklı kulaklarıyla zencileri diğer insanlardan ayrılan farklı bir tür olarak görmüştür. Kant da Hume gibi onların akli melekelerinin vasatın altında olduğunu iddia etmiştir. Bu ırkçı yaklaşımların Aydınlanmacı fikirlere ters olduğu fakat söz konusu çıkarlar olduğunda insanların işlerine geldiği gibi davrandığı görülmektedir. Genel anlamda kölelik anlayışı Aydınlanma düşüncesiyle çelişmekte fakat köleler tarafından üretilen mal ve sermaye gözden çıkarılamadığı için yani ekonomik çıkarlar için kölelik insan dışı bir durum olarak görülmemiştir.¹³⁷

Aydınlanmanın ortaya çıkmasının temel sebebi Kilise ve Hıristiyan öğretileridir. Kilise ve din adamlarının yaptığı baskılar insanlığın gelişimini

¹³⁵Şekerci, ss. 146-148.

¹³⁶Şekerci, s.165.

¹³⁷ Şekerci, ss.153-154.

engelleyen ve insanları bağımlı hale getiren kurumlar olarak görülmüştür. İncil bu dönemde bilimsel araştırmaya dâhil edilmiştir. Örneğin; “*Eski Ahit’in Eleştirel Tarihi*”ni 1678’de Fransız Richord Simon yazmıştır. Gazeteci Johannes Clericus ise “*Eski Ahit*”i eski Yunan Edebiyatı gibi bir edebiyat şeklinde kabul görülmesini önermiştir.¹³⁸Bundan ötürü Aydınlanmanın eleştirdiği iki temel konu din ve politika olmuştur.

Aydınlanmacılar din adamlarının yaptığı baskılardan kurtulmak için çabalamışlar, bazı Aydınlanmacı filozoflar dinin akli yorumunu yapmaya çalışırken bazıları dini reddetme ya da insan hayatından uzaklaştırma çabası içine girmiştir.¹³⁹ Aydınlanmacı düşünürlere göre akıl, dinin ve geleneğin etkisi altına girmiştir. Bundan dolayı papaz dolayısıyla Kilise en tehlikeli ve en zararlı kurumdur.¹⁴⁰ Paul Hazard, Aydınlanmanın amacını “*Hristiyanlığı sanık sandalyesine koymak*”olarak nitelerken; Peter Gay, “*Aydınlanmayı Hristiyanlığa karşı savaş*”olarak ifade etmiştir.¹⁴¹

Aydınlanmacıların ilk çatıştıkları otoritenin kilise olmasının sebebi kilisenin kurumsal bir otorite olmasıdır. Kilise insanlara neyi yapıp neyi yapmayacaklarını öğreterek onları kendi akıllarıyla değil kilisenin aklıyla yürümesini istemektedir. Bu sebeple de Aydınlanma dine karşı mıdır sorusu akla gelmektedir. Aslında Aydınlanma düşünürlerinin asıl karşı çıktığı din ya da tanrı değil kilisedir. Çünkü kilise aklın yerini almaya ve insanları kendi aklıyla hareket etmeye yönlendirmiştir.¹⁴²Tarih boyunca insan hayatında önemli bir etki alanı yaratan din, Aydınlanma ile beraber insan yaşantısının dışına itilmiş, dinin bıraktığı boşluk akıl ve bilim ile doldurulmaya çalışılmıştır. Geleneksel bütün dini oluşumlar, insanın ilerlemesini engelleyen ve insanı bağımlı hale getiren karanlık kurumlar olarak

¹³⁸ Şener, s.27.

¹³⁹ Şener, s.22.

¹⁴⁰ Kar, s.175.

¹⁴¹ Mümin Köktaş, “Aydınlanma Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s.144.

¹⁴²Yavuz, s.161.

nitelenmiş ve Aydınlanma insanı akıyla bu bağımlılıktan kurtulmalıdır vurgusu yapılmıştır.¹⁴³

John Locke: “*insan zihninin doğuştan boş bir levha*” olduğunu ve her çeşitbilginin sonradan deney yoluyla elde edildiğini öne sürmüştür. Bunun yanı sıra, Kilisenin ortaya attığı din öğretisi, metafizik düşünceler ve batıl inanışlardan deney yoluyla elde edilemeyeceğinden bunların kanıtlanmasının bilimsel yönden izahı mümkün değildir. Bu nedenle, aklın bilgiye erişmesinde dinsel ve metafiziksel konularınıyardımı olmadığı gibi bu konuların doğru düşünmeye ket vurduğu da düşünülmektedir. Öyleyse metafizik konularının ve her çeşitdini inanın dışına çıkılarak aklın özgür ve bağımsız bir şekilde bilgi edinmesini sağlayacak ortamlar hazırlanmalıdır.¹⁴⁴

5. Aydınlanma Döneminin Din Algısı Olarak Deizm ve Doğal Teoloji

Deizm, bilhassa Fransa ve İngiltere’de 16. yüzyıl ortalarında etkili olup, Aydınlanmanın temel yapı taşlarından biri kabul edilmiş dini bir oluşumdur. Deizm kelimesi ilk kez 1563 yılında Pierre Virret “*Instruction Chretienne*” adlı eserinde hür düşünceli kimseleri betimlemek için kullanmıştır. Deizmin özünde doğal bir teoloji ve rasyonalist bir yaklaşım vardır. Tanrı’yı evreni yaratan ilk neden olarak görüp tabiatı işleyen bir düzen içinde harekete geçirmiş ve sonrasında yaratılmışları kendi kaderiyle baş başa bırakmıştır. Akli merkeze alan deistler Hristiyanlığın aklın süzgecinden geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁴⁵

Teolog S. Clarke 1705 Boyle Konferansları’nda “*Vahiy ve Doğal Dinin Delilleri*” adlı konuşmasında deistleri dört gruba ayırmıştır. Birinci ve ikinci grup Tanrının varlığına ve inayetine inanmaktadır. Üçüncü grup Tanrı’nın sıfatları hususunda doğru anlayışa sahip olmakla birlikte ruhun ölümsüzlüğüne karşıdır. Clarke’ın gerçek deist olarak nitelendirdiği dördüncü grup ise klasik tanrı anlayışına sahip, gerçeği doğanın ışığıyla bulacağına inanan ve vahyi bilginin bunun dışında kaldığına inanan gruptur. Herbert Cherbury tüm deistlerin sahip olduğu doğal din

¹⁴³Kar, ss. 175-179.

¹⁴⁴Çüçen, s. 27.

¹⁴⁵Şekerci, ss. 90-91.

algısının beş temel esasını şu şekilde özetlemiştir. Birinci esas en yüce olan tek bir varlık vardır ve bu varlık ezeli ve ebedi bir sığata sahiptir. İkinci esas bu yüce varlığa ibadet edilmelidir. Üçüncü esasa göre ibadetin en önemli amacı vicdan ve dindarlığa dayalı bir erdem oluşturmaktır. Dördüncü esas, insan yaptığı hatalardan pişman olmalıdır ve yaptığı yanlışları terk etmelidir. Beşinci esas ise iyilik ve kötülüğün iki dünyada da karşılığı olduğu ve bunun dışında ortaya koyulan her şeyin rahiplerin uydurması olduğudur.¹⁴⁶

Aydınlanma filozoflarına göre kurumsal din; bilimin, gelişmenin ve adaletin karşısındaki en önemli engeldir.¹⁴⁷ Tüm geleneksel dini kurumlar insanı bağımlı hale getirir ve ergin olmama durumuna düşürür. Aydınlanmanın dinle olan bu karmaşık ilişkisi dini tamamen ortadan kaldırmak yerine onun formunu değiştirerek “*Doğal Din*” kavramıyla yeniden düşünce sahnesine çıkmasını sağlamıştır.¹⁴⁸ Doğal Din, vahiy dini terimin karşıtı olarak kullanılmıştır. Aydınlanmanı din anlayışını yansıtır ve Deizmin temeli olarak görülmüştür.

Deistler, dinin önemli bir ispatı görülen vahyi inkâr eden ve Doğal Dinin savunuculuğunu yapan yenilikçiler olarak görülmüştür.¹⁴⁹ Aynı zamanda onlar için Doğal Din insanlar tarafından icat edilmeyen, ilahi orijinalliğın her yerinden kanıtının olduğu, saf ve sade halde deist bir monoteizm şeklinde inanca sahip olan hem ilk hem de muhtemelen son olacak olan insanoğlunun inandığı dinin genel adıdır. Doğal Dini vahiy dininden daha yüksek ve üstün¹⁵⁰ olarak görmüşlerdir. Onlara göre Tanrı kâinatı yaratmış, bunu kendi doğal işleyişine bırakmış fakat insanın davranışlarının sonuçlarını alacağını bir ahiret vaat etmiştir.

Aydınlanmacıların vahiyle gelen dinler yerine benimsedikleri ve Deizm olarak isimlendirdikleri Doğal Din inanışına göre âlem, dış müdahaleyi gerektirilmeyecek

¹⁴⁶Şekerci, ss. 93-98.

¹⁴⁷ Kar, s. 178.

¹⁴⁸ Şekerci, s. 24.

¹⁴⁹Köktaş, “Aydınlanma Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s. 150.

¹⁵⁰ Alıcı, ss. 53-54.

şekilde Tanrı tarafında kusursuz yaratılmıştır.¹⁵¹Deistler, akli esas alan bir dinden taraf olmalarına karşın Doğal Dinin savunuculuğunu yaptıklarından Kilisenin öğretilerinden de bütünüyle kopmamışlardır. Hristiyanlığın özünde Doğal Din olduğunu, bu sebeple de insanların bu inancı benimseyebilmesi için Hristiyanlığın tarihsel yönünden uzaklaşması gerektiğini düşünmüşlerdir. Aydınlanmacı Deistler, insanlık adına en doğru olanın, dinin saf haline dönüş yapması ve sulh içinde tüm dinleri benimseyen insanların bir arada yaşamasını sağlamak olduğunu savunmuştur. Aydınlanmacıların birçoğunun Deist olduğu görülmektedir. Ateizme karşı ortaya çıkan Deistler, vahiy dininden taraf olmamalarına karşın tanrıtanımaz da değillerdir. Kendi düşünce tarzlarına uygun gördükleri, değişikliğe uğramadığını düşündükleri Kilise öğretilerini, var olan ve tarihsel tarafından kurtulamamış Kilisenin karşısına koymuşlardır. Bu sebeplerden dolayı İncil bilimsel eleştiriye tabi tutulmuştur. Vahyin doğal dinin mükemmelleştirilmesinden başka bir şey olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁵²

D.Aydınlanma Dönemi Din Bilimcileri, Eserleri ve Din Bilimine Katkıları

Bu bölümde John Locke, David Hume, Moses Mendelssohn, Thomas Paine, Jean-Jacques Rousseau, Benjamin Franklin, Voltaire, George Berkeley'den bahsedeceğiz.

1. John Locke (1632-1704)

John Locke, 29 Ağustos 1632 tarihinde Wrington'da dünyaya gelmiştir. Locke ibadette sadeliği savunan Püritenmezhebinin koyu bir taraftarıdır. Yüksek öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde yapmış ve en çok tabiat bilimleri ile tıp okumuştur. Yazar ve siyaset adamı olarak çalışmıştır. John Locke, 17. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biridir. Fikir özgürlüğünü, insan fiillerini akla göre düzenlemek anlayışını en büyük ölçüde yayılmasını sağlayan ilk düşünür olduğu için Avrupa'daki Aydınlanma ve Akıl Çağı'nın gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir.

¹⁵¹ Kar, s. 180.

¹⁵² Şener, ss. 26-27.

John Locke'a göre: “*İnsan zihni doğuştan boş bir levhadır ve daha sonra bu zihin deneyimle (tecrübe) birlikte şekillenmektedir.*”

Locke, bütün yapıtlarında gelenek ve otoritenin her türlüünden sıyrılmak gerektiğini, insan yaşamına sadece aklın yol gösterebileceğini ileri sürmüş ve bu düşünceleriyle Liberalizmin, tabii bir din anlayışının, Rasyonel Pedagoji”nin öncüsü olmuştur. Mutlakiyet yönetimlerini ilk zedeleyen kişi olarak tarihe adını yazdırmış, mutlakiyet yönetimine açtığı sarsıntılar neticesinde zamanla derin izler meydana getirmiş; İngiliz, Fransa ve Amerika’nın devrimlerinin temelini inşa eden filozof olarak akıllara kazınırken doğal hukuk doktrininin savunularından biri olmuştur.¹⁵³

Locke’a göre insan dünya ile irtibatını kopararak deneyim sayesinde bir şeyler öğrenebilir. İnsanın sezgisel bilgiye sahip olmadığını, bilginin deneye dayalı elde edildiğini savunmuştur. Onun düşünce sisteminde dini dogmalara yeri yoktur. Bir yönetici, otoritesini yönettiği insanların rızasına borçludur. “*Hükümetler niçin vardır?*” Bu sorunun cevabını Locke “*doğa durumu*”ile açıklamaktadır. Doğa durumu, evrende hiçbir şekilde siyasi bir grubun bulunmadığı bir durumu ifade etmektedir. Üstünlük ve karışıklıkların çoğalmasının olumsuz bir şekilde etkilemekte ve insanlar da bir araya gelerek siyasi toplulukları oluşturmaktadır. Bu durumda hükümdarlara ve güç sahibi siyasi yöneticilere itibar edilmektedir ve güven bu doğrultuda önem arz etmektedir. Hükümdarların otoritesi Locke’a göre mutlak olmamakla beraber karşılıklı güven sayesinde toplumsal sözleşme oluşturulmaktadır. İnsanın özgürlüğü toplumun kabullenışı ile kurulmuştur. Bu itimat yasalar ile kayıt altına alınmaktadır. Bu güvene ihanet eden hükümdar görevden uzaklaştırılmaktadır.¹⁵⁴

John Locke ilk kitaplarını siyasi sebeplerden dolayı isimsiz yayınlamak zorunda kalmış ve eserlerinin kendine ait olduğunu hiçbir zaman kabul etmemiştir. Descartes’tan etkilenen Locke, tam anlamıyla onunla benzerlik göstermemiş; “*zihnin özünün düşünme*” ve “*maddenin özünün yer kaplama*” olduğu

¹⁵³Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales’ten Baudrillard’a*, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 285.

¹⁵⁴Cevizci, s. 283.

şeklindeki iki temel görüşüne karşı çıkmıştır. Gassendi'nin görüşleri ile büyük benzerliği karşısında Leibniz, Locke için “Gassendici” demiştir. İnsan zihninin başlangıçta bir “*Tabula Rasa*” oluşu, Locke'taki “*bütün niteliklerden yoksun ak kâğıt*” ya da “*boş oda*” önermelerinin aynısıdır.¹⁵⁵

a. John Locke’un Aydınlanma Düşüncesine Etkisi

Aydınlanma en büyük etkiyi John Locke’dan almıştır. İngiliz Aydınlanması’nı, dolayısıyla da Avrupa’daki Aydınlanma’yı başlatan düşünür olan Locke, önceki yüzyıllarda meydana gelen ve 18. yüzyıl Aydınlanma döneminin gelişmesine ışık tutan eğilimleri bir sentez ve doğrulamaya tabi tuttuğu için Avrupa’nın düşünce tarihinde önemli bir konumda olmuştur. Reformasyon döneminde vuku bulan dinî, felsefî ve kültürel bir kargaşa ortamında yaşamış olan Locke’un felsefesi, insanın tabii hakları düşüncesine vurgu yapması, vatandaşa dayalı toplumsal ve siyasal düzen fikrini savunması sebebiyle sadece Aydınlanma’yı değil kendinden sonraki bütün düşünce dünyasını da etkilemiştir.¹⁵⁶

Aydınlanma ruhunun temsilcisi olan Locke kadar, insanların fikirlerinin ve yerleşmiş alışkanlıklarının değişmesi noktasında başka hiçbir filozof etkili olmamıştır. Locke’un, modern kişinin kendini algılaması, doğa ve toplumla bağlantısı, dine, ahlaka, doğa ve bilime karşı tutumu gibi birçok noktada fikirleri etkili olmuştur. Locke’un diğer düşünürlerle kıyasla daha çok Aydınlanma’ya esin kaynağı olmasının en belirgin işaretlerinden birisi de onun 18. yüzyıl süresince rakibi olmayan bir otorite olarak görülmesidir. Aynı zamanda Locke, başka felsefî görüş ve inanca sahip kişileri de etkilemeyi başarmıştır. Bu nedenle deistler, üniteriyenizm mensupları, özgür düşünürlerin yanı sıra birçok Ortodoks din adamı düşüncelerinde Lock’a çok şey borçlu olduklarını ifade etmişlerdir. Locke’un Aydınlanma dönemine en önemli etkisinin siyaset ve yönetim üzerine yazdığı yazılar olduğunu söyleyebiliriz. O, ortaya koyduğu görüşleriyle parlamenter sistemin doğuşunu hazırlamıştır. Locke, “*Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*” adlı eserinde

¹⁵⁵ https://tr.wikisource.org/wiki/Modern_Devlet_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_Felsefi_Temelleri#A._John_Locke, (04.07.2021).

¹⁵⁶ Habib Şener, *Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16.

bütün insanların eşit olduğundan ve her insanın doğal özgürlüğe sahip olması gerektiğinden söz ederek köleliğin kaldırılmasında da etkili olmuştur. Locke'un Aydınlanma dönemine yaptığı diğer bir katkı da eğitimle ilgili düşünceleridir. “Eğitim Üzerine Düşünceler” adlı eseri yazan Locke, bununla insanların özgür bir şekilde ve daha iyi eğitilmesini amaçlıyordu. Locke'un bu eserinden sonra eğitimle ilgili yayınlanan eserlerin sayısı artmıştır. Bütün bunlar Locke'a, Aydınlanma tarihinde en önemli düşünür olma özelliğini kazandırmıştır.¹⁵⁷

b.Eserleri

- *An Essay Concerning Human Understanding (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme)*
- *Some Thoughts Concerning Education (Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler)*
- *A Letter Concerning Toleration (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup)*
- *Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki İnceleme)*
- *Hükümet Üzerine İki Deneme'*
- *Devlet*
- *A Letter Concerning Toleration (Tolerans Üzerine Bir Mektup)*
- *On The Reasonableness Of Christianity (Hristiyanlığın Akla Uygunluğu Üstüne)*

2. David Hume (1711-1776)

David Humeİskoçyalıfilozof, ekonomist ve tarihçidir. 7 Mayıs 1711 tarihinde İskoçya'da dünyaya gelmiş, Edinburg Üniversitesi'nde felsefe eğitimi görmüş, 1734 yılında Fransa'ya gitmiş ve 1738 yılında memleketine geri dönerken ilk eserini bitirmiştir. İngiltere'ye döndüğünde Edinburg Hukuk Fakültesi Kitaplık Memurluğu'nda görev almaya başlamıştır.1755 senesinde kaleme aldığı “*History of England*” kitabı ile büyük bir üne kavuşmuştur. 1763 yılında elçilik kâtibi olarak Fransa'ya giden Hume, geri döndüğü zaman bir süreliğine Dışişleri Bakanlığı'nda

¹⁵⁷ Şener, ss. 17-18.

görev almıştır. Düşüncenin insanlık için en önemli şey olduğunu söyleyen Hume, 25 Ağustos 1776 tarihinde İngiltere’de 65 yaşında iken hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁸

“İnsan zihninde olup bitenleri Newton'un deneysel yöntemini uygulayarak, yeni bir insan bilimi kurmayı ve geliştirmeyi” öneren Hume, iyi niyetli olmasına ve yüksek hedefler belirlemesine rağmen, İngiliz empirizminin ana tezlerini savunduğu için son çözümlemede kuşku uyandırmaktan kurtulamamıştır. *“Herhangi bir şeyin insan zihninden bağımsız olarak varolduğunu söyleyemeyeceğimizi”* belirten Hume, insan zihnini bilgi açısından incelendiği zaman, insan zihninde var olan bütün içeriklerinin insana duyular ve deney aracılığıyla elde edilen malzemeye indirgenebileceğini söylemiş, bu malzemenin de ise algı olduğunu ifade etmiştir. Gilles Deleuze'e göre: *"Hume için söz konusu olan zihin psikolojisini, zihnin duygulanımlarının psikolojisiyle ikame etmektir. Zihin psikolojisi imkânsız, kurulamaz olandır, çünkü nesnesinde ne gerekli istikrarı ne de gerekli evrenselliği bulabilir; insanın gerçek bilimini yalnızca bir duygulanımlar psikolojisi kurabilir."*

a. David Hume’da Doğal Din Anlayışı

Hume dinin kaynağı ile ilgili üç teolojik konuya eğilmektedir. Bunlar; Yahudi kutsal kitabından anlatılan yaratılış kıssası, dogmatik teolojide sıkça kullanılan monoteizmi savunmak üzere aranan vahiy ve Tanrı suretinde yaratılan insanla ilgili dini antropolojidir. Hume bu konuları kendi eserlerinde değerlendirmiştir. Doğal Din kavramını fenomen haline getirip onu sistematik bir hâle sokan kişilerin başında yer alan Hume, Dini düşüncelerin illetlerini doğaya indirgeyen bir anlatıma sahiptir. Onun araştırması bu anlamda dinin akli temelleri ve dinin tabiata indirgenen kökenleri ile ilgilidir.¹⁵⁹

Hume, dinin pozitif bir kanıttan veyahut destekleyici bir kanıttan yoksun olsa dahi rasyonel yönden kabul edilebileceğini savunan “Rasyonel Fideizm”e inanmaktadır. Bu bakımdan *“Söyleşiler”* adlı eserinde inancın sebepleriyle ilgilenirken, *“Dinin Doğal Tarihi”*nde ise dinin oluşumundaki doğal illetlerle

¹⁵⁸ <https://www.yeniakit.com.tr/biyografi/david-hume>, (04.07.2021).

¹⁵⁹ Mustafa Alıcı, *Evrimsel Politeizm Devrimci Monoteizm*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 64.

ilgilenmiştir. “Söyleşiler” kitabında Yahudi- Hıristiyan geleneğinin vahiy anlayışlarını tamamen reddederken, “Doğal Dinin Tarihi”nde insanın din olgusunun rasyonel açıdan kabul edilebilirliğini ve ilk din politeizmin kökenini sorgulamaktadır.¹⁶⁰

Hume’a göre insanlığın din tarihi: “*politeizm, tarihsel monoteizm ve doğal din*” şeklinde olmuştur. Hume haricindeki Aydınlanmacı deistler, politeizmi monoteizmin tahribe uğramış hali olduğunu düşünmüştür. Ama Hume aksini iddia etmiştir. Ona göre monoteizm zorunlu olarak politeizmden türemiştir. Hume’a göre insanın aklını kullanarak tektanrıcılığa ulaştıktan sonra onu bırakıp politeizme geçmesi neredeyse imkânsızdır. Hume, monoteizmin insanlığın ilk dini olmasını ve daha sonradan tahribe uğrayarak politeizmin yaygınlaşmasının imkânsız olduğunu savunmuştur.¹⁶¹

b.David Hume’un Aydınlanma Düşüncesine Etkisi

John Locke ile başlayan İngiliz Aydınlanması David Hume ile sona ermiştir. İngiliz Aydınlanması’nın teorik temeli olan empirizm Hume ile en olgun dönemini yaşamıştır. Hume, aslında Locke’un felsefesini devam ettirmiştir. Empirizmi tam anlamıyla temellendirmiş olan Hume, İngiliz Aydınlanması’nda katı rasyonalist yaklaşımı ortadan kaldırmıştır. Bunun yanı sıra dinin rasyonel bir temele sahip olmadığını da iddia ederken, aynı zamanda aklın, Aydınlanma dönemine hâkim olduğuna da inanmamıştır.¹⁶²

David Hume, bilgisizlik ve hurafeye karşı çıkma, din ve metafiziği eleştirme, ahlakı duygu, fayda ve gelenekle temellendirmeye çalışma gibi nedenlerle Aydınlanma çağının en önemli düşünürlerinden birisi olma hakkını elde etmiştir. Bu çağın felsefî ve kültürel öncüsü olmuştur. Hume’un bazı görüşleri Aydınlanma çağında bir kurtuluş olarak görülmüştür. Özellikle Hıristiyanlığın geleneksel yapısını eleştirmede kullandığı düşünme metotları çok etkili olmuştur. Aynı şekilde Hume, insanın doğası ve kaderi hakkında geleneksel düşüncenin bütün izlerini de kaldırmayı amaçlamıştır. Locke ile Hume’un Aydınlanma’ya yaptıkları en önemli

¹⁶⁰ Alıcı, ss. 64-65.

¹⁶¹ Alıcı, s. 68.

¹⁶² Şener, s.18.

katkı her ikisinin de empirizmi temele almaları ve dinî inancı akıl süzgecinden geçirerek incelemeleridir. Bunun içindir ki, Locke ve Hume Aydınlanma düşüncesinin temel dinamiklerinden sayılmaktadırlar. Locke, ortaya koyduğu görüşleriyle Batı dünyasında liberalizmi yaygınlaştırmış, devlet ve siyaset alanında büyük katkılarda bulunmuştur. Hume ise, geliştirdiği felsefesiyle Aydınlanma'nın zirvesini oluşturan Kant'ın “dogmatik uykudan uyanmasını” sağlamıştır.¹⁶³

c.Eserleri

- *A Treatise of Human Nature* (1739-1740, *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*)
- *Essays Moral, Political and Literary* (1742, *Ahlak, Siyaset, Yazın Denemeleri*)
- *An Enquiry Concerning Human Understanding* (1751, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları)
- *Political Discourses* (1752, *Siyasal Söylevler*)
- *History of England* (1754-1762, *İngiltere Tarihi*)
- *Dinin Doğal Tarihi* (*Natural History of Religion*)
- *Tabiî Din Üzerine Diyaloglar* (*Dialogues on Natural Religion*) (Bu iki kitabı beraber olarak çevrilmiştir: *din üstüne Çev. Mete Tunçay, İmge Yayınları*)
- *İntihar ve Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne Deneme* (*On Suicide and On The Immortality of The Soul*).

3.Moses Mendelssohn (1729-1786)

Moses Mendelssohn, 6 Eylül 1729 tarihinde Dessau’ da doğmuş, 4 Ocak 1786 tarihinde vefat etmiştir. Babasının adı Mendel olması nedeniyle soyadı Mendelssohn (Mendel’in Oğlu)’dur. 18. ve 19. Yüzyılın Yahudi Aydınlanması olan “*Haskalah*”a giden yolu açan Alman Yahudi filozoftur. Geleneksel bir Yahudi ailesinin fakir çocuğu olan Mendelssohn 14 yaşında geldiği Berlin’de yoksulluk sebebiyle yoksun kaldığı dil, bilim ve felsefe alanlarında kendini geliştirmiştir. Mendelssohn, kısa

¹⁶³ Şener, s.18.

sürede Yunanca, Latince ve Almanca'yı felsefi eserler yazacak kadar iyi öğrenmiştir.

164

Mendelssohn, evinde özel öğretmenlik yaptığı bir Yahudi'nin daha sonra ipek fabrikasının yönetimini devralmıştır. Bu sayede Berlin'in eğitimli ve entelektüel pek çok önemli isimle tanışma imkânı bulmuştur. Gotthold Ephraim Lessing ve Friedrich Nicolai ile tanışması onun yazı hayatını başlatmıştır. Mendelssohn'un, felsefe üzerine karşılıklı diyaloglardan meydana gelen, Spinoza ve Leibniz'in felsefelerinden izler taşıyan "*Philosophische Gespräche (Felsefi Konuşmalar)*" adlı ilk felsefi yapıtının adının Alman entelektüelleri tarafından duyulmasını sağlamıştır. Tevratın yazı dili olan İbranice'nin Yahudiler arasında tekrar canlandırılması için İbranice dilinde yayım yapan "*Kohelet Musar*" adında birdergi kurmuştur. Bu dergi sayesinde eğitimi olmayan Yahudilere, Yahudi inancının ayrıntılarından ziyade, akıl ile uyumlu ahlaki bir tutum kazandırmaya gayret eden Mendelssohn; felsefi ve teolojik incelemelerde genel olarak Leibniz ve Wolff felsefesini takip etmekle beraber inançlı bir Yahudi olarak, kaleme alınan hiçbir şeyin Yahudi inancına ters olmamasına özen göstermiştir.¹⁶⁵

1763 yılında Mendelssohn "*Über die Evidenz in Methaphysischen Wissenschaften (Metafizikî İlimlerin İspatı Üzerine)*" adlı çalışmasıyla "Prusya Bilimler Akademisi"nin organize ettiği yarışmaya katılmış ve metafizikî doğruların matematik-geometrik ispatlama tekniğiyle olan bağlantısını günyüzüne çıkarmaya çalıştığı bu yapıtıyla birinciliği elde etmiştir. Ancak Mendelssohn, Yahudi olması sebebiyle akademiye üye olmaya layık görülmemiştir. Mendelssohn'u zirveye çıkaran ve "Alman Sokrates" olarak akıllarda yer etmesini sağlayan, ruhun ölümsüzlüğünü ispat etmeye çalıştığı "*Phadon oder über die Unsterblichkeit der Seele (Phadon yahut Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine-1767)*" adlı çalışması olmuştur.

166

¹⁶⁴ Seda Özmen, *Moses Mendelssohn ve Yahudi Modernizasyonu*, VI. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı III, 2015, s.224.

¹⁶⁵ Özmen, s.225.

¹⁶⁶ Özmen, s.225.

Mendelssohn'un Hristiyan inancının akıl ile ahenk içinde olduğunu ortaya koyan Leibniz ve Wolff felsefelerinin peşinden giderek; akıl ile ispatlanmaya çalışan tanrı, kader ve ölümsüzlük fikrini ifade eden “*Doğal Teoloji*” kavramını benimsemesi onun Yahudi kimliğine yönelik şüpheleri arttırmıştır. Bu sebeple Mendelssohn'un inancı insanlarda merak uyandırmış, onun “Aydınlanmış Hristiyanlığa geçip geçmediği, eğer geçmediyse bir aydın olarak Yahudi dini ile benimsemiş olduğu Aydınlanma felsefesini nasıl uzlaştırabildiği” sorulmuştur. Mendelssohn ise medyada artış gösteren bu sorular karşısında açık ve net bir şekilde Yahudi inancına sahip olduğunu ve hiçbir şekilde Yahudi kimliğini reddetmediğini üstüne basarak ifade etmiştir.¹⁶⁷

a.Moses Mendelssohn ve Din

Mendelssohn din ile devletin karşılıklı isteklerini, çizgilerini ve kapsadıkları alanları, kişisel özgürlük ile vicdan özgürlüğünün serbestliği adına yeniden düzenlemiştir. Mendelssohn, devlet ve dinin kendi alanlarına ait net bir ayırım ve sınırlandırmanın olmadığını tespit etmiş ve bu yokluğun ancak din ve devlet alanlarının birbirlerine karşı müdahalesinin ortadan kaldırabilmesiyle mümkün olabileceğini öne sürmüştür:“*Devlet ve din sosyal yaşamın yükünü taşımak yerine, onlar sosyal yaşamın direkleri olarak birbirlerine karşı gelerek dengeyi bozmuş ve birbirlerini yükseltmek yerine birbirlerine ağırlık yapmıştır.*”¹⁶⁸

Mendelssohn'un şu ifadelerine baktığımızda, Locke'un dinî yetkiyi iknaile devlet yetkisini ise ceza ile sınırlandırdığı bu düşüncelere katıldığı söyleyebiliriz:

Burada biz din ile devlet arasında temel bir fark görüyoruz. Devlet emir veriyor ve baskı yapıyor, din ise öğretiyor ve ikna ediyor. Devlet yasayı emrediyor, din ise Allah'ın emirlerini. Devlet fizikî bir güce sahip ve onu gerektiğinde kullanabiliyor, dinin gücü ise sadece sevgi ve iyilik. Biri itaatsizi terk eder ve onu kovar, diğeri ise onu bağrına basar ve ona öğretmeye çalışır ya da en azından onun dünyadaki az bir zamanı boyunca onu teselli eder, bu tamamen yararsız bir şey değildir. Sivil toplum sosyal kontrat gereği baskı kurma hakkına

¹⁶⁷ Özmen, s. 226.

¹⁶⁸ Özmen, s. 226.

sahiptir. Dini toplumun ise böyle bir baskı hakkı ve onu uygulayabileceği bir kontratı yoktur. Devlet mükemmel haklara sahipken, kilise yalnızca mükemmel olmayan haklara sahiptir.¹⁶⁹

Mendelssohn, devletin de dinin de inançlar üzerinde otorite yaratabilecek bir etkisinin olmadığını tekrar etmiştir. Ona göre, toplumun huzurunu kaçıran davranışlar cereyan ettiğinde devlet ancak inançlar üzerinde söz sahibi olabilirdi. Mendelssohn, din ve devlet arasında güven ortamının oluşması için; devletin toplumsal huzurunu zedelemeyen ve diğer dinleri özgür kılacak olan doğal dinin evrensel ilkelerine güvence vermesigerekmektedir. Aynı zamanda din ve kurumlarının da insanların inançları üzerinde baskı uygulayamayacağını ısrarla ifade etmiş, bilhassa dinî otoritelerin baskı aracı olarak kullandığı “*Herem cezası (afroz)*” yetkisine karşı çıkmıştır.¹⁷⁰

b.Eserleri

- *Philosophische Gespräche, 1755 (Felsefeye Değin Konuşmalar)*
- *Briefe über die Empfindungen, 1755 (Duyumlar Üstüne Mektuplar)*
- *Über die Evidenz in der Metaphysischen Wissenschaften, 1764 (Metafizik Bilimlerinde Açıklık Üstüne)*
- *Pbaidon oder über die Unsterblichkeitlder Seele, 1767 (Phaidon ya da Tinin Ölümsüzlüğü Üstüne)*

4.Thomas Paine (1737-1809)

AmerikalıThomas Paine, İngiltere’nin Thetford şehrinde dünyaya gelmiştir.13 yaşında okuldan ayrıldıktan sonra babasının yanında çalışmaya başlamıştır. Birçok alanda çalıştıktan sonra vergi memuru olmuştur. Thomas Paine, fikirleriyle “Amerikan Bağımsızlık Savaşı”nda ve“Fransız Devrimi”nde etkili olmuştur. Benjamin Franklin’in yönlendirmesiyle 37 yaşında iken Amerika’ya göç etmiştir. Amerika’da siyasetle yakın alakası olan Paine, köleliğin son bulmasını ve Amerikan kolonilerinin İngiltere’den ayrılmasını destekleyen yazılar yazmıştır.¹⁷⁷⁶

¹⁶⁹Özmen, s. 227.

¹⁷⁰ Özmen, s. 227.

yılındayayımlanan “*Common Sense (Sağduyu)*” isimli eseri “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. George Washington'a göre “Common Sense” insanların fikirlerinde ciddi bir değişime sebep olmuştur. “Amerikan Bağımsızlık Savaşı” esnasında türlü kamu görevlerinde çalışan Paine, 1787 yılında Avrupa'ya dönüş yapmış, İngiltere ve Fransa'da krallıkların yıkılarak yerine cumhuriyetlerin kurulması için mücadelede bulunmuştur. 1789 “Fransız Devrimi”yle isteklerinin bir kısmı gerçekleşmiştir.¹⁷¹

1791-1792 yılında “*İnsan Hakları (The Rights of Man)*” isimli eserini iki bölüm şeklinde yayınlarak eserinde cumhuriyet rejimini savunarak İngilizleri tek adam yönetimini yıkmaya davet etmiştir. Halka eğitim verilmesini, fakirlere yardım edilmesini, devletin işsizlere iş alanları oluşturmasını, emekli maaşı bağlanmasını ve vergileri gelire oranla alınmasını istemiştir. Bu kitabı sebebiyle İngiltere'de vatana hainliği ile suçlanan Paine, bu esnada Fransa'da “Ulusal Meclis”e seçilmiş, Fransa'ya giderek meclis etkinliklerinde görev almış ve tek adam yönetimine son verilmesi için oy kullanmıştır. Öyle ki, Kral XVI. Louis'in idam edilmesine karşı olduğu için “Maximilien Robespierre” yönetimi zamanında insanların güvenini kaybetmiş ve bir yıla yakın bir süre hapis hayatı yaşamıştır. Paine'in hapisteyken yazdığı “*Age of Reason (1794, Akıl Çağı)*” isimli eserinin ikinci bölümü 1796 yılında yayımlanmıştır. Bu eserinde Tanrı'ya inandığını belirtmiş fakat varlığı devam eden dinsel uygulamalara karşı olduğunu söylediği için dinsizlikle suçlanmıştır. 1796 yılında kaleme aldığı son büyük eseri “*Tarımsal Adalet'te (Agrarian Justice)*” toprak edinmedeki adaletsizlikleri eleştirmiştir. 1802 yılında ABD'ye dönüş yaan Paine, hayatının son yedi yılını bu ülkede geçirmiş ve New York kentinde hayatını kaybetmiştir.¹⁷²

a. Thomas Paine ve Doğal Din

Thomas Paine, 1794 yılında yayımladığı, “*The Age of Reason (Akıl Çağı)*” adlı kitabında, Tevrat ile İncil'in eleştirisini yaparken, “Tek bir Tanrı'ya inanıyorum...

¹⁷¹[http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_\(1097-1122\).pdf](http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_(1097-1122).pdf), (04.07.2021).

¹⁷²[http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_\(1097-1122\).pdf](http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_(1097-1122).pdf), (04.07.2021).

Yeryüzü yaşamı ötesindeki mutluluğa inanıyorum; insanlar arası eşitliğe ve sevgiye inanıyorum ve şuna da inanıyorum ki, dinsel görevler adil olmayı, hemcinslerimizi mutlu kılma çabalarını kapsar...” diyerek sözlerine başlamış, arkasından “kutsal” diye bilinen kitapların Tanrı ürünüdeğil, insan yapımı şeyler olduğunu ifade ettikten sonra eleştiri bölümüne geçmiştir.¹⁷³

Bukitaplar hakkındaki görüşlerini ifade ederken, her şeyden önce belirttiği şudur: "Eski Ahit'in müstehcen hikâyelerle, şehvîliklerle, gaddarlıklarla, intikamcılıklarla dolu sayfalarını okuduğumuzda, bu kitabın Tanrı sözleri olmaktan çok, şeytan sözleri olduğunu söylemenin daha uygun olduğunu anlarız.”Ama bunu da yeterli bulmayarak devam eder: “...Bu kitapları Tanrı kitapları olarak benimsemeyi Yaradan’a karşı saygısızlık sayarım.” Günümüzde hala uygar ülkelerin kitaplıklarında başköşeye koyulan bu kitabın yazarı içinNapolyon Bonpart zamanında şöyle demiş: “Yeryüzünün her bir kentine Thomas Paine'in saf altından yapılmış heykelinin dikilmesi gerekir.”

Thomas Paine’e göre vahiy dini gibi bir şeye gerek yoktur. Ona göre doğadaki yaratıklar evreni idare eden ve düzenleyen yüce tek kudretin varlığına işaret eder. Paine, evrendeki bu kanıtların birinin ‘bu Tanrı sözüdür’ diye iddia ettiğinden daha güçlü bir kanıt olduğunu savunmuştur. Paine, Doğal Dinin ahlak anlayışının bile her insanın vicdanında gizli olarak bulunduğunu ve teolojik ahlaka gerek olmadığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Doğal Din sonradan icat edilmeyen, kendisinde yüce varlığın ilahi orijinalliğini barındıran saf ve sade bir Tanrı fikridir. Bu özellikleriyle Doğal din, insanlığın ilk inancı ve insanın inanacağı son din olmalıdır.¹⁷⁴

b.Eserleri

- *Common Sense, Sağduyu, 1776*
- *The American Crisis, Amerikan Krizi, 1776*
- *Human Rights, İnsan Hakları, 1791*
- *The Age of Reason, Akıl Çağı, 1794*

¹⁷³ Abdullah Namlı, “Thomas Paine’in Peygamberlik Hakkında Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, cilt 5, sayı 2, Güz 2018, s. 479.

¹⁷⁴ Alıcı, s.62.

- *Agrarian Justice, Tarım Adaleti, 1797*
- *A Letter Adressed to the Abbe Raynal on the Affairs of North America, Kuzey Amerika Meseleleri Hakkında Başrahşp Raynal'a Hitaben Yazılmış bir Mektup, 1782*
- *A Letter Addressed to the Addressers, Adres Sahiplerine Hitaben Yazılmış Bir Mektup, 1792*
- *Political Writings, Siyasi Yazılar, 1792*
- *Letter to George Washington, President of the United States of America, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George Washington'a Mektup, 1796*
- *A letter to the Earl of Shelburne, Shelburne Kontu'na Bir Mektup, 1783*
- *Prospects on the war and paper currency, Savaş ve Kâğıt Para İle İlgili Beklentiler, 1793*
- *The Decline and Fall of the English System of Finance, İngiliz Finans Sisteminin Düşüşü ve Çöküşü, 1796*

5. Jean-Jacques Rousseau(1712-1778)

Jean-Jacques, 28 Haziran 1712 tarihinde Cenevre kentinde dünyaya gelmiştir. Rousseau'nun annesi Suzanne, doğumdan yaklaşık bir hafta sonra rahatsızlanarak vefat etmiştir. Rousseau, bu olayı hayatının ileriki bir döneminde "*ilk talihsizliği*" olarak değerlendirmiştir. Rousseau 10 yaşına kadar, Topkapı Sarayı'nda saat tamir etme işiyle uğraşan babası Isaac ve teyzesi ile yaşamıştır. Rousseau, on yaşına geldiğinde babası ettiği bir kavga sebebiyle yaşadıkları şehri terk ederek Rousseau'nun teyzesiyle beraber Nyon'a taşınmış ve Rousseau'yu amcasına bırakmıştır. Babası taşındıktan sonra bir daha Rousseau'yu asla arayıp sormamıştır. Sonraları Rousseau, babası Isaac'in, teyzesi ile evlendiğini öğrenmiştir. Talihsiz olaylar yaşayıp sıkıntılı bir hayat yaşayan Rousseau, amcası ile bir müddet yaşadıkdan sonra Cenevre'den kaçmıştır. 1728-1738 yıllarını kapsayan dönemde çeşitli işlerle uğraşmıştır. Bunlar arasında müzik öğretmenliği, yazmanlık ve mütercimlik vardır. Yazdıkları Fransa'da yasaklandığı için arkadaşları David Hume'un da isteği ile İngiltere'ye gelmiştir. John Calvin'in 16. yüzyılda ileri sürdüğü düşünceler çerçevesinde ortaya çıkan ve bir Hristiyan mezhebi olan Kalvinizm'e

bağlı olarak dünyaya gelen Rousseau,Torino'da Katolik mezhebine tâbi olmuş, sonraları yeniden Kalvenizm'i tercih etmiştir.2 Temmuz 1778 tarihinde, 66 yaşında sabah yürüyüşü esnasında düşerek vefat etmiştir.¹⁷⁵

Jean-Jacques Rousseau, bir Aydınlanmacı olarak Aydınlanmayı içeriden tenkit etmektedir. Aydınlanma filozoflarından olan Rousseu, aynı zamanda Aydınlanma filozoflarının çıkarmış olduğu ansiklopediye de maddeler yazmıştır. Aydınlanmanın akılcılığı, bilimselliği ve ilerlemeciliği karşısında eleştirel bir tutum da sergilemiştir. Öbür Aydınlanma filozoflarından ayrı olarak; uygarlık seviyesine ulaşmış, aydınlanmış, rasyonalist olmayan ancak romantik özelliğe sahip bir filozoftur. Bundan dolayı Rousseau'nun, Aydınlanmaya karşı eleştirel bir tavır takındığı kabul edilmektedir. Rousseau, insanın olumlu davranışlarını insanın doğal yapısı olarak kabul ederken, olumsuz tavırlarını da Aydınlanma düşüncesine mâl ederek Aydınlanmanın sert eleştiricisi olmuştur.¹⁷⁶

Rousseau, olguların ancak bir kenara bırakılarak gerçek bir siyasal toplumun temellerinin atılabileceğini vurgulamıştır. Sadece olgular baz alınarak hareket edildiğinde menfaatler, faydalar ön plana çıkmakta ve bu sebepten ötürü hukuk yerle yeksan olmaktadır. Rousseau, gücü elinde bulunduranın daima haklı görüldüğü, olguları siyasal toplumun merkezine yerleştiren, olgusal kuramları yermektedir.

Bir devlette varolan her yurttaşın dâhil edilmesi gereken bir “*Toplum Sözleşmesi*” olması gerektiğini belirtirmiştir. Halk olmanın temel ölçütünün egemenlik olduğunu ve bir devletten söz edilebilmesinin de ancak yasalarla mümkün olabileceğini savunmuştur. Yasaların ise ayırım gözetmeksizin devlet içinde yaşayan bütün bireyler için aynı geçerlilikte olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Toplumda yaşayan birey sayısında artış olması durumunda yönetici statüsündekilerin sayısının azalmaya gidilmesi gerektiği düşüncesini destekleyen Rousseau “*demokrasi, aristokrasi, monarşi*” şeklinde bir tasnifi savunmuştur.Rousseau'ya göre: “*Yurttaşlar olmadan erdem, erdem olmadan özgürlük, özgürlük olmadan devlet olamaz.*” Rousseau; ulus-devlet anlayışından yola çıkarak iktidarın hâkim olduğu değil halkın

¹⁷⁵<https://www.turkcebilgi.com/kalvenizm#post>, (04.07.2021).

¹⁷⁶ Cevizci, ss. 372-373.

yönetimde söz sahibi olduğu bir anlayışı savunmuştur. Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” ile bir taraftan kişinin kaybettiği birlikve beraberlik duygusunu tekrar canlandırmayı hedeflerken; buna ulaşmak için de bireyi teorik açıdan somut ve soyut olarak ikiye ayırmaktadır. Rousseau, bireyi somut ve soyut olarak ikiye ayırdığı gibi halkı da somut ve soyut olarak ikiye ayırmıştır. Bu sayede bireye hem yönetilen hem de yöneten sıfatı kazandırmıştır.¹⁷⁷

a.Jean-Jacques Rousseau ve Doğal Din

Jean-Jacques Rousseau, putları beşer ürünü şeyler olarak insanların kendi elleriyle yaptıkları ilk ilahlar olduğunu iddia ederek Politeizmi de *vahşi inanç* olarak kabul etmiştir. Rousseau, bu inancın insanlığın ilk dini olduğuna, putperestliğin ise ilk beşeri kült olduğuna inanır. Tarih olgusunu insanın gittikçe saf doğasından sapması gören ve tarihsel süreçte insanlık için bir ilerleme değil bir alçalmanın varlığını kabul ederek Tanrı’yı yaratma işini yapan ‘İçkin bir Varlık’ gördüğünden doğaya derin bir duygu beslemeyi teşvik etmiştir.¹⁷⁸

b.Eserleri

- *Discours sur les sciences et les arts*, 1750, (Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev)
- *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1755, (İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Temeli ve Kökenleri)
- *Discours sur l'économie politique*, 1755, (Politik Ekonomi Üstüne Söylev)
- *Lettres morales*, 1758, (Ahlak Prensipleri Mektupları)
- *Lettre sur les spectacles*, 1758, (Etkinlikler Gösterileri Üstüne Mektup)
- *Du Contrat social*, 1762, (Toplum Sözleşmesi)
- *Emile ou De l'éducation*, 1762, (Emile ya da Eğitim Üzerine)
- *Lettres ecrites de la montagne*, 1764, (Dağda Yazılmış Mektuplar)
- *Projet de constitution pour la Corse*, 1765, (Korsika İçin Anayasa Projesi)

¹⁷⁷ Cevizci, s. 380.

¹⁷⁸ Alıcı, ss. 62-63.

- *Considerations sur le gouvernement de Pologne*, 1771, (Polonya Hükümeti Üstüne Düşünceler)
- *Les Confessions*, 1770, (İtiraflar)
- *Rousseau juge de Jean-Jacques*, 1777, (Jean-Jacques'ı Yargılayan Rousseau)
- *Les Reveries du promeneur solitaire*, 1778, (Yalnız Gezenin Düşleri)
- *Julie ou la Nouvelle Heloise*, 1761, (Julie ya da yeni Heloise)
- *Le Levite d'Ephraïm*, 1762, (Leviler Kabilesinden Efraim)
- *Système de notation musicale de Jean-Jacques Rousseau*, 1742, (Jean-Jacques Rousseau Tarafından Bulunmuş Olan Müziksel Notasyon Sistemi)
- *Les Muses galantes*, 1747, (Hanımefendi Müzler)
- *Le Devin du village*, 1752, (Köy Kâhini)
- *Narcisse ou l'Amant de lui-meme*, 1752, (Narkissos veya öz Sever Kişi)
- *Lettre sur la musique française*, 1753, (Fransız Müziği Üstüne Mektup)

6. Benjamin Franklin (1706-1790)

Benjamin Franklin, 1706 yılının Ocak ayında Boston'da dünyaya gelmiştir. 1790 yılının Nisan ayında Philadelphia'da vefat etmiştir. Amerikalı yazar aynı zamanda bir bilim adamı, önemli bir siyasetçi, filozof, mucit ve yayımcıdır. Püriten mezhebine bağlı bir ailede dünyaya gelen Franklin'in babasının adı Josiah Franklin, annesinin adı ise Abiah Folger'dir. On yedi kardeşi bulunan Franklin, bu ailenin onuncu çocuğudur. Erken yaşta okula veda ederek 12 yaşındayken yayınevi yöneticisi olan ağabeyi James'in yanında çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Burada çalıştığı yıllarda yayımcılığı öğrenmiş, edebiyat alanındaki çalışmalara da bu yıllarda başlamıştır. 1730 yılında ise Philadelphia'da bir yayınevi kurarak ve gazete de çıkarmaya başlamıştır. Ardından yayınevinde "*Poor Richard's Almanac'ı (Fakir Richard'ın Almanak'ı)*" yayınlamaya başlamıştır. 1732-1757 yıllarını kapsayan süreçte editörlüğünü yaptığı *Almanac*'da "*Richard Saunders*" takma adıyla yazılar kaleme almıştır. Bunun yanı sıra değişik mevzuların tartışıldığı "*Junto*" adlı bir kulüp kurmuş; yayınevlerini de çoğaltmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁹<https://www.tarihiolaylar.com/biyografiler/benjamin-franklin-cv-215>, (04.07.2021).

Benjamin Franklin, 1736 yılında Philadelphia Meclis sekreterliği görevine getirilmiş ve böylece siyasi hayata adım atmıştır. 1750 yılında ise Pensilvanya Meclisine seçilerek siyasi hayatını devam ederken bu süreçte toprak vergisi ödemek istemeyen büyük ailelerle ciddi anlaşmazlıklar yaşamıştır. Ardından İngiliz Amerika'sı postaları Genel Müdürlüğü görevine atanmıştır. Elektrik ile ilgili meselelere merakı onu bu konularda araştırma yapmaya sevk etmiştir. Araştırmaları neticesinde Franklin, elektrik yüklerindeki artı ve eksi uçlarını bularak “*elektrik yükünün korunumu ilkesini*” bilim dünyasına kazandırmıştır. Şiddetli rüzgârın olduğu bir günde uçurtma uçurarak yaptığı deneyi neticesinde şimşegın elektrikle ilgili bir durum olduğunu keşfetmiştir. Bu deney esnasında elektrikten etkilenen iki yardımcısı hayatını kaybederken kendisi kurtulmuştur. Yaşanılan bu olumsuz duruma rağmen deneyden elde edilen bilgiler ışığında “*paratoner*”i icat etmiş ve güneş ışığından daha çok faydalanabilmek adına saat uygulamasını hayata geçirmiştir.

Onun hareketli yaşamı, bilimsel ve politik yetenekleri Amerika'nın en etkili Kurucu Babaları arasında sayılmasını sağlamıştır. Franklin yaşadığı dönemde para ve itibar görmüş; ölümünden yıllar sonra bile birçok kurum ve kuruluşa, şirkete, il ve ilçeye, kültürel etkinliklere adı verilerek ölümsüzleştirilmiştir. 1743 yılında “*Amerikan Felsefe Derneği*”ni kurmasındaki amaç; bilimle alakadar olan erkeklere hem kendi icatları ile ilgili hem de teorik bilgiler vermektir. Franklin'in icatlarının bilim dünyasına ve insanlığa katkıları yadsınamaz bir gerçektir. “*Yıldırımsavar (paratoner), Cam Armonica, bifocal gözlük*” önemli buluşlarından bazılarıdır. Hobileri arasında müzik olan Franklin enstrüman olarak gitar ve keman çalabilirken aynı zamanda kendi buluşu olan Cam Armonica'yı ve onun geliştirilmiş bir çok çeşidini de çalmıştır. Franklin müziğe olduğu kadar satrancada büyük önem vermiş ve satranç alanında kendini ispat etmiştir. Öyle ki “*Amerikan Colombian Dergisi*”, Franklin'in ABD'de satrancı bilen ikinci kişi olduğunu yazmıştır.¹⁸⁰

¹⁸⁰<https://www.tarihiolaylar.com/biyografiler/benjamin-franklin-cv-215>, (04.07.2021).

a.Benjamin Franklin ve Doğal Din

Franklin 1790 yılında yazdığı bir mektupta kendi yaklaşımındaki Doğal Din'in ana esaslarını açıklar. İnsan kadar doğal olan bu din tüm doğru dinlerin temel prensiplerini içeren Doğaüstü, Tek, Mutlak, İyi, Evrenin Hâkim Yaraticısı olan Tanrı'ya, insan ruhunun ölümsüz oluşuna ve kendi yaptıklarına göre öteki dünyada adaletle muamele edileceğine inanmayı esas alır. Franklin, dinin doğaüstü özelliğinin olamayacağını ama Tanrı'nın doğaüstü olması gerektiğini açıklamıştır.¹⁸¹

b.Eserleri

- *A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain, 1725 (Özgürlük ve Zorunluluk, Zevk ve Zahmet Üzerine bir Tez)*
- *Articles of Belief and Acts of Religion, 1728 (İnanç ve Din Kuralları Üzerine Makaleler)*
- *A Modest Enquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency, 1729 (Kâğıt Paranın Doğası ve Zorunluluğu Üzerine Alçakgönüllü Bir Araştırma)*
- *Experiments and Observations on Electricity,1751 (Elektirik Üzerine Deney ve Gözlemler)*
- *The Interest of Great Britain Considered With Regard to Her Colonies and the Acquisition of Canada and Guadeloupe, 1760 (Büyük Britanya'nın Kolonileri Konusundaki Çıkarlarının Değerlendirilmesi ve Kanada ile Guadeloupe 'un Kazanılması)*

7.Voltaire (1694-1778)

Voltaire, 1694 yılında Paris'te dünyaya gelmiştir. Sanat eğitiminin başladığı College Louis-le-Grand'da sekiz yıl eğitim almıştır. Ancak burada "Latinceve Aptallıklar"haricinde hiçbir şey öğrenemediğini söylemiştir. Babasının hukuk okumasını istemesine rağmen Voltaire, edebiyat alanına yönelmiştir. Hukuk eğitimi almasını isteyen babasının isteği üzerine Voltaire, kendini bir avukat yanında çalışıyor gibi gösterip vaktinin büyük bölümünü eleştirel şiirler yazmaya ayırmıştır. Babası bu gerçeği öğrendiği zaman ısrarla Voltaire'i tekrar hukuk eğitimi için

¹⁸¹ Alıcı, s. 62.

göndermesine rağmen Voltaire yazma tutkusundan asla vazgeçmemiştir. Hicivli söylemleriyle aristokrat kesimin sevgisini kazanmıştır. II. Philippe'i konu edinen bir yazısı sebebiyle hapse atılmıştır. Daha sonra ünleneceği piyesi "*Oedipe*"'yi de hapiste iken yazmış ve ardından Voltaire adını almıştır. "*Oedip*"'nin bu önemli başarısı Voltaire'i Fransız Aydınlanmasının önemli bir ismi haline getirmesinde büyük rolü olmuştur.¹⁸²

Aydınlanma hareketinin babası sayılan Voltaire, Fransız Aydınlanması'nın da en başta gelen filozoflarından biridir. "*Aklın egemenliği*" olarak ifade ettiği ilerleme idesinin önde gelen savunucularından biridir. O, devletin temel görevinin ilk olarak insan haklarına saygı göstermek olduğunu ileri sürmüştür. Bir taraftan "*düşünen madde*" hipotezini savunup maddeciliğe bağlanırken, öbür tarafta da Tanrının varolduğunu ispatlamaya yönelik deliller geliştirmiştir. Despotizme kesinlikle karşı olan Voltaire, politik yönden demokrat özellikleri kendinde barındıramamış, filozofların tesiriyle aydınlanmış bir tek adamın adaletli ve hakkaniyetli yönetimini yeğlemiştir. Bütün bu vasıflarıyla Fransız Aydınlanması'nın en önemli şahsiyeti, Aydınlanma düşüncesinin de idolü haline gelen Voltaire, Fransa'da varolan monarşi düzeni ile kiliseye karşı açmış olduğu savaş ile gerçek din ve Hristiyanlık hakkındaki fikirleriyle ün salmıştır.¹⁸³

"*Lettres philosophiques sur les Anglais (İngiliz(ler) hakkında felsefi mektuplar)*" adlı kurgusal çalışmada, İngiliz iktidarını konu edindiği görüşlerini bir araya getirerek bastırmıştır. Fransız monarşisine kıyasla İngiliz monarşisini daha da yüceltip onların insan haklarına daha saygılı bir bakış açısı olduğunu öne süren yazıları sebebiyle Fransa'da büyük tepki almış ve bu tepkiler öyle ayyuka çıkmış ki yazılarının kopyaları dahi yakılarak Paris'i terk etmesi istenmiştir. Hayatı boyunca insan hakları ve din hürriyeti gibi konuların savunuculuğunu yapmış olsa da tam anlamıyla demokrasi taraftarı bir duruş sergileyememiştir. Ona göre en doğru yönetim şekli aydınlanmış bir monarşi yönetimidir. Voltaire, vefatından bir müddet

¹⁸²<https://web.archive.org/web/20060512161429/http://www.lucidcafe.com/library/95nov/voltaire.html>, (04.07.2021).

¹⁸³ Cevizci, s. 320.

evvel 1778 yılında, Paris'te yer alan “*Dokuz Kız Kardeş Locası'nda (Les Neuf Sœurs Locası)*” Masonluğa girmiştir. Hayatı boyunca Masonlarla sıcak bir temas halinde olmuş ve Fransız Aydınlanma fikrini birlikte inşa ettikleri Masonların bu davetine icabet ederek büyük bir şaşaa içinde tekris töreni gerçekleşmiştir. Benjamin Franklinde içinde bulunduğu birçok isim, sadece Voltaire'in terkinde bulunabilmek için ABD'den Paris'e gelmiştir.¹⁸⁴

a. Voltaire ve Doğal Din

Voltaire'in din konusuna karşı tutumlarında karmaşıklık görülmektedir. Filozof olan Voltaire'in bir deist olduğu belirtilmiştir. Ancak bazı ifadeleri sebebiyle ateist olduğunu düşünenler olmuştur. Felsefi açıdan popüler olan eseri “*Felsefe Sözlüğü (Dictionnaire philosophique)*”nde Voltaire'in ateizm ve ateistleri yerdiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında dini düşünce ve ifadeleri onun Deizm inancına yakın durduğunu göstermektedir. Halkın doğru bir şekilde yönetilmesi için Voltaire'e göre din mutlaka gereklidir. Öyle ki Voltaire'in bilinen özdeyişlerinden biri olan “*Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer*” yani “*Eğer tanrı var olmasaydı, onu icat etmek gerekirdi*” ifadesi onun din adına düşüncelerini idrak etmek açısından önem arz etmektedir. Voltaire bunların yanı sıra, var olan dini inanç ve düzeni de eleştiri yağmuruna tutmuştur. Dini eğilimler noktasında net olmamakla eleştirilen Voltaire'in net olan bir düşüncesi vardır o da dini dogmalara karşı olduğudur. Bilhassa da dine körü körüne bağlılığı karşı koyarken, Hristiyanlığı ve Museviliği de eleştirmiştir.¹⁸⁵

Voltaire Politeizmin önce oluşuna inanmaz. Vahye inanmaz, ateist ve rasyonalisttir. Voltaire, insanlığın Tek Tanrı fikrini bilerek inanmaya başladığını daha sonra beşeri zafiyetleri sebebiyle bir takım ilahlar kabul ettiğini savunmalıyız der. Voltaire kilisenin en önemli tezi olan “*her türlü formuyla politeizmin gerçek*

¹⁸⁴<https://web.archive.org/web/20060512161429/http://www.lucidcafe.com/library/95nov/voltaire.html>, (04.07.2021).

¹⁸⁵<https://web.archive.org/web/20060512161429/http://www.lucidcafe.com/library/95nov/voltaire.html>, (04.07.2021).

*dinin şeytanca taklitleri olduğu veya Tanrının bilerek izin verdiği beşeri bir değişim olduğu” gibi dogmatik fikirleriyle hemfikir halindedir.*¹⁸⁶

b.Eserleri

- *Oedipe*(1718)
- *Zaire*(1732)
- *Lettres philosophiques sur les Anglais*(1733)
- *Le Mondain*(1736)
- *Sept Discours en Vers sur l'Homme*(1738)
- *Zadig*(1747)
- *Micromegas*(1752)
- *Candide*(1759)
- *Dictionnaire philosophique*(1764)
- *Epître al'Auteur du Livre des Trois Imposteurs*(1770)

8.George Berkeley ve Din

George Berkeley (1685-1753), İngiliz deneyci geleneğinin İrlanda asıllı düşünürüdür. Hume öncesi Aydınlanma düşüncesini kendi içinde eleştirmeye başlamıştır. Ampirist geleneğin Locke’dan sonra ikinci filozofu olan Berkeley aynı zamanda din adamıdır. Berkeley üç samimi arkadaşıyla beraber Bermuda’da bir misyoner koleji kurmak için Rhode Island’a gitmiştir. Amacı, kirlenmiş olarak nitelendirdiği eski dünyanın aksine yenedünya olarak kabul ettiği Amerika’yı irşad edecek din adamlarını yetiştirmektir. Fakat gerekli yardımların gelmemesiyle bu idealine ulaşamamıştır.¹⁸⁷

Berkeley’in felsefi açıdan deneyci gelenek içinde olması ve aynı zamanda immateryalizmi temellendirmeye çalışması bir paradoks olarak kabul edilmiş ve pek çok itiraza muhatap olmuştur. Dini kaygıları onu epistemolojik gerçeklikleri daha farklı şekilde anlama çabasına itmiştir. Maddi gerçekliğin aslında var olmayıp,

¹⁸⁶ Alıcı, s.62.

¹⁸⁷ Şekerci, ss. 184-185.

sadece zihinsel bir ideanın karşılığı olduğunu iddia etmiştir.¹⁸⁸ Bu tavrın temelinde ise, Aydınlanma döneminde ve öncesinde artan din karşıtı söylemlerin oluşturduğu fikri yapıya dair endişeleri gelmektedir. Berkeley, inanca ve Tanrı düşüncesine yeni bir kapı aralamak için, herkesin kabul ettiği maddi gerçekliği yadsıyan immateryalist felsefesini inşa etmiştir. Berkeley’in henüz 17. Yüzyılda başlayıp Aydınlanmayla beraber ivme kazanan bilimsel anlayışın ortaya çıkardığı seküler zihin dünyasına karşı ortaya koyduğu bilgi anlayışıyla, dini epistemoloji ve değerleri korumaya çalışmıştır. Çelişki içinde bir görüntü verse de sahip olduğu tüm bilgi birikimini din ve inanç alanlarını korumak için kullanmıştır. Aynı zamanda Berkeley, kendisini Tanrı’ya ulaştıracak sezgisel bilginin imkânına da inanmaktadır. Ona göre bilginin kaynağı zihindir. Bilgiyi tanrısal bir veri olarak düşünmüş ve bunu kendisine bir amaç edinmiştir. Onun immateryalist düşüncesinin temeli “*Esse est percipi- Var olmak algılanmış olmaktır*” ifadesidir.¹⁸⁹

Berkeley bir filozof olmanın yanı sıra iyi bir dindar ve din adamı olarak siyasi ve bilimsel gelişmelerin, ortaya çıkan dini ve düşünsel meselelere çözüm üretmekten çok daha yeni problemlere sebep olacağını düşünüyordu. Dini epistemolojinin anlam ve öneminin erozyona uğradığını düşünerek, felsefi argümanları başta Tanrı kavramı olmak üzere dinin değer dünyasına yeniden anlam katmak için kullanmaya çalışıyordu. Aydınlanma ortamı insana belli özgürlükler verirken, dini ve sosyal anlamda toplumun temel dinamiği olarak kabul edilen metafizik kavramlarını derinden sarsmıştı. Berkeley’in yapmaya çalıştığı şey ise, Newton ve Locke’un inşa ettiği ve bireysel anlamda dini nedenlerin de etkili olduğu bu yapıda ortaya çıkan epistemolojinin aslında Tanrı tarafından insanlara sunulmuş bir resim veya mesaj olduğunun hatırlatılmasıydı. Yani bilgilerimiz ona göre Tanrı tarafından yaratılmış olan zihnimizin hatırlamasından başka bir şey değildir.¹⁹⁰

Tanrısal mesajın keşfi ona göre Tanrı’yı yeniden keşif demektir. Bu keşif sırasında Berkeley, kendilerini özgür olarak niteleyen din karşıtı söylemlerle

¹⁸⁸ Şekerci, s. 185.

¹⁸⁹ Şekerci, ss. 186-187.

¹⁹⁰ Şekerci, s.189.

mücadele etmiştir. İnsan bilimsel olarak nasıl kendini yeniden keşfediyorsa, Tanrı'yı daha iyi bir şekilde keşfedebilecektir. Ona göre Tanrı'nın varlığı insanın varlığından daha açık olan bir gerçekliktir. Tanrı'yı tanımlamak kendimizi tanımlamaktır der Berkeley. Onu tanımlamak ise inancı korumayı ve yüceltmeyi içermektedir. Berkeley, bilimsel yapının güç verdiği deist ve ateist bakışlara karşı Tanrı'nın yaratıcı gücünü yeniden tanımlamaya çalışmaktaydı. Deizme kapı aralayan ünlü saat metaforundaki Tanrı anlayışına karşı çıkmıştır. Tanrı ve din ona göre meydana gelen yozlaşmanın ve ahlaki bozukluğun giderilebilmesi için tek çaredir. Bozulmanın başlıca nedeni ise sınırlarını bilmeyen bilim ve felsefenin meydana getirdiği ortamdır.¹⁹¹

a. Eserleri

- *An Essay Towards a New Theory of Vision (Yeni Bir Görme Teorisine Dair Deneme)*
- *A Treatise Concerning the Principle of Human Knowledge (İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme)*
- *Three Dialogues Between Hylas and Philonous (Hylas ve Philonous Arasındaki Üç Diyalog)*
- *Alciphron*
- *Siris*

¹⁹¹ Şekerci, s.190.

I. BÖLÜM

THOMAS MORE'UN HAYATI

A.Doğumu, Çocukluğu ve Ailesi

Thomas More 7 Şubat 1478 (1477?) tarihinde İngiltere'nin Londra şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Sir John More annesi Agnes'dir. More, 12 yaşlarında John More tarafından Canterburg Başpiskoposu Kardinal John Morton'un evine yerleştirilmiştir. More iki yılda toplumun önde gelen şahsiyetlerini tanıma ve onların fikirlerini bizzat kendilerinden dinleme fırsatı bulmuştur.¹⁹²

Thomas More, verimli yıllar geçirdiği Kardinal Morton'un evinde dönemin önde gelen şahsiyetlerini tanıma fırsatı yakalayarak birçok konuda bilgi edinme olanağı bulmuştur. More gibi "*Lord Chancellor*" makamına sahip olan Kardinal Morton, More'a olan hayranlığını gelen misafirlerine göstererek, "*Şu küçük yok mu, eşsiz bir insan olacak günün birinde, göreceksiniz*"diyerek birçok kez göstermiştir. Thomas More'un damadı Roper'in ifade ettiğine göre, güleç yüzü ve zekâsıyla Morton'un evini neşelendiren delikanlı Thomas, dışarıdan gelen tiyatro oyuncularını sahnede onları arasına karıştırarak performansıyla en usta oyunculardan dâhi övgüler toplamıştır.¹⁹³

Thomas More'un yaşadığı dönemde aileler çocukların eğitim almaları amacıyla başka ailelerin yanına verilmesi İngiltere'de bir gelenek halini almıştır.¹⁹⁴ İtalyan bir diplomat, bu geleneği ailelerin çocuklarını yabancıların evlerine göndererek sevgilerinden mahrum bırakmakla suçlayarak eleştirmiştir. Bu suçlamanın aksine Thomas More ve babası arasında her zaman güçlü bir sevgi bağı olmuştur. Aynı zamanda More'un hukuk alanına ilgisini, neşesini ve şakacı yönünü, meslektaşları olan yargıç babasından almıştır.¹⁹⁵

¹⁹² Thomas More, *Ütopya*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 10.

¹⁹³ Urgan, s. 5.

¹⁹⁴ Yıldırım, s. 33.

¹⁹⁵ Mina Urgan, *Thomas More'un Yaşamı ve Utopia'nın İncelenmesi*, Kaynak Yayınları, 2000, s. 5.

B.Eğitim Hayatı

Thomas More yargıç olan babası John More tarafından özellikle Hukuk eğitimine yönlendirilmiştir. İlköğrenimine 8 yaşında iken St. Antony's School'da başlayan More, 12 yaşlarında daha iyi bir eğitim alabilmesi için babası John More tarafından Canterburg Başpiskoposu Kardinal John Morton'un evine yerleştirilmiştir. More iki yılda toplumun önde gelen şahsiyetlerini tanıma ve onların fikirlerini bizzat kendilerinden dinleme fırsatı bulmuştur.¹⁹⁶

Daha sonra Retorik (söz söyleme sanatı) ve Mantık eğitimi için Oxford Canterbury College'a gönderilmiştir. 2 yıl Oxford'da kaldıktan sonra Londra'ya dönmüş ve 16 yaşında iken Inn Of Court'a girerek gerçek anlamda Hukuk eğitimi almaya başlamıştır. Burada öğrenciyken İngiltere'deki Hümanist akımın öncüleriyile tanışma fırsatı bulmuş, Hümanist eğitimin esasları olan gramer, tarih, şiir, retorik ve ahlak felsefesi disiplinlerinde ileri düzeyde eğitim almıştır. John Holt, William Grocyn ve John Colet More'un fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Thomas More, 1496 yılında Oxford'da "*St. Paul'un Mektupları*" üzerine dersler vermeye başlamış ve aynı zamanda St. Paul's Katedrali'nin dekanı olmuştur. Daha sonra da İngiltere'nin ilk Hümanist okulunu kurmuştur.¹⁹⁷

Thomas More 1499 yılında Erasmus ile tanışmış onunla yakın dost olmuştur. Öyle ki Erasmus 1509 yılında yazdığı ünlü eseri "*Deliliğe Övgü*" adlı kitabını yakın dostu More'a adamıştır.¹⁹⁸ -Erasmus Hümanizm'in en büyük temsilcilerinden biri olmuş ve bunun dışında Klasik Edebiyat ile de ilgilenmiş bir ilahiyatçıdır. More kelimesinin Latinceleştirilmiş adının *delilik* anlamına gelmesinden ötürü Erasmus kitabını Thomas More'a ithaf etmiştir. Erasmus kitabını More'u eğlendirmek için çok kısa bir sürede kaleme almıştır. Delilik ve bilgeliği kıyaslayıp bunu hiciv sanatı ile yoğurmuştur. Deliliğe Övgü'de iki görüş vardır: Gerçek bilgelik ve delilik, Kendini bilge sanma ve gerçek delilik.

¹⁹⁶ Thomas More, *Ütopya*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s.10.

¹⁹⁷ More, s.10.

¹⁹⁸ More, s.11.

More Edebiyat ve Hukuk üzerine çalışmalarını sürdürürken bir ara kendisini İlahiyat'a kaptırmış ve rahip olabilmek için dört yıl boyunca gönüllü olarak Carthusianus Tarikatı'nda -Hıristiyanlığın Katolik mezhebine bağlı Aziz Bruno ve arkadaşları tarafından 1084 yılında Fransa'da kurulan bir manastır tarikatıdır. Aziz Bruno Tarikatı ya da Şartrö Tarikatı olarak da anılır- sürekli olarak oruç tutarak ve dua ederek yaşamayı tercih etmiştir. More'un dostu Erasmus, More'un karakterini niteleyen mektubunda, *"asıl isteği rahip olmaktır"* demiştir. Akabinde *"Oruç tutarak, dua ederek, geceleri uyumayarak, buna hazırlandı. Oysa çoğu insanlar, rahipliğe hiç hazırlıksız atılıverirler. Gerçi More rahip olmadı; ama dine aşırı tutkusu yüzünden, ömrünün sonuna kadar kendi kendine eziyet etti."* ifadelerini kullanmıştır.¹⁹⁹

Thomas More, kendini İlahiyat'a kaptırdığı dönemlerde kalabalık dinleyici kitleleri karşısında Augustinus'un Tanrı Devleti adlı kitapları üstüne vaazlar vermeye başlamıştır. More'u dinlemeye rahipler dahi geliyor ve pişman da olmamışlardır. O dönem kendini ve ruhunu din kitaplarına adanmış ve kendini rahipliğe hazırlamıştır. Fakat Thomas More'un rahip olmasına engel tek bir durum varmış bu da bir kadına duyduğu arzudur. Bu sebeple More, ahlaksız bir din adamı olmaktansa ahlaklı bir eş olmayı yeğlemiş ve evlenerek manastır hayatına son vermiştir.²⁰⁰

Thomas More 1521 yılında "Sir" unvanını aldıktan iki yıl sonra parlamento başkanı olarak seçilmiştir. More, hızla bürokrasinin zirvelerine tırmanırken 1529 yılında İngiltere'deki başbakanlık kurumuna denk olan Lord High Chancellor'luğa atanmıştır.²⁰¹

C.Aile Hayatı

Thomas More, 1505 yılında Jane Colt ile hayatını birleştirmiştir. Damadı Roper'ın ifadesine göre More, tanıştığı üç kız kardeşin ortancasından hoşlanmış fakat ablasından önce evlenmesinin hoş olmayacağını, aynı zamanda ablasının üzüleceğini

¹⁹⁹ Urgan, s. 10.

²⁰⁰ Karl Kautsky, *Thomas More ve Ütopyası*, (çev. Oğuz Özügül), İstanbul, 2006, s.109.

²⁰¹ Yıldırım, ss. 33-34.

düşünerek hoşlandığı kızın yerine ablası ile evlenmeye karar vermiştir. Erasmus, Thomas More'u anlatan mektubunda eşi Jane Colt'tan da bahsetmiştir: *"Eş olarak seçtiği, iyi soydan, ama hiç okumamış, köyde yetişmiş çok genç bir kızdı. Böylece More, onun kişiliğine istediği biçimi verebildi. Kitaplardan hoşlanmayı, çalgı çalmayı öğretti ona; kendi yaşantısına uygun bir eş haline soktu."*²⁰²

More'un evliliği mutlu bir şekilde devam ederken ilk beş yılda üç kız, bir erkek dört çocuğu (Margareta, Cecilia, Elisabetha, John) dünyaya gelmiştir. Fakat Jane Colt genç yaşta vefat etmiş, More da birkaç ay sonra, çocuklarının bakımı için Âlice Middleton adında bir dulla evlenmiştir. More, Alice'in ilk evliliğinden dünyaya gelen kızını da, kendi evladı gibi büyötmüştür. Erasmus'a göre, ikinci karısı Âlice Middleton, genç ve güzel olmayan aynı zamanda da oldukça huysuz olmasına rağmen More onunla iyi geçinmiştir. Şakalarla, okumalarla, karısını avucunun içine almış, karısının saldırgan konuşmalarına rağmen, ona arp ve gitar çalmayı öğretmiştir.²⁰³

Ann Mannign, 1851 yılında kaleme aldığı *"The Household of Sir Thomas More"* isimli kitabında, More'un çocukları ve eşiyle mutlu bir hayat sürdüğünü anlatmıştır. Erasmus'a göre More, *"Thames kıyılarında, Londra'ya yakın bir ev yaptırmış; karısı, oğlu, gelini, evli olan üç kızı ve on bir torunuyla mutlu bir hayat yaşamıştır."* Yine Erasmus'un bildirdiğine göre More, çocuklarına aşırı düşkün bir baba, karısı yaşlı olmasına rağmen sevgi gösteren üzerine titreyen bir eş olmuştur. Erasmus, bir başka mektubunda işe şöyle demiştir:

Ailesini kolayca yönetir. Felaketler kavgalar yoktur evinde. Bir anlaşmazlık çıkınca, dakikasında uzlaşılır. Ne o kimseye düşman olur, ne de kimse ona. Tüm ev halkı mutluluk içindedir. Oraya her giren rahatlar. Çocuklarının üstüne fazla düşerek onların keyfini kaçırmaz; ama hiçbir görevini önemsemediği de görülmemiştir.

16 yıl beraber yaşadığı damadı William Roper dakayın pederi More'un güzel kişiliğini anlata anlata bitirememiş ve onu bir kez bile sinirligörmediğini ifade

²⁰²Urgan, s. 6.

²⁰³ Urgan, s.7.

etmiştir. Dönemin ünlü ressamlarından “*Hans Holbein*”, Sir Thomas More'un Chelsea'deki bu evinde iki yıla yakın misafir olmuş ve More'un mutlu ailesini gösteren bir tablo bile yapmıştır.²⁰⁴

Oğlunu sevmekle birlikte kızlarına ayrıca düşkün olan Thomas More büyük kızı Margaret'e yazdığı bir mektupta, onun gibi kadınlara hayranlık duyduğunu, “Üç erkekdoğuracağına, kendine benzer bir tek kız doğurmasını yeğlediğini” söylemiştir. Yine kızına yazdığı bir mektupta: "Bil ki, çocuklarım cahil ve tembel olmasınlar diyeher şeyi gözden çıkarırım; onların gelişmesine yardım etmek için işimi gücümü bırakırım gerekirse, demiştir. More kadınla erkek arasında hiçbir ayırım gözetmemiş, kadınların da erkekler gibi eğitilmeleri gerektiğine inanmıştır. More'un “*Ütopya*” adlı eserinde de kadınlara ve eğitimlerine önem verdiği görülmüştür. Sir Thomas More'un üç kızı, özellikle büyük kızı Margaret, bilgileriyle Avrupa'da ünsalmıştır. More, kızlarının eğitimiyle hem kendi uğraşmış, hem de onlara en iyiöğretmenleri tutmuştur. More'un kızları, Latinceyi İngilizce kadar rahat okuyup yazmış, hatta ara sırababalarıyla Latince konuşarak, Latince yazışmıştır. O dönemde önemsenmeyen, ikinci sınıf muamelesi gören kadın Thomas More'un yaşamında tamamen farklı bir forma dönüşmüştür.²⁰⁵

D.Meslek Hayatı

Thomas More, Edebiyat ve Hukuk alanında çalışmalarına devam ederken 1496 yılında Oxford'da St. Paul'un mektupları üzerine dersler vermeye başlamış ve akabinde St. Paul Katedrali'nin dekanı olmuştur. Daha sonra İngiltere'nin ilk hümanist gramer okulunu kurmuştur. More bahsettiğimiz alanlarda kendini geliştirmeye devam ederken rahip olmak için gönüllü olarak Carthusianus Tarikatı'nda dört yıl boyunca ibadet etmeyi tercih etmiştir. Fakat Jane Colt'la evlenmesi manastır hayatının da sona ermesine sebep olmuştur.²⁰⁶

²⁰⁴ Urgan, s.6.

²⁰⁵ Urgan, s.7.

²⁰⁶ More, ss. 10-11.

Thomas More, Kral VII. Henry döneminde 1504 yılında Parlamento'ya seçilmiştir. Kral VII. Henry parlamentoda her isteğini yaptırırken kızını evlendirme bahanesiyle parlamentodan usulsüz vergi almaya kalkmış ve üyeler buna itiraz etmezken Thomas More kralın bu isteğine şiddetle karşı çıkmış ve vergi almasını engellemiştir.²⁰⁷ More ile arası bozulan VII. Henry bu olayın intikamını More'un babası Jonh'u hapsederek almış bunun üzerine More kral ölünceye dek kamuda yer almamıştır.²⁰⁸ VII. Henry 1509'da ölünce yerine VIII. Henry geçmiş ve More siyasi yaşamına kaldığı yerden daha aktif bir şekilde devam etmiştir.

More 1510 yılında Londra'da Asliye Hukuk Mahkemesi'nde yargıçlık yapmaya başlamıştır. Sağlam eğitimi, çalışkanlığı ve siyasi alandaki deneyiminden dolayı Kral VIII. Henry'in dikkatini çekmiş ve kralın ısrarları sonucunda kralın özel danışmanı olmuştur. More yoğun devlet işlerini sürdürürken bir sığınma ve dinlenme alanı olarak Edebiyat onun için paha biçilemez bir hal almıştır. Bu yoğun çalışma temposu içinde Yunanca şiir çevirileri yaparak, söylevler kaleme alarak, İngilizce şiirler yazarak ve Latince Epigrama imza atarak yaşadığı sıkıntılar içindeki kendini rahatlatmaya çalışmıştır. Edebiyat yaşamının zirvesindeyken “*Ütopya*”sını kaleme almıştır.²⁰⁹

More hızlı bir şekilde bürokrasinin zirvelerine tırmanırken 1529 yılında İngiltere'deki başbakanlık kurumuna denk olan Lord High Chancellor'luğa atanmıştır.²¹⁰ More 1532 yılında sağlık nedenlerini bahane ederek devletteki görevlerinden ayrılmıştır.²¹¹

E.Son Yılları

Thomas More'un hayatının gidişatını önemli ölçüde etkileyen Kral VIII. Henry dönemini ana hatlarıyla ele almak faydalı olacaktır. Kral VIII. Henry tahta geçtiğinde

²⁰⁷ Mehmet Akif Yıldırım, “Thomas More'un Yaşamı ve Utopia Üzerine”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.34.

²⁰⁸ More, s.11.

²⁰⁹ More, s.12.

²¹⁰ Yıldırım, s.34.

²¹¹ More, s.12.

etrafına İngiltere'nin en deneyimli elemanlarını toplamak istemiştir. Daha önce değindiğimiz üzere Kral Henry birçok yeteneğinden faydalanmak için Thomas More'u ne yapıp edip sarayına sürüklemeyi başarmıştır. Sürüklemek kelimesinden kastımız şudur: Thomas More hiçbir zaman sarayın içine girmek istememiş ne kadar direnmişse de kendini Kral VIII. Henry'nin yanı başında buluvermiştir.

Thomas More'un yakın dostu Erasmus Hutten'e yazdığı bir mektubunda VIII. Henry'in More'u saraya çekmekte neden zorlandığını şu şekilde dile getirmiştir: "More, despotluktan ezelden beri nefret eder ve eşitlik kadar başka hiçbir şeyi sevmezdi." diyerek More'a şu ifadeleri söylemiştir: "Zira sen curcunadan ve ikbalperestlikten, ikiyüzlülükten ve şatafattan uzak, her çeşit despotluktan kurtulmuş gösterişsiz bir saray hiçbir yerde bulamayacaksın."²¹²

Bir anda yoğun bir bürokrasi içine giren More kralın çok önemli işlerini yürütmüş, bu yoğun çalışma temposu içinde evine bir ay boyunca gidemediği zamanlar olmuş ve ailesinden uzak kalmaya mecbur edilmiştir. More'un çevresi saraya girmesini büyük bir şans olarak değerlendirirken More aksini iddia etmiştir. Öyle ki insanlar saraya girmek için her türlü mücadeleyi verirken More'un mücadelesi ise saraydan uzaklaşmak olmuştur. Damadı More'a kralın bu değerli sevgisini kazandığı için kayınbabasıyla gurur duyduğunu söyleyince More damadına şu cevabı vermiştir: "*Kralın bana gösterdiği sevgiyle gururlanmamam gerek, oğlum Roper, kellem sayesinde Fransa'da bir kaleyi ele geçireceğini bilse, kellemin uçağından hiç kuşkun olmasın.*" demiştir.²¹³

Yani More Kral VIII. Henry'in sevgisini kazandığını bildiği halde kralın bir çıkar uğruna o sevgiden eser kalmayarak canından olacağını farkına varabilmiş ve hiçbir zaman bu sevgiye güvenmemiştir ki ilerde görüleceği üzere bir çıkar uğruna Thomas More canından olmuştur. More Lord Chancellor görevi yerine getirdiği iki buçuk yıl içinde, İngiltere'yi karıştıran büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. Kral VII. Henry'nin oğlu Arthur, genç yaşta, İspanyol prensesi Arragon'lu Catherine ile evlendirilmiş fakat Arthur bir yıl kadar bir sürede vefat etmiştir. Arthur'un tahta

²¹²Kautsky, s.106.

²¹³Urgan, ss.18-19.

geçen kardeşi VIII. Henry siyasal sebeplerden dolayı ağabeyinin eşiyle evlenmek zorunda kalmıştır.

VIII. Henry Anne Boleyn adında bir kadına âşık olunca işler değişmiş ve bu durum More'un idama gitmesinin ilk adımı olmuştur. VIII. Henry Anne Boleyn ile evlenmeyi kafasına koymuştur. Bir çıkar yol arayan kral yengesiyle evlenmesinin dinsel yasalara aykırı olduğunu ileri sürerek boşanmak istemiştir. Katoliklerde boşanmak için Papa'nın nikâhı bozması gerekirken Papa bu yetkisini kullanmak istememiştir. Sebebi ise Catherine'nin İspanya, Felemenkve Almanya'yı boyunduruğu altında tutan V. Charles Şarlken yeğeni olduğundan ve bu güçlü imparatoru sinirlendirmeye cesaret edemediğinden nikâhı bozamamıştır.²¹⁴

Boşanmayı kafasına koyan VIII. Henry, yengesinden boşanmasının dini yasalara uygun olduğu konusunda *Cambridge, Oxford, Paris, Padua, Bruges* ve *Bolonya* üniversitelerinden amacına ulaşmak için fermanlar koparmıştır. Daha sonra bu fermanları Parlamento'da okutmuş, hem Papalığa nefreti hem de Katolik Kilisesi'nin servetine göz diktiği için, "*Act of Supremacy*" adındaki yasayı ortaya çıkarmıştır. VIII. Henry bu yasayla papalığı yok sayarak kendini İngiltere Kilisesi'nin lideri ilan etmiştir. İngiltere'nin önde gelen din adamları korktukları için VIII. Henry'nin bu ilanına ses çıkarmamış ama More baştan beri bu boşanmaya karşı çıkmış ve sağlık bahanesiyle devlet işlerinden elini eteğini çekmiştir.²¹⁵

Thomas More artık devlet sıkıntılarından kurtulmuş, geri kalan yaşamını Tanrı'yı ve kendini düşünerek bir kenarda yaşamayı tercih etmiştir. Fakat huzurla yaşamayı yeğleyen More'un istedikleri gerçekleşmemiştir. Kaosun hâkim olduğu İngiltere'de Thames kıyılarında dolaşırken More'un damadına söylediği şu sözler dikkat çekmiştir:

Bir çuvala tıklıp şu nehrin sularına atılmaya razıyım. Yeter ki, istediğim üç şey gerçekleşsin: Birincisi, Hristiyan hükümdarlar arasında barış sağlansın; ikincisi, Hazreti İsa'nın kilisesi, tüm yanlış ve sapık görüşlerden arınıp birlik içinde yaşasın; üçüncüsü de, Kralın evlilik sorunu hayırlı bir sonuca varsın.

²¹⁴Urgan, s.20.

²¹⁵Urgan, s.20.

Buradan da anlaşılacağı üzere iki önemli dileğin yanında kralın evliliğinin de bulunması o dönemde İngiltere için ne denli önemli bir olay olduğunu da gözle önüne sermiştir. Ne yazık ki More'un bu üç isteği de gerçekleşmemiş, o sırada Hristiyan ülkeler savaşıırken Kilise ikiye bölünmüş ve Kral VIII. Henry 1533 yılında *Anne Boleyn* ile gizli bir şekilde evlenmiştir. Kral VIII. Henry bununla da kalmamış kendisini Kilise'nin başı ilan ettiği yasayı üyelerini zorlayarak parlamentodan geçirmeyi başarmıştır. Dahası İngiltere'nin ileri gelenlerinin bu yasayı kabul ettiğine dair açıkça ant içmelerini istemiştir.

Bu noktada ülkenin ileri gelenlerinden biri olan Thomas More açısından bu ant vicdana aykırı bir durum olarak nitelendirilmiştir. Çünkü More Katolik olmasının yanı sıra Papa'yı tüm Hristiyanların başı olarak görmüştür. Bu durum ile ilgili hiçbir şekilde yorum yapmayan More bir şekilde işin içinden kendini sıyırmaya çalıştıysa da başaramamıştır. Thomas More 23 Mart 1534 tarihinde İngiltere Parlamento'sundan geçen, VIII. Henry'nin kendini kilisenin başı ilan ettiği yasasını kabul etmeyip aynı zamanda Anne Boleyn'i Kral'ın yasal eşi ve çocuklarını da İngiltere tahtının yasal varisleri olarak tanıdığına yemin etmeyince 17 Eylül'de Londra Kulesi'ne kapatılmıştır.²¹⁶

More kulede yaklaşık bir buçuk sene kadar kalmıştır. Fakat bu hapis More için aslında bir ceza değil bir ödül niteliğinde olmuştur. Şöyle ki More kızı Margaret'e yazdığı mektubunda: *"Beni buraya koyanlar, bana büyük bir kötülük yaptıklarını sanıyorlar ama sevgili kızım, sana dinim üzerine yemin ederim ki, eğer karıma ve siz çocuklarıma karşı sorumluluklarım olmasaydı, çoktan böyle bir hücreye hatta çok daha küçüğüne kapatırdım kendimi."* İfadelerini kullanmıştır. More hapse ilk girdiğinde hemen öldürüleceğini düşünmüş fakat böyle olmamıştır. Çok kez yemin etmesi için fırsat tanınmış, kral tarafından affedileceğine dair sözler verilmişse de More çizgisini bozmayarak ölümü göze almıştır. Ailesi yemin etmesi için defalarca yalvardıysa da More kabul etmemiştir.

Mina Urgan'ın ifadesiyle, *"More yasaya evet derse ruhunu, hayır derse bedenini kaybedecekti. More ise bedenini değil ruhunu tercih etmiştir."* Yargıçlar

²¹⁶More, s.13.

More'un ölüm tarihini 6 Temmuz 1535 olarak belirlemiş, More ölüme giderken en sık kıyafetlerini giymiştir. More'un "*Ütopya*" adlı eserinde de belirttiği gibi Tanrı'ya kavuşmak isteyen biri ölümden korkmaz ve ölüme neşeli bir şekilde gidermiş çünkü onlar öbür tarafta mutluluk olduğuna inanmışlardır.²¹⁷ More da tam olarak bu ruh haliyle neşeli ve mutlu bir şekilde kellesi kesilerek Tanrı'sına kavuşmuştur. Thomas More ölümü üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen günümüzde dahi hala adından söz ettirmeyi başarmıştır.

F.Thomas More'un Hocaları ve Etkilendiği Şahsiyetler

1.Desiderius Erasmus

Erasmus, Kuzey Avrupa Rönesansı'nın önemli felemenk felsefeci, İlahiyatçı, klasik edebiyat araştırmacısıdır. Rönesans ile beraber tezahür eden hümanizm akımının ortaya çıkmasında önemli bir payı olan Erasmus, 1465 yılında Hollanda'nın Rotterdam şehrinde dünyaya gelmiştir. Augustin tarikatına bağlanarak rahipliğe adım atmış fakat geleneksel manada aktif bir rahiplik görevi yapmamıştır. Rahip olmasına rağmen bilimsel araştırma yapma isteği sebebiyle dinî kurumlardan "*cüppe giymeme*" hususunda izin istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. John Colet, Thomas More gibi önemli aydınlarla İngiltere'de bulunduğu yıllarla tanışma fırsatı bulması onun ufku da derin bir yer açmasına vesile olmuş ve bu dostlukları baki kalmıştır. Hakiki Hristiyanlığın manevi hissiyatını Antik Çağın sadeliğinde aramış ve hümanizmin temel şartının da güzel sanatların ve bilimin yayılması ile Avrupa'nın sanat ve bilim anlayışını ortak bir çatı altında birleştirmesine bağlamıştır. Özgün eserleriyle yaptığı tercümelerle Antik Çağ fikrinin Avrupa'da yaygınlaşmasına önemli katkılar sunmuştur. Martin Luther'in reform hareketi başladığında, kilisenin kendini güncellemesi gerektiği fikrine katılmış olmakla beraber Hristiyan âleminin karışıklığına, parçalanıp bölünmesine sert bir dille tepki göstermiştir. Basel'de 1536 yılında vefat ettiğinde papaların dahi ziyaretine geldiği saygın bir kişi olarak Avrupa'nın düşünce dünyasında önemli bir iz bırakmıştır.²¹⁸

²¹⁷More, s.221.

²¹⁸Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları. 2002. s. 478.

Thomas More 1499 yılında Erasmus ile tanışmış onunla yakın dost olmuştur. Öyle ki Erasmus 1509 yılında yazdığı ünlü eseri “*Deliliğe Övgü*” adlı kitabını yakın dostu More’a adamıştır.²¹⁹ Erasmus Hümanizm’in en büyük temsilcilerinden biri olmuş ve bunun dışında Klasik Edebiyat ile de ilgilenmiş bir İlahiyatçı’dır. More kelimesinin Latinceleştirilmiş adının *delilikan*lamına gelmesinden ötürü Erasmus kitabını Thomas More’a ithaf etmiştir. Erasmus kitabını More’u eğlendirmek için çok kısa bir sürede kaleme almıştır. Delilik ve bilgeliği kıyaslayıp bunu hiciv sanatı ile yoğurmuştur. *Deliliğe Övgü*’de iki görüş vardır: Gerçek bilgelik ve delilik, Kendini bilge sanma ve gerçek delilik.²²⁰

Erasmus Hutten’e yazdığı mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır:

*More delikanlıyken bir komedi yazmış ve sahnelemiştir. Zekice yapılmış nükteleri çok severdi, hatta bunlar gerçeği tersine çevirerek kendisini hedef almış olsa bile hoşuna giderdi. Bu yüzden gençliğinde epigramlar düzerdi ve Lukianos’u okumaktan zevk alırdı. Beni de Deliliğe Övgü kitabını yazmak, yani deve dansı yapmak (mümkün olmayan bir şeyi yapmak) için kışkırtmıştır.*²²¹

“*Deliliğe Övgü*(özgün adıyla: *Morias enkomion seu laus stultitiae*)”, Erasmus'un günümüze kadar kalıcılığını ve etkileyiciliğini sürdürebilmiş en önemli eseridir. Kitabın ana hatlarını 1509 yılının yaz ayında İngiltere’den İtalyaya yaptığı yolculuk sırasında çizmiştir. Ana hatlarını oluşturduğu bu eserin yazma kısmını ise birkaç gün kadar kısa bir sürede, yakın dostu Thomas More'nin evinde tamamlamıştır. Eserini İngiltere’de tamamlayan Erasmus, bu önemli yapıtını dostu Thomas More'a ithaf etmiştir. Erasmus, gülmece tarzında kurguladığı bu eserine hâkim olan iki ana görüşten bahseder : “*Bunlardan birine göre gerçek bilgelik, deliliktir. Öteki görüşe göre ise kendini bilge sanmak, gerçek deliliktir.*” Eserde delilik (*stultitia*); kendi kendine methiyeler düzer; bunun yanında da yaşlılıkta, çocuklukta, evlilikte, aşkta, dostlukta, siyasette, savaşta, yazın hayatında ve bilim alanında deliliğin nasıl her daim hâkim olduğu vurgulanır. Deliliği intak sanatı

²¹⁹ More, s.11.

²²⁰ Ulaş, s.478.

²²¹ Kautsky, s.107.

çerçevesinde kişiselleştiren Erasmus, kendi çağının kilisesi ile o kilisenin üyelerini en ağır eleştirilere maruz bırakmıştır. Bu vasıflarıyla “*Deliliğe Övgü*” yıllar boyunca yobazlığa karşı çıkan bir eser olarak yetkinliğini ve özgünlüğünü korumuş bir başyapıt olarak adını tarihe yazdırmıştır.²²²

2.Thomas Linacre (1460-1524)

Thomas Linacre bir İngiliz hümanist bilgin ve hekimdir. Linacre, bilimsel bir araştırmacıdan çok bir bilim adamıydı. Politik ya da teolojik sorulara hiç katılmamıştır. İtalya'da Yunanca okuyan ilk İngilizlerden biriydi ve kendi ülkesine ve kendi üniversitesine "Yeni Öğrenme" derslerini geri getirmiştir. Öğretmenleri, günün en büyük bilginlerinden bazılarıydı. Öğrencileri arasında bir -Erasmus -tek başına eğitmeninin Yunanca hatırasını korumaya yetecek ve Sir Thomas More, Prens Arthur ve İngiltere Kraliçesi I.Mary gibi mektuplar ve politikadaki notlara sahip olanlar da vardır. John Colet, William Grocyn, William Lily ve diğer seçkin akademisyenlerin onun yakın arkadaşlarıydı ve Avrupa'nın her yerinden daha geniş bir edebi muhabir çevresi tarafından saygı görmüştür.²²³

İlk eğitimini, 1472'de Canterbury Katedrali okulunda almıştır. Linacre Oxford'a yaklaşık 1480'de girmiş ve 1484'te All Souls College'ın bir üyesi seçilmiştir. Kısa bir süre sonra İtalya'yı ziyaret etmiş ve Linacre, Padua'da büyük bir farkla tıp doktoru unvanını almıştır. Oxford'a döndüğünde, İtalyan Rönesansının ruhuyla dolu, öğrenimle dolu Erasmus'un mektuplarında adı geçen John Colet, William Grocyn ve William Latimer dâhil olmak üzere Oxford bilim adamlarının parlak çevrelerinden birini oluşturdu. Linacre 1509'da VIII. Henry'in doktoru olarak atanmıştır. Hastaları arasında Kardinal dâhil olmak üzere dönemin büyük devlet adamları ve rahiplerinin çoğu vardır. Birkaç yıllık profesyonel faaliyetten sonra Linacre kendini teoloji ve rahipliğin görevlerine adanmıştır. 1509 civarında, Kent, Merstham'ın rektörü olarak rahiplerin emirlerini almıştır. Bunu, 1524'te ölümüne

²²²Ulaş, s. 478.

²²³https://en.wikisource.org/wiki/The_History_of_the_Church_and_Manor_of_Wigan/Thomas_Lynacre, (11.10.2020).

kadar elinde tuttuğu Wigan'ın rektörlüğünü 1520'de elde etmesiyle sonuçlanan çok sayıda dini pozisyon izlemiştir.²²⁴

Linacre'ın kendi mesleğine ve bilime verdiği en önemli hizmet, Londra'daki College of Physicians kraliyet tüzüğü'nün kuruluşuydu ve kendi evini ve kütüphanesini miras bırakarak yardım ettiği yeni kolejin ilk başkanıydı. . Linacre, ölümünden kısa bir süre önce, Oxford ve Cambridge'de tıp okurlarının kurulması için kral mektuplarından patent almış ve bağışları için kayımların eline değerli mülkler vermiştir. St. John's College'da fonlar bugün hala kullanılmakta; 1989'dan beri kolej, alanında önde gelen bir araştırma bilimcisi tarafından tıp alanında bir konuda yıllık bir 'Linacre Dersi'ne ev sahipliği yapmaktadır.²²⁵

3. William Grocyn (1446-1519)

Grocyn ailesi tarafından Winchester Koleji'ne gönderilmiş ve 1465'te Oxford'daki New College'da burs almaya hak kazanmıştır. 1481'de Magdalen Koleji'nde ilahiyat okuru olarak Kral III. Richard'ın huzurunda ilahiyat profesörü John Taylor ile tartışmıştır. Kral, bir geyik ve beş markın armağanıyla bir tartışmacı olarak becerisini kabul etmiştir. 1485'te Grocyn, Lincoln Katedrali'nin öncüsü olmuş ve 1488 yılında İngiltere'den ayrılmıştır. 1491 yılında döndükten sonra ziyaret ettiği Floransa, Roma ve Padua'da çalışılan Yunan ve Latin altında Demetrius Chalcondyles ve Politian Oxford'daki Exeter College'da öğretim görevlisi olarak yeni Yunanca öğreniminde vatandaşlarına aşılama yardımcı olmuştur.

Erasmus mektuplarından birinde Grocyn'in İtalya'ya gitmeden önce Oxford'da Yunanca öğrettiğini söylemiştir. Grocyn, St Paul's'ta konferans vermek için Colet tarafından seçildi. William Lilye, Thomas Linacre, Thomas More, William Latimer'i arkadaşları arasında da saymış ve Erasmus 1514'te Londra'da Grocyn tarafından desteklendiğini söylemiş ve ona "*hepimizin dostu ve hocası*" demiştir.

²²⁴https://en.wikisource.org/wiki/The_History_of_the_Church_and_Manor_of_Wigan/Thomas_Lynacre, (11.10.2020).

²²⁵https://en.wikisource.org/wiki/The_History_of_the_Church_and_Manor_of_Wigan/Thomas_Lynacre, (11.10.2020).

Linacre, Grocyn'in vasisi olarak hareket etmiş ve aldığı parayı fakirler için sadaka ve fakir âlimler için kitap satın almak için harcamıştır. Erasmus tarafından Linacre, "*vir severissimae castissimae vitae, ecclesiasticarum anayasası observantissimus pene usque ad superstitionem, scholasticae theologiae ad unguem doctus ac natura etiam acerrimi iudicii, demum in omni disciplinarum genere exacte versatu* (*En katı ve ahlaki bir yaşamın adamı; Kilise kararlarına neredeyse batıl inanç noktasına kadar en çok uyan; skolâstik teolojiyi parmak uçlarına kadar öğrendi ve ayrıca en keskin yargının doğası gereği; son olarak, her tür öğrenmede tam olarak bilgili*)" olarak nitelendirmiştir.²²⁶

4. John Colet (1467-1519)

John Colet bir İngiliz bilim adamı, Rönesans hümanisti, ilahiyatçı, Worshipful Company of Mercers üyesi ve Londra'daki St Paul's Cathedral'inin dekanıydı . Colet, insanların kutsal kitabı yaşam boyunca rehberleri olarak görmelerini istemiştir. Dahası, teolojiyi restore etmek ve Hristiyanlığı canlandırmak istemiştir. Colet, hümanizm ve reformu ilişkilendirdiği için Hristiyan hümanizminin önemli bir erken lideri ve aynı zamanda Hristiyan hümanizminin önemli bir figürü olan Erasmus'unda arkadaşındı.

Yurtdışında geçirdiği süre boyunca Budaeus (Guillaume Bude) ve Erasmus ile ve Savonarola'nın öğretileriyle tanışmıştır. 1496'da İngiltere'ye döndüğünde emir almış ve Oxford'ay yerleşmiştir ve burada Saint Paul mektubu üzerine ders vermiştir. Eski skolâstik yorumlama yöntemini yeni öğrenimle uyumlu bir başka yorumla değiştirmiştir. 1498'de Oxford'u ziyaret eden ve daha sonra Colet'ten maaş alan Erasmus'u etkilemek için çok şey yapmıştır. Erasmus Colet için şunları söylemiştir: "*Colet'i dinlediğimde, bana Plato'nun kendisini dinliyormuşum gibi geliyor.*" Erasmus, Colet'i, birisinin hâlâ sadık bir rahip iken Kilise için oldukça eleştirel olabileceğini göstermek için tasvir etmiştir.²²⁷

²²⁶https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Grocyn,_William, (11.10.2020).

²²⁷https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Colet,_John, (11.10.2020).

5. Guillaume Bude (1467-1540)

Fransız hümanistlerinden biri olan Guillaume Bude, Antik Yunan Uygarlığı ile ilgili araştırmaların ve hukuksal incelemelerin yeniden hayata geçirilmesinde önemli katkılar sunmuş birisidir. 1522’de devlet konseyine üye olarak atanmış olmakla birlikte bu görevinin yanında da Fontainebleau'daki kraliyet ailesine ait kütüphanenin yöneticiliğini de yapmıştır. Ardından François'in yardımı ve desteklemesi sayesinde yeni ismiyle “*College de France*”de *Krallık Okutmanları Kurumuna* ataması yapılmıştır. 1508 yılında “*Dava Kararnamelerine İlişkin Açıklamalar*” isimli eserini yayımlamıştır. Bu eseri sayesinde geleneksel hukuk düzenine yeni düzenlemeler ve anlayışlar kazandırmıştır. 1514 tarihinde yazdığı ve eski paraları konu edindiği “*De Asse*” adlı eseriyle nümismatik alanda da kendini ispatlamıştır. Dil bilimi alanındaki başarısını ise 1529 yılında yazdığı “*Yunan Dili Üzerine Yorumlar*” adlı eseri ile göstermiştir. Helenizm ile Hristiyanlık arasında benzerlik kurmaya çalışan Guillaume Bude, hem de Katolik mezhebine bağlılığını sürdürmüştür.²²⁸

6. Hieronymus van Busleyden (1470-1517)

Yaklaşık 1485'ten itibaren Hieronymus, Leuven’de (erken hümanist Leo Outers'in altında), sonra Orléans'ta son olarak Cuthbert Tunstall ile tanışmış ve daha sonra arkadaşı VIII. Henry hakkında yazmıştır. Diplomatik görevinde Roma’da Papa II. Julius’u ziyaret etti ve 1508’de Kutsal Roma İmparatoru Avusturya Maximilian’ı Mechelen’de karşılamıştır. Busleyden, Ferry Carondelet’in, Thomas More’un ve Erasmus’un arkadaşı ve muhabiriydi. More ve Tunstall 1515’te Alçak Ülkelerde ve 1516’da Erasmus ile tanışırken, muhtemelen hepsi arkadaşlarının evinde kalmışlardır. More orada “*Ütopya*”sını yazmaya başlamış ve daha sonra Busleyden’in evini “*Ad Buslidianum de aedibus magnificis Mechliniae*”de ve antik sikke koleksiyonunu “*Nummis antiquis apud Hieronymum Buslidianum servatis*”te anlatmıştır.

1515’te Margaret’in yeğeni Charles, Arşidük olarak resmi girişini yapmış, Din adamlarını temsilen Busleyden tarafından karşılanmış ve karşılama konuşmasında

²²⁸Guillaume Bude, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, 1986, Milliyet bs. 4. cilt, s.1971. (11.10.2020).

şansölye Charles tarafından barışçıl bir hareket tarzının (Hollanda için) arzu edilirliğine vurgu yapılmıştır. Busleyden Charles'ın tahta çıkışına hazırlık için İspanya'ya seyahat ederken hastalanmış ve Bordeaux'da ölmüştür. Vücudu Mechelen'e getirilmiş ve St. Rumbold Katedrali'ne gömülmüştür.²²⁹

7. John Lyly (1553?-1569)

John Lyly, yazar, dil üzerinde kalıcı bir izlenim bırakan ilk İngiliz düzyazı stilisti olarak kabul edilmiştir. Bir oyun yazarı olarak, İngiliz komedisinden esirdiyaloglarının gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Lyly Oxford'daki Magdalen College'da eğitim görmüş ve 1576'da Londra'ya gitmiştir. Orada iki düzyazı romanı yayınlarak ün kazanmıştır. “*Euphues: The Anatomy of Wit* (1578)” ve “*Euphues and His England* (1580)”, birlikte onu 1580'lerin en moda İngiliz yazarı yapmıştır. Euphues, din, aşk ve epistolar tarzı gibi konularda genel tartışmalarla serpiştirilmiş mektuplarla anlatılan romantik bir entrikadır. Lyly'nin kelimelerin tam olarak düzenlenmesi ve seçilmesiyle meşgul olması, klasik mitolojiden alınan benzetmeler sıkça kullanması ve yapay ve aşırı derecede zarif düzyazı, kısa ömürlü Elizabeth dönemi edebi tarzına ilham vermiştir.

1580'den sonra Lyly kendini neredeyse tamamen komedi yazmaya adanmıştır. İlk oyunları “*Campaspe*”, “*Sapho*” ve “*Phao*”nun oynadığı Black Friars Tiyatrosu'nun yapımcılığını üstlenmiştir. Lyly'nin “*Aydaki Kadın*” dışındaki tüm komedileri, Queen Elizabeth tarafından periyodik olarak tercih edilen bir çocuk şirketi olan “*Children of Paul's*”da oynanmıştır. Oyunlarının performans tarihleri şöyledir: “*Campaspe*”, “*Sapho*” ve “*Phao*”, 1583–84; “*Gallathea*”, 1585–88; “*Endimion*”, 1588; “*Midas*”, 1589; “*Love's Metamorphosis*”, 1590; “*Anne Bombie*”, 1590 ve “*Aydaki Kadın*”, 1595. Bunlardan biri hariç hepsi düzyazıdır. “*Endimion*” en iyisi olarak kabul edilmiş ve bazı eleştirmenler tarafından bir başyapıt olarak görülmüştür.

Lyly'nin komedileri, hikâyeler klasik mitoloji ve efsaneden alınmıştır. Karakterleri Rönesans bilginliğini hatırlatan güzel sözler söyler ancak diyalogların cazibesi ve zekası ile olay örgüsünün hafif ve becerikli inşası, daha genç ve daha

²²⁹https://books.google.com.tr/books?id=hruQ386SfFcC&printsec=frontcover&hl=nl&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, (11.10.2020).

yetenekli oyun yazarlarının göz ardı edemeyeceği standartları belirlemiştir. Lyly'nin popülaritesi, Thomas Kyd, Christopher Marlowe ve William Shakespeare'in yükselişiyle azaldı ve Kraliçe Elizabeth'e maddi yardım için yaptığı çağrılar önemsenmemiş ve Lyly fakir bir adam olarak ölmüştür.²³⁰

G. Thomas More'un Eserleri

1.A Dialogue of Comfort Against Tribulation (Acıya Karşı Bir Yatıştırma Diyalogu)

1534'te Londra Kulesi'nde hapsedilirken St. Thomas More tarafından yazılmış bir eserdir. Belirlenen Rönesans hümanisti, genç bir adam ile ölen amcası arasındaki kurgusal bir diyalog şeklinde siyasal düşünce ve ruhsal yansıtma çalışmalarını yayınladı. Osmanlı fetihleri sırasında on altıncı yüzyıl Macaristan'da geçen kollok, gençlerin yaklaşımakta olan istila ve yaşlıların teselli sözleriyle ilgili acılarını dile getiriyor. Daha fazlası, kendi korkunç koşullarının bir yansımasını ve Tanrı'nın bir Hristiyan'ın tek rahatlığı olduğuna inandığına dair güçlü bir ifadesini sunar. Keyif veren doyumsuz doğanın, dünyevi gücün özünün ve Mesih'in kurtarıcı gücünün nüfuz edici bir keşfi, bu kitabın kalıcı bir inanç mirasıdır.²³¹

2.Dialogue Concerning Heresies, 2006 (Heretik Görüşler Hakkında Bir Diyalog)

The Dialogue Concerning Heresies, 1528-1534 döneminde More tarafından İngilizce olarak yazılmış birkaç polemik eser serisinin ilkidir. Polemik eserlerinde More, gelecek nesilleri için değil, oldukça açık bir şekilde çağdaşları için yazıyordu. 1528 ile 1534 arasındaki dönemde, erken Tudor İngilizcesinde bir milyondan fazla kelime yazdı. Tyndale ve diğer Protestan polemikçiler de Diyalog Üzerine Heresies'in bitiminde örtük bir meydan okumayı üstlendiler ve hiçbiri "Daha Fazla Usta" kadar hacimli olmasa da, hepsi birlikte onun edebi çıktısıyla fazlasıyla eşleşti. More, birçok yönden İngilizce eserlerinde (William Tyndale gibi diğer çağdaşlarla

²³⁰<https://www.britannica.com/biography/John-Lyly>, (11.10.2020).

²³¹https://www.amazon.com/Dialogue-Comfort-Against-Tribulation-Editions/dp/0486811174/ref=sr_1_12?keywords=thomas+more&qid=1556479293&s=gateway&sr=8-12, (20.10.2020).

birlikte) modern İngiliz düzyazısını karmaşık felsefi ve teolojik fikirleri ifade edecek kadar yeterince esnek ve sağlam bir ortama dönüştürmede öncüydü. Ve en azından Dialogue Concerning Heresies örneğinde, More aynı zamanda büyük bir edebi güç ve karmaşıklığa sahip bir eser de üretmiştir.²³²

Diyalog St. Thomas More'nun Chelsea'deki huzurlu ve kültürlü evinde gerçekleşmektedir. Heresies'le İlgili Diyalog Tecrübeli hümanist ve devlet adamı More ile "yeni adamlar" ve reformcuların ruhundan ve fikirlerinden ve özellikle Martin Luther ve William Tyndale'den etkilenmiş zeki bir üniversite öğrencisi arasındaki bir konuşmadan meydana gelmiştir. Bugün tartışılmaya devam eden soruları ele alıyor: *“Azizlere dua etmek, imajları toparlamak ve hacca gitmek çok güzel değil mi? Neden kilisenin öğrettiklerini dinledin? Tanrı'nın sözü olduğu için sadece Kutsal Yazılara gitmemeli miyiz? Kilise, neden vatandaşların kendi İncil'ine sahip olmasını istemedi? Hangi kilisenin gerçek olduğunu nasıl bilebiliriz?”*

3.Responsio ad Lutherum,1969 (Luther'e Cevap)

Responsio ad Lutherum , Martin Luther'in öğretilerine karşı İngiltere'den VIII. Henry tarafından istenen, Thomas More tarafından 1523'te Latince yazılmış bir kitaptır. Bu, Luther'in 1522 tarihli İngiliz Kralı Henry'ye Karşı kitabına bir yanıtı ve Henry'nin 1521 tarihli Yedi Kutsal Eşyaların Savunması kitabına bir tepkiydi. Thomas More tarafından Guillielmus Rosseus takma adı altında yazılan Responsio ad Lutherum, 1521'de Kral Assertio Septem Sacrementorum'un yayınlanmasından sonra Luther ile VII. Henry arasında gelişen şiddetli tartışmaların önemli bir aşamasını temsil ediyordu. Burada, ilk kez More, önümüzdeki on yıl boyunca İngilizce çalışmalarında devam edeceği Katolik olarak kariyerine başlayan, kimyasal ve dini savaş alanına girmiştir. İlk kez, More'un ırkçılığı, Latince ve İngilizce metinleri paralel olarak basılarak tamamen İngilizce'ye çevrilmiştir. Giriş, tartışmanın arka planını izlemiş ve uzunca analiz etmiştir. Papalık Luther'in gelişiminin gölgelerini vurgulayarak, daha çok Luther arasındaki çatışmanın doğasını

²³²<https://extra.shu.ac.uk/emls/iemls/work/chapters/heresy1.html>, (12.10.2020).

izlemiştir. Metindeki tarihsel, incil ve patristik imalar anlatılmakta ve analiz edilmektedir.²³³

4.The Four Last Things, 1522,(Son Dört Şey)

Thomas More'un ölümünden sonra yayınlanan eserlerinden biridir. More'un eserinde bahsettiği bu son dört şey: Ölüm, Tanrı'nın ölenleri yargılaması, cennet ve cehennemdir.²³⁴

5.The Last Letters of Thomas More, 2000 (Thomas'ın Son Mektupları)

Londra Kulesi'nden yazılan Thomas More'un bu mektupları bugün hala güçlü bir şekilde konuşulmaktadır. 1534 baharında, Thomas More Londra Kulesi'ne götürülmüş ve on dört ay hapis yattıktan sonra, Erasmus ve beşeri bilimlerin dostu olan Utopia'nın parlak yazarı ve İngiltere'nin eski Lord Şansölyesi, Tower Hill'de başı kesilmiştir. Yine de More, tarihsel ve dini açıdan önemli bir dizi mektup da dâhil olmak üzere en iyi eserlerinden bazılarını bir mahkum olarak yazmıştır. More'un yazışmalarının kritik baskısına dayanarak, Şubat 1534'te More'un Cromwell ve VIII. Henry'e kaleme aldığı mektuplarla başlar ve More'un infazının arifesinde kızı Margaret Roper'a yazdığı son sözleriyle biter. More, dua ve kefare, zenginlik ve gücün doğru kullanımı, cennetin sevinci, psikolojik depresyon ve intihar eğilimleri, onu hapsedenlerin ahlaki tavizleri ve çok daha fazlası gibi birçok konu üzerine yazmıştır. Bu cilt, More'un vicdanının netliğini ve dini inancının bütünlüğü için ölmeye hazır olduğunu kaydetmekle kalmamış, aynı zamanda More'un aynı dönemde yazdığı edebi eserlere ve Tudor İngiltere'nin dini ve politik koşullarına da ışık tutmuştur.²³⁵

²³³https://books.google.com.tr/books/about/A_translation_of_St_Thomas_More_s_Respon.htm?id=GBwOAQAAIAAJ&redir_esc=y, (12.10.2020).

²³⁴Zuhal Şan, *Ütopyalarda Devlet Tasarımı: Platon, More, Campanella*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Günay), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 32.

²³⁵<https://www.amazon.com/Last-Letters-Thomas-More/dp/0802843948>, (20.10.2020).

6.The sadness of Christ,1535 (İsa Mesih'in Hüznü)

Bu kitap, St. Thomas More'un Katolik inancında sağlam durması için idam edilmeden önce Londra Kulesi'nde en son yazdığı kitaptır. Acı ve zulüm karşısında Mesih'i bir erdem modeli olarak betimlemiş ve bu arada, dua, cesaret, dostluk, devletçilik ve daha fazlasıyla ilgili değerli ve edebi açıdan önemli yansımalar içermiştir.²³⁶

7.La Agonia de Cristo,1991 (Mesih'in İzdırabı)

Saint Thomas More, son el yazmasını Londra Kulesi'nden 6 Temmuz 1535'te kafası kesilmeden önce hapsedildiği sırada kendi eliyle yazmıştır. İngiltere'deki Anglikan Kilisesi'nin yükselişine antipapist yemini etmemek, Kral'ın Aragon Kraliçesi Catherine ile boşanmasına karşı çıkmak ve Kral VIII. Henry'yi bunun başı ilan eden Üstünlük Yasası'nı kabul etmemek nedeniyle vatana ihanetten hapse atılmıştı. Dindarlık dersleriyle doludur; ama bitirememiştir, çünkü daha yapamadan eşyaları elinden alınmış, kitaplarından, kaleminden, mürekkebinden ve kâğıdından mahrum kalmıştır. O andan itibaren daha yakından ve kafası kesildikten çok kısa bir süre sonra izlenmiştir. Thomas More, tüm zihinsel dikkatini, yakalanmasından ve bedensel tutkusundan önce Mesih'in acısına vermeye karar vermiştir. Dikkatini iki konuya odaklamıştır: Ölümün kabulü ve Mesih'in Baba Tanrı'ya dua etmesi. İlki onu iman için şehitlikle uğraşmaya yöneltirken ikincisi, zihinsel dua üzerine çok kısa ama önemli bir incelemeye yöneltmiştir. Her ikisinde de dikkate değer bir güce sahip iki şey göze çarpıyor: sağduyu ve doğaüstü duyu. Thomas More bir Hıristiyan'ın kariyerinde kutsallığa doğru mutlaka geçmesi gereken çeşitli testlerde ısrar etmenin gerekli olduğunu düşünmüş ve kendini hazırlamak için Mesih'in ızdırabını tefekkür etmeye gelmiştir.²³⁷

²³⁶https://books.google.com.tr/books/about/The_Sadness_of_Christ.html?id=xtj-7lwV9D0C&redir_esc=y, (20.10.2020).

²³⁷<https://www.abebooks.com/book-search/title/agonia-cristo/author/moro-tomas/>, (20.10.2020).

8.The History of King Richard III, 1513-1518, (Kral III Richard'ın Tarihi)

Thomas More'un 1512 ile 1519 yılları arasında yazdığı fakat bitirmediği, vefatından sonra yayınlanan "*Kral III. Richard'ın Tarihi*"nde iktidar olabilmek için hiçbir cinayeti işlemekten kaçınmayan, üstün zekâlı ve ikiyüzlü kral tiplemesini işlemiştir. Böylece Shakespear'ın III. Richard adlı oyununun başlıca kaynağı haline gelmiştir. Bazı eleştirmenler bu kitabın Kardinal Morton tarafından Latince yazıldığını, More'un da eseri İngilizceye çevirdiğini iddia etmişlerdir.²³⁸

Bazıları bunun III. Richard'ın kendisine veya York Evi'ne değil, kraliyet tiranlığına bir saldırı olduğunu düşünmüştür. Orta Çağ kroniklerinde tipik olandan daha dramatik bir yazı stili daha çok kullanmıştır; III. Richard olağanüstü, arketip bir tiran olarak sınırlandırılmıştır ancak More, III. Richard Bosworth Savaşı'nda öldürüldüğünde sadece yedi yaşındaydı. 1485'te onun hakkında ilk elden derinlemesine bilgisi yoktu. More'un versiyonunda ilk Tudor kralı olan Kral VII. Henry'den zar zor bahsedilmiştir. Clements Markham, eserin asıl yazarının Başpiskopos Morton olduğunu ve More'una sadece kopyaladığını veya belki de tercüme ettiğini öne sürmüştür.²³⁹

9.Apolog, 1533, (Özür)

Thomas More'un Apology adlı eseri, dini tartışmalarla ilgili en önemli eserlerinden biridir. Eserinde kendi dini tutumunu anlatmaktadır. More'un savunması, 1532'de yayınlanan ve genellikle hukukçu Christopher St. German'a atfedilen, isimsiz olarak yayınlanan bir broşür olan Maneviyat ve Zamansallık Arasındaki Bölmeyelişkin Bir İnceleme'ye odaklanmıştır. Bu broşür, kralın ajanları tarafından yürütülen bir basın kampanyasının parçasıydı. Kısmen, din adamlarına karşı eski şikâyetleri tekrarlamış onları baskı ve yolsuzlukla suçlamış ve daha da önemlisi, iddia edilen tarafsızlığı, eleştiri ve muhalefeti sert bir şekilde bastırması

²³⁸Şan, s. 32.

²³⁹<https://www.npg.org.uk/collections/search/person.php?LinkID=mp06288>, (20.10.2020).

nedeniyle dini yargıya saldırmıştır;St.Alman, kralın üstünlüğünde ve ruhban gücünün sert bir şekilde azaltılması ihtiyacında ısrar etmiştir.²⁴⁰

Özür’de, Thomas More hem kendisini hem de din adamlarının yaşamlarını ve eylemlerini savunmuştur. O, sapkınlığa karşı kilise mahkemelerinin usulünde, sıradan bir otorite tarafından kontrol ve revizyon ihtiyacını reddetmiş ve tartışmanın en tehlikeli sonucu olan kraliyet üstünlüğünden dikkatle uzaklaşmıştır.²⁴¹

11. The Tower Works: Devotional Writings,1979 (Kule İşleri: Adanmışlık Yazıları)

Thomas More'un en derinden etkileyici edebi başarıları, Kule eserleri olarak adlandırılan, Camfort Diyaloğu, Kule'den yazılan mektuplar ve mevcut ciltteki eserleri içeren bir yazı grubuna aittir. Kule çalışmalarının cazibesinin bir kısmı, More'un hayatının alışılmadık dini adanmışlık ve insan cesareti ile karakterize edilen bir döneminde yazılmış olmaları gerçeğinde yatmaktadır.Bu, Londra Kulesi'nde hapsedildiği ve nihayet idam edildiği veya şehit edildiği dönemdir, çünkü VIII.Henry'nin İngiliz kilisesi üzerindeki üstünlüğünü vermeyecektir.²⁴²

12.Utopia, 1516, (Ütopya)

“Ütopya” Sunuş, Mükemmel Bir Devlet Modeli ve Yeni Ütopya Adası, Kaynakça ve Dizin’den oluşmaktadır. Sunuş bölümünde Thomas More’un hayatı ve Ütopya ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bir Devlet Modeli ve Yeni Ütopya Adası bölümü 1. Kitap ve 2. Kitap olarak ikiye ayrılmıştır.

Ütopya kelimesi Thomas More tarafından üretilmiştir. Yunanca “ou” (yok, değil) ve “topos” (Yer) sözcüklerinden oluşur. “Yok Yer, Yok Ülke” anlamına gelmektedir. Mükemmel bir devlette yaşama fikri sadece More’a özgü değildir. Bu yapıtı özellikle Campanella’nın “Güneş Ülkesi”ne, Bacon’un “Yeni Atlantis”ine ve

²⁴⁰<https://www.amazon.com/Yale-Complete-Works-Thomas-More/dp/0300020678>, (20.10.2020).

²⁴¹<https://www.amazon.com/Yale-Complete-Works-Thomas-More/dp/0300020678>, (20.10.2020).

²⁴²<https://www.amazon.com/Tower-Works-Devotional-Writings-St-Thomas/dp/0300022654>, (20.10.2020).

bunun gibi pek çok yok ülkeye miras bırakmıştır. Thomas More 1478 tarihinde Londra’da doğmuş ve yargıç olan babası tarafından Hukuk eğitime yönlendirilmiştir. Retorik ve Mantık eğitimi almış; hümanist eğitimin esası olan gramer, tarih, şiir ve ahlak felsefesi disiplinlerinde ileri düzeyde eğitim almıştır. İngiltere’nin ilk hümanist gramer okulunu kurmuştur. 1499 yılında Erasmus’la tanışır. Erasmus Deliliğe Övgü adlı eserini More’a adanmıştır.²⁴³

More’un babası Kral VII. Henry ile bir anlaşmazlık yaşar ve Kral bunun öcünü More’un babasını hapsederek alır. VIII. Henry döneminde Anne Boleyn’nin taç giyme törenine katılmadığı ve Anne Boleyn’i kralın yasal eşi ve çocuklarını tahtın yasal varisi kabul etmeyince 6 Temmuz 1535 yılında idam edilmiştir. Ütopya’nın kurgusu Thomas More, Peter Giles ve Raphael Hythloday adında bir denizci arasında geçen bir günlük sohbetten oluşur.²⁴⁴

13. Diğer Eserleri

- “*The Latin Epigrams of Thomas More*”, 1953 (*Thomas’ın Latin Epigramları*)
- “*Millennium, Being the Utopia*”, 1909 (*Milenyum, Ütopya Olmak*)
- “*The Wisdom and Wit of Blessed Thomas More*”, 1892 (*Kutsanmış Thomas More’un Bilgeliği ve Zekâsı*)
- “*A Meryy Jest*”, 1516, (*Neşeli Bir Şaka*)
- “*Latin Poems*”, 1518, (*Latince Şiirler*)
- “*A Dialogue Concerning Heresies*”, 1529, (*Sapkınlar Üzerine Bir Diyalog*)
- “*Supplication of Souls*”, 1529, (*Ruhların Yalanı*)
- “*Letter Against Frith*”, 1532, (*Frith’e Karşı Mektup*)
- “*The Confutation of Tyndale’s Answer*”, 1532-1533, (*Tyndals’ın Yanıtlarına Tekzip*)

²⁴³ More, ss. 7-11.

²⁴⁴ More, ss. 13-14.

- “*Debellation of Salem and Bizance*”, 1533, (*Salem ve Bizance’nın Debellasyonu*)
- “*The Answer to a Poisoned Book*”, 1533, (*Zehirli Kitabın Cevabı*)
- “*Treatise Upon the Passion*”, 1534, (*Tutku Üzerine Bir inceleme*)
- “*Treatise on the Blessed Body*”, 1535, (*Kutsal Beden Üzerine İnceleme*)
- “*Instructions and Prayers*”, 1535, (*Talimatlar ve Dualar*)
- “*Savunma*” (1533)
- “*Fatih*” (1533)
- “*English prayers and treatise on the Holy Eucharist*”, 1938 (*Kutsal Eucharist’te İngiliz Duaları ve Eserleri*)
- “*Influential Thinkers of the Renaissance*” (*Rönesansın Etkili Düşünürleri*)
- “*Letter to Brixius*”, 1520, (*Brixius’a Mektuplar*)

II. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TARİHSEL FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM IŞIĞINDA ÜTOPYA

“Ütopya” Sunuş, Mükemmel Bir Devlet Modeli ve Yeni Ütopya Adası, Kaynakça ve Dizin’den oluşmaktadır. Sunuş bölümünde Thomas More’un hayatı ve Ütopya ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bir Devlet Modeli ve Yeni Ütopya Adası bölümü 1. Kitap ve 2. Kitap olarak ikiye ayrılmıştır.

Ütopya kelimesi Thomas More tarafından üretilmiştir. Yunanca “ou” (yok, değil) ve “topos” (Yer) sözcüklerinden oluşur. “Yok Yer, Yok Ülke” anlamına gelir. Mükemmel bir devlette yaşama fikri sadece More’a özgü değildir. Bu yapıtı özellikle Campanella’nın “Güneş Ülkesi”ne, Bacon’un “Yeni Atlantis”ine ve bunun gibi pek çok yok ülkeye miras bırakmıştır.²⁴⁵

“Ütopya” eğlendirici olduğu kadar da yararlıdır. ²⁴⁶ Gregory Claeys’a göre “Ütopya”, “Muazzam derecede eklektik bir eserdir, insanın irfan ve zekâsının parlak bir maharet ve cesaret göstergesidir.” John Ruskin “Ütopya”yı “Belki de şimdiye dek yazılmış hakikaten en muzip kitap” olarak tarif etmektedir. Yakın tarihli yorumcular More’un “Ütopya”daki niyetinin yazara ait belirli bir yön sunmaktansa okuru tepki vermeye kışkırtmak olduğunu düşünmüştür. More’un niyeti kısmen okura çoklu bakış açıları sunmak, soruyu yeniden gündeme getirmek ve sorunla ilgilenme düzeyini derinleştirmektir.²⁴⁷

Thomas More 1478 tarihinde Londra’da doğmuş ve yargıç olan babası tarafından Hukuk eğitime yönlendirilmiştir. Retorik ve Mantık eğitimi almış; hümanist eğitimin esası olan gramer, tarih, şiir ve ahlak felsefesi disiplinlerinde ileri düzeyde eğitim almıştır. İngiltere’nin ilk hümanist gramer okulunu kurmuş, 1499 yılında Erasmus’la tanışmış ve Erasmus da Deliliğe Övgü adlı eserini More’a

²⁴⁵ More, ss. 7-8.

²⁴⁶Gregory Claeys, *Ütopya Edebiyatı*, (çev. Zeynep Demirsu- Damla Göl), İstanbul, 2018, s.50.

²⁴⁷Claeys, ss. 44-45.

adamıştır. More'un babası Kral VII. Henry ile bir anlaşmazlık yaşar ve Kral bunun öcünü More'un babasını hapsederek alır. VIII. Henry döneminde Anne Boleyn'nin taç giyme törenine katılmadığı ve Anne Boleyn'i kralın yasal eşi ve çocuklarını tahtın yasal varisi kabul etmeyince 6 Temmuz 1535 yılında idam edilmiştir.²⁴⁸

Thomas More eserinin 1516 tarihli edisyonunun önsözünde Peter Giles'e yazdığı mektubuna yer vermiştir. Mektubunda dostu Peter'e "*Ütopya*" adlı eserinin bir nüshasını gönderdiğinden bahsetmekte, eksik ya da yanlış bilgi varsa düzeltmesini rica etmiştir. Eserini yazmakta neden geç kaldığını da günlük hayatta iş yoğunluğundan dolayı vakit ayıramadığından, uyku ve yemek vaktinden çalarak eserini kaleme aldığını ifade etmiştir. Thomas More, John Colet'in kurduğu hümanist okulunun öğrencilerinden olan John Clement'in aklına bir şüphe düşürdüğü ve bu şüpheden kendisini kurtarmasını talep etmektedir. *Ütopya* kentinde yer alan Amaurotus köprüsünün 500 adım mı 300 adım mı olduğu noktasındaki endişelerini gidermesini istemektedir. Çünkü More, eserinde hiçbir şekilde yanlış bilginin olmasını istememiştir.

Thomas More, mektubunda *Ütopya*'nın yenedünyanın neresinde yer aldığını Raphael'den öğrenmediklerini ve bu önemli bilgiyi sormadığı için kendinden utandığını dile getirerek Peter'den bu bilgiyi öğrenmesini istemiştir. Yine More, kitabını yayımlayıp yayımlamakta kararsız olduğunu, yayımlarsa ne tür tepkiler alacağını bilmediğini de söylemiştir. Mektubunun sonunda da kitabının zengin bir şölen olduğundan bahsederek, eleştirecek olan kendinin bilmez müşkülpesent okuyucularını da ironik bir dille yermekten de geri kalmamıştır.²⁴⁹

Ütopya'nın kurgusu Thomas More, Peter Giles ve Raphael Hythloday adında bir denizci arasında geçen bir günlük sohbetten oluşur.²⁵⁰ Bu bölümde "*Ütopya*"dan genel olarak kısaca bahsedilmiştir. Biz ayrıntılı olarak *Ütopya*'yı 2. Kitap'ta bahsedeceğiz.

²⁴⁸ More, ss. 9-13.

²⁴⁹ More, ss.35-43.

²⁵⁰ More, s.14.

A. I. Kitap: Ütopya'da Ütopya Karşıtı Durum- İngiltere'nin Ana Hatlarıyla Siyasi Durumu

Thomas More'un yaşadığı toplumda halk yoksulluk içinde yaşamaktaydı. Yoksulluğun da insanları suça iten bir yönü vardı. Yoksulluğun bu yönü Thomas More tarafından “*Ütopya*”nın birinci kitabında aktüel politikalar üzerine yapılan bir tartışmada ele alınmaktaydı. Söz konusu eleştiri ise İngiltere'nin ceza sistemiyle. Hırsızlık yapımları sebebiyle yoksullara verilen ölüm cezaları More'a göre hiç de adil değildi. Thomas More hırsızlığa sebep olan yoksulluğun sebebi olarak yoksulların üzerinden geçinen aristokratları göstermekteydi. Yine kırsal alandaki sömürüler ve tekellelik de yoksulluğa dolayısıyla da hırsızlığa iten sebeplerdi. More'a göre zengin azınlığın çıkarlarını koruyan yasalar ortak iyiyi tehdit ederek adaleti zedelemekteydi.²⁵¹

VIII. Henry Kastilya'nın yüce prensi Charles'la oldukça ciddi anlaşmazlık yaşamıştı ve bu anlaşmazlığı müzakere etmek için Thomas More'u elçi olarak seçmiş ve Flandria'ya göndermiştir. More burada Peter Giles'le tanışmış, Peter de onu kitabının başkahramanı Raphael Hythlodæus'la tanıştırmıştır ve Raphael, More'a yaptığı seyahatlerinden bahsetmeye başlamıştır. Raphael yeni keşfettiği halkların arasında rastladığı bir takım yanlış politikaları keşfederken aynı zamanda bazı bilgece yasalardan bahseder. Thomas More, kendi fikirlerini ve düşüncelerini gerçekte var olmayan Raphael adlı şahsın ağzından aktarmaktadır.²⁵² Bu bölümde İngiltere'nin mevcut durumunun eleştirildiği görülmektedir.

Sohbet ilk olarak Peter'in, Raphael'e bu bilgece tavrı dolayısıyla niye bir kralın yanında hizmet etmediğini sormasıyla başlamaktadır. Raphael ise kralın yanında çalışmanın uşaklıkla aynı şey olduğunu söyler. Çünkü krallar yalnızca savaşı düşünür ve barış kelimesi onlara çok yabancısıdır. Mevcut yönetimin bozulmasının ikinci nedeni olarak ise danışma kurullarında görev alanların aklında yalnızca yükselme hırsı, para kazanma ideali ve kendini üstün görme duygusu hâkimdir.²⁵³ Bu durumda

²⁵¹Dumlu, s. 95.

²⁵²Yıldırım, s.34.

²⁵³Yıldırım, s.35.

Raphael, saray ortamlarının kendi yapısına ters olduğunu, krala yaranmak için yalan söyleyemeyeceğini belirterek kendisine yakıştırılan bu görevin aksine onun işi olmadığını dile getirmiştir.

Raphael İngiltere’de karşılaştığı bir durumu da anlatmaktadır. Raphael, Thomas More’un çocuklukta yanında eğitim aldığı Kardinal John Morton’dan övgüyle bahsetmektedir. Morton ile aynı sofrada bulunma fırsatı bulan Raphael, sofradaki bir adamın hırsızlık konusunda dile getirdiği ifadeler karşısında söze karışmıştı. Söz konusu kişi hırsızlık suçunun cezasının idam olmasına rağmen hala yüksek oranda hırsızlık suçunun işlendiğine dikkat çekmekteydi. Raphael de bu ifadeye karşılık şöyle söylemekteydi: idama rağmen hırsızlık suçunda azalma olmuyorsa cezanın yanlışlığındandır. Ona göre insanlara idam cezası vermektense onlara yaşamını devam ettireceği imkânlar sunulduğu takdirde kimse ölüm pahasına bu suçu işlemez.²⁵⁴

Raphael’e, insanlara daha huzurlu, mutlu ve güvenli bir hayat sağlayamayıp onlara çalışıp üretebilecekleri iş fırsatları sunulmadığı müddetçe insanları hırsızlık yapmaktan dolayı cezaya çarptırmanın büyük bir haksızlık olduğunu savunmaktadır. Ona göre diğer sosyo-ekonomik sorun “İngiltere’de halkların yoksullaşmasına, toplumda gelir dağılımında adaletsizliğe ve bunun doğal sonucu olarak yasalara itaatsizliğe zorlananların sayısının artmasına neden olan koyun sürüleridir.” O dönemde yün ticaretinin kazançlı olması sebebiyle burjuva ve soyluların yanında rahipler bile daha fazla sürü yetiştirmek için, geçimini topraktan sağlayan köylüleri araziden çıkararak tarım arazilerini otlak haline getirmiştir. Bu imkânlar dâhilinde sadece karınlarını doyurmak için hırsızlık yapanların ölümle cezalandırılması çok büyük adaletsizlik olacaktır.²⁵⁵ Thomas More bu şekilde kendi düşüncelerini Raphael’in ağzından eserine yansıtmaktadır.

Raphael’e göre toplumda vuku bulan kötülükleri katı yasalarla ortadan kaldırmak mümkün değildir. Yasalarla uğraşmak yerine asıl mühim olan kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olan sosyoekonomik problemlere çare bulmaktır. Ayrıca

²⁵⁴ More, ss.59-61.

²⁵⁵ Yıldırım, ss.35-36.

Raphael, hırsızlık suçu için uygun görülen ölüm cezasının suçla kıyaslandığında orantısız olduğunu ve dini emirlerde doğrultusunda adaletsiz olduğu delilini temellendirme çalışmaktadır. Tanrı bize yalnızca başkasını değil kendimizi de öldürmeyi yasak etmiştir. Raphael hırsızı darağacıyla korkutarak onun ikinci bir suça daha itildiğini yani katil yapılacağına da vurgu yapmıştır. O, yöneticilerin en önemli görevinin vatandaşlarını fakirlikten kurtararak refah içinde huzurlu bir şekilde yaşamalarına olanak sağlamak olduğunu ifade ederken mülk edinmenin kişisel hak görüldüğü bir toplumda da adaletten bahsedilemeyeceğini belirtmiştir.²⁵⁶

Hythloday, bir zamanlar, Cardinal Morton'la İngiltere'de kalırken, İngiltere'nin sıkıntıları üzerine uzun bir analiz yapmıştı: Suç oranının yüksek yoksulluktan nasıl kaynaklandığı, yoksulluğun savaşa dayalı ekonomik tükenme ve yıpranan hizmet sıkıntısının sonucu olduğu ayakta kalan bir orduyu tutmaya çalışanlar gibi diğer yoksulluk nedenlerini de üreten avaryanın savaş sonucu ve benzerleri için bir çare olarak, nihayetinde Komünizmi, mülkiyetin kaldırılmasını teklif edecektir; Şimdilik, vahşice asmalar ile değil artık suçluların yararlı işler yapmaları için suç işlemenin hafif çaresini önermiştir.²⁵⁷

Raphael dönemin aristokratlarının lüks içinde yaşamlarını eleştirirken bazı önerilerde bulunmuştur. Raphael'e göre zenginlerin hakları kısıtlanmalı –kısıtlansın ki tekelleşme son bulsun-, köyler eski hallerine kavuşmalı, işsizlerin sayıları azaltılmalı, ziraat ve dokumacılık canlandırılmalıdır. Bu hastalıklar tedavi edilmedikçe hırsızlığın önüne de geçilemeyeceğini savunmuştur. Adil olmak ona göre idam etmekle değil insanları hırsızlığa sürükleyen şeyleri engellemekle gerçekleşmektedir.²⁵⁸

Raphael'e göre özel mülkiyetin var olduğu ve her şeyin para ile ölçüldüğü bir yerde toplumun adaletli bir şekilde yönetilmesi olanaksızdır. Özel mülkiyet terk edilmedikçe insanlar refaha kavuşamaz. Özel mülkiyet konusunda Thomas More

²⁵⁶ Yıldırım, s.37.

²⁵⁷ Walter R. Davis, Thomas More's "Utopia" as Fiction, The Centennial Review, Vol. 24, No. 3 (summer 1980), s.254.

²⁵⁸ More, s.70.

Raphael'e katılmamaktaydı. Çünkü özel mülkiyet olmazsa her şey eşit olursa insanların sorumluluklardan kaçacağını, işleyişin aksayacağını ve bereketin azalacağını düşünmekteydi. İşte bu noktada Raphael beş yıl yaşadığı Ütopya'dan bahsetmeye başlamıştır.²⁵⁹ Thomas More Raphael'in bu fikrine karşı çıkarak Ütopya adasına giriş yapılmasını sağlamıştır. Raphael aslında ölene dek Ütopya'da yaşamak istediğini fakat başkalarının da bu yeni dünyadan haberdar etmek için geri döndüğünden de bahsetmiştir. More ve Peter, Raphael'den Ütopya kentini en ufak ayrıntısına kadar onlara anlatmasını istemiştir.²⁶⁰

Genel olarak “Ütopya”nın ilk bölümünde toplum içinde, devlet yönetiminde olan adaletsizlikler, aksaklıklar ve bunlara ne gibi çözümler getirilebilir konusu üzerinde durulmuştur. Thomas More, Raphael ile olan diyalogunda seyahatlerinde deneyimlediği ülkelerin, topluluklarının kültürel ve folklorik özelliklerinden ziyade, yönetim ve idare şekillerini dile getirmektedir.²⁶¹ Raphael seyahat ettiği yerlerin yönetim biçimlerini ve kamu kurumlarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak ‘İdeal devlet nasıl olmalıdır?’ sorusuna cevabı gözler önüne sermektedir. En son seyahatinde de hayalindeki ülke olan Ütopya'yı bulmuştur.

B. II. Kitap: More'a Göre Ütopya Kentinin Temel Unsurları

1. Yeni Ütopya Adasının Konumu ve Şekli

Ütopya adası yeni doğan bir ay görünümü şeklinde olmakla beraber adanın bütün iç sahilleri liman görevi görmektedir. Limanın ağzı bir yanı sığ bir yanı kayalık olduğundan tehlike arz ederken vegüvenli kanalları da sadece Ütopyalılar bilmektedir. Bu topraklar daha önce sularla çevrili değilken Utopus adında bir kumandan buraları zapt etmiş ve adaya kendi adını vermiştir. Utopus buranın cahil ve kaba olan yerli kavimlerini yüksek kültür seviyesine çıkarmıştır. Utopus ilk saldırısında Abraxa adı verilen bu toprakları işgal etmiş ve ilk iş olarak bu

²⁵⁹More, s. 108.

²⁶⁰More, s. 110.

²⁶¹Yıldırım, s. 35.

toprakların her yanının denizlerle çevrili olmasını sağlamıştır.²⁶² Thomas More Ütopya adasının dıştan gelebilecek tehlikelere karşı korunaklı olmasını istemiştir. Yaşadığı dönemde ülkelerin her fırsatta savaşa başvurmaları More'un adasının şeklini ona göre düşünmesine etkili olduğu söylenebilir.

Ütopya adasındatoplam 54 kent bulunmaktadır. Dilleri, adetleri, yasaları ve kurumları birbirinin aynısı olacak şekilde tasarlanmıştır. Yılda bir kez her kentten en yaşlı ve kamuda en deneyimli üç kişi adanın ortak meselelerini görüşmek için başkentleri olan Amaurotus'ta bir araya gelmektedir. Köylerde tarım araçlarıyla donatılmış çiftlik evleri bulunur ve her yurttaş sırayla kentten köylere gelerek bu evlerde kalır ve çalışarak ülke ekonomisini katkıda bulunmaktadır. Bir evde 40 kişi bulunmakla birlikte, her yıl kente 20 kişi geri döner ve onların yerine kentten 20 kişi köye gelerek çiftliklerin işleyişini sağlamışlardır. Görev süreleri 2 yıl olan bu çiftliklerde her yurttaş isteyerek ve işinden kaytarmadan çalışmakta ve devlete gelir sağlamaktadır.²⁶³

2.Kentler, Özellikle Amaurotus Adlı Kent

Amaurotus başkent olması sebebiyle diğer kentlerden gelen temsilcilerin burada toplanması bu kenti diğerlerine göre daha itibarlı hale getirmiştir. Bütün kentler bölgesel farklılıklar dışında neredeyse birbirinin aynısıdır. Bir tepenin yamacına kurulmuş olan Amaurotus kenti şekil itibariyle karedir. Özel mülkiyet edinmek yoktur. Herkes on yılda bir kura çekerek evini değiştirmektedir. Evleri değiştirmekteki asıl sebep özel mülkiyet anlayışını yok etmektir. Çünkü bir kimse uzun süre kaldığı bir yeri zamanla kendi mülkü olarak algılayacaktır. Bu bakımdan Ütopya'nın bir kent toplumu olduğunu görmekteyiz. Thomas More'un yaşadığı dönemdeki gibi sınıf ayrımını niteleyen konaklar, malikâneler Ütopya'da yoktur.²⁶⁴

Çevre düzenlemelerine büyük önem verilen kentlerde yerleşim düzeni Utopus tarafından tasarlanmıştır. Ütopyalılar adanın fethinden bu yana bin yedi yüz altmış

²⁶² More, ss. 112-113.

²⁶³ More, ss. 114-116.

²⁶⁴ Atakan, s.89.

yıllık tarihlerini büyük bir dikkatle her yıl yazılı olarak kayıt altına almışlardır.²⁶⁵ Amaurotus kenti taş köprüleri, geniş ve temiz sokakları, konforlu evleri ve temizliğiyle 16. yüzyılın İngiltere'sine hiç de benzememektedir.²⁶⁶ Thomas More'un şehir devleti konseptinde Platon'u takip ettiği görülmektedir.²⁶⁷

3. Memuriyetler

Syphograntuslar, her yıl seçimle başa gelerek otuz aileyi temsil ederler. On *Syphograntus* ise temsil ettikleri ailelerle beraber *Protophylarchus* adını verdikleri bir başkanın egemenliği altında yaşamaktadır. Sayıları iki yüzü bulan *Syphograntuslar* ise kendilerine en fazla faydası olacağını düşündüğü bir kişiyi prens seçmektedir. *Traniborusları* her yıl seçmekle beraber *Traniboruslar* prensle fikir alışverişinde bulunmak amacıyla her üç günde bir, gerektiği durumlarda ise daha sık toplanmaktadır. Bu toplantılarda toplumun genel gidişatını değerlendirerek kişisel anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaya çalışmaktadırlar. Ortak meseleler hakkında senato veya halk meclisi dışında tartışmaya yeltenmek ölüm ile cezalandırılmaktadır. Nedeni ise prens ile *Traniborusların* bir olup zorbalıkla halkı sindirmelerini ve devletin yönetim biçimini değiştirmeye kalkışmalarını önlemek içindir. Prenslik görevi ömür boyu sürerken öteki memuriyetlerin süresi bir yıl olarak belirlenmiştir.²⁶⁸ Thomas More, *Ütopya*'sında bahsettiği prenslik makamıyla alakalı çok ayrıntılı bilgi vermemiştir. Devlet yönetimde dış müdahaleye müsaade etmemesi de yaşadığı dönemden etkilendiğini göstermektedir.

4. Meslekler

Kadın erkek herkesin anladığı tek zanaat tarım, hepsi bu alanda uzman olarak yetiştirilmektedir. Çiftçiler toprağı sürer, hayvanları besler ve odun keserken çok sayıda da tavuk yetiştirmektedir. At yetiştirme konusunda abartıya kaçmazken sadece cins atları yetiştirirler ve atları da sadece gençler binicilik eğitimi alsınlar diye

²⁶⁵ More, ss. 118-121.

²⁶⁶ Şan, s. 35.

²⁶⁷ Arda Atakan, "Beşyüzüncü Yıldönümünde Ütopya", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, 2016, s. 86.

²⁶⁸ More, ss. 122-123.

kullanmışlardır. Tarlaları sürmek için öküzleri kullanmışlardır.²⁶⁹ 16. yüzyılın İngiltere'sinde varlıklı kesim, soylular, din adamları ve kadınların çoğu sömürge düzeninde aylak aylak gezerken Ütopya'da sağlık durumu elverişli olan herkes kadın erkek fark etmeksizin çalışmaktadır.²⁷⁰

Orta Çağ'da tarıma fazla önem verilmemiş, tarım arazileri yün için otlaklara dönüştürülmüştür. Geçimini tarımla sağlayan halk da işsiz kaldığı için kırsalı terk etmiştir. Üretim olmadığı için tarım ürünleri pahalılaşmış açlık ve işsizlik peyda olmuştur. İşsizlik ve açlık da beraberinde hırsızlığı getirmiştir dolayısıyla da suç oranlarının artmasıyla idam cezaları artmıştır.²⁷¹ 11. yüzyıl Avrupa'sında da tarımsal üretim ve üretim teknikleri, toprağın işlenirliği açısından da gelişmenin olduğu bir dönüm noktası olmuştur. Fakat istila ve anarşi ortamından dolayı insanlar toprağın en verimli olduğu yerlerde değil, en kolay savunulabilen yerlerde tarım yapmışlardır. Bununla birlikte bir yandan artmakta olan nüfusu besleyebilmek bir yandan da ticaret amacı ile topraklar yoğun bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Tarım konusunda aynı zamanda birçok yenilik de gerçekleştirilmiştir.²⁷² Su ve rüzgâr değirmenleri, metal pulluklar, yeni hayvan koşum takımları, demir at nalları, camcılık, köprü yapımı, denizcikte yelken, abaküs gibi birçok yenilik yapılmıştır.

Ütopya'da bu mesleklerin dışında yün işçiliği, duvarcılık, demircilik ya da marangozluk gibi el sanatları da geliştirilmiştir. Ada halkı mutlaka kadın erkek fark etmeksizin tarımdan başka bir zanaat kesinlikle öğrenmiş ve Syphograntuslar da hiç kimsenin tembellik etmemesi için sıkı denetimler yapmıştır. Günde sadece altı saat çalışan ada halkı ortalama sekiz saatlerini uykuya ayırmıştır. Kendini tamamen bilime adayanlar ise bu ada görevlerinden muaf tutulmuştur. İşten muaf tutulan Syphograntuslar, bu ayrıcalıklarından yararlanmamış ve diğer insanlara örnek olup çalışmaya teşvik etmiştir. Ada görevlerinden ömür boyu muaf tutulanlar yararlananlar ancak rahiplerin tavsiyesi doğrultusunda ve Syphograntusların gizli

²⁶⁹More, s. 116.

²⁷⁰Şan, s. 37.

²⁷¹Dumlu, s. 35.

²⁷²Gül, ss. 130-131.

oylarıyla alınan karar sonucunda bu ayrıcalığa hak kazanmaktadır. Yani her isteyen kolaylıkla bu ayrıcalığı kullanamamıştır. Ütopya devletinin ana gayelerinin başında toplum zorunlu ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kalan zamanlarında zihinsel faaliyetlere yönelmeleri bulunmaktadır. Çünkü onlara göre hayatta mutlu olmanın temelinde bu işleyiş yatmaktadır.²⁷³

Ütopyalıların çoğu genellikle baba mesleğini öğrenmiş fakat çocuğun başka bir mesleğe hevesi varsa da bu işi yapan bir ailenin yanına evlatlık verilerek istediği alanda kendini yetiştirmesi sağlanmıştır.²⁷⁴ Ütopya'da ön plana çıkmış olan yün işçiliği Orta Çağ Avrupa'sının da en önemli ham maddesi olmuş ve koyun yetiştiriciliğini ön plana çıkarmış ve dokuma fazlasıyla geliştirmiştir.²⁷⁵ Avrupa demir endüstrisinde, silah ve tarım alanında da bazı önemli gelişmeler kaydetmiştir.²⁷⁶ Thomas More'un tarıma çok önem verdiği görülmektedir. More'a göre üreten toplumun dışa bağımlılığı azalır, kendine olan saygısı artmaktadır.

5.Sosyal İlişkiler

Thomas More'a göre Ütopya kentinde toplumun yapı taşı aile olarak görülmektedir. Devlet iyi yurttaşlar yetiştirmek için aileyi kontrolü altına almıştır. Platon gibi komünizmi savunan yazarlar aileyi mülkiyetin tamamlayıcısı olarak görürken More, aileyi toplumun temeli olarak görmektedir.²⁷⁷ Kızlar evlendikleri zaman kocalarının ailelerine tabi olurken, erkek çocuklar ve erkek torunlar ise aile içinde yaşamaya devam etmektedir. Ülkenin fazla küçülmemesi ve fazla büyümemesi için her ailede minimum on, maksimum on altı yetişkinin olması öngörülmektedir. Fakat aile belirlenen sayının üzerinde ise ailelerdeki çocuklar nüfusu daha az olan ailelere verilmiştir. Eğer bütün adanın nüfusu öngörülen sayının üstüne çıkarsa fazlalıkları yerleştirmek için anakaranın kenarında bulunan yerlere koloni kurarak nüfus dengesini sağlamaya çalışmışlardır. En yaşlı olan ailenin reisi

²⁷³Atakan, ss. 90-91.

²⁷⁴ More, ss. 125-131.

²⁷⁵ Belge, s. 89.

²⁷⁶ Gül, ss. 132-133.

²⁷⁷Atakan, s. 91.

olmakla beraber kadınlar eşlerine, çocuklar babalarına hizmet etmektedir. Her kent dört eşit mahalleye bölünmüş ve mahallelerin ortasında Pazar yeri konumlandırılmıştır. Her aile ürettiği malları bu Pazar yerine getirir ve ihtiyacı olan herkes kendine yetecek kadar erzağı ücretsiz bir şekilde bu pazarlardan temin etmektedir.²⁷⁸

Hayvanları kesme işi kölelere verilmiştir çünkü yurttaşların bu vahşi işi yapmaları ve alışkanlık kazanmaları istenen bir durum değildir. Ağır ve angarya işleri köleler yapar. Pis ve sağlıksız şeylerin ülkeye girmesini istemezken, sağlıklı beslenmeye özen göstermişlerdir. Her mahallede geniş yemekhaneler kurulmuştur. Yemekhanelerde yemek pişirmek kadınların görevi olarak belirlenmiş ve her aile sırayla bu görevi yerine getirmektedir. Öğle akşam yemekleri saatlerinde borozan çalınarak yemek vaktinin geldiği bildirilmiştir. Evlerde yemek yemek yasak olmadığı halde yurttaşların büyük çoğunluğu bu toplu yemekhanelerde yemek yemekte ve yemekhanelerde dadılarıyla beraber kalmaları için bebeklerin ayrı odaları bulunmaktadır. Erkek ve kız çocukları ise sofradakilere hizmet etmektedir. Her sofrada ikisi genç ikisi yaşlı olmak üzere dört kişi oturtulur ki bunun sebebi de yaşlıların ciddiyeti ve saygınlığı karşısında gençlerin kendine çekidüzen vermesini sağlamaktır. Yemek önce yaşlılara servis edilir ve yemeğin en güzel yeri onlara ikram edilmektedir. Öğle ve akşam yemekleri ahlak konulu edebi bir metnin okunmasıyla başlanmakta, yemekten sonra da müzikle devam etmektedir. Yemekhanelerde öncelik iseher zaman hastanelerde tedavi gören hastalara verilmiştir. Hastaneler çok iyi düzenlenmiş ve çalışanlar hastalara karşı oldukça şefkatli davranmıştır.²⁷⁹

Ütopyalılar kendilerine iki yıl boyunca yetecek gıda depoladıktan sonra kalanları başka ülkelere gönderir, gönderdiklerinin de yedide birini ülkenin fakirlerine bağışlayıp kalanını satmıştır. Kendi yurttaşlarını riske atmaktansa askerlere bol bol para vermeyi tercih eden Ütopyalılar bu ihracat paralarını genellikle yabancı askerleri kiralamak için kullanmıştır. Ütopya halkı kendi aralarında para

²⁷⁸ More, ss. 135-136.

²⁷⁹ More, ss. 138-142.

kullanmaz sadece acil durumlarda kullanmak için bulundurmaktadırlar. Paranın ham maddesi olan altın ve gümüşü de ellerinde bulunduran Ütopyalılar bu madenlere diğer ülkeler gibi asla değer yüklememiştir. Onlara göre demirden farkı olmayan bu madenler sırf doğada daha az bulunuyor diye budala insanların değer verdiğini düşünmektedirler. Genelde alelade lazımlık alet edevatları, köleleri bağladıkları zincirler ve prangaları da altın ve gümüşten yapıyorlar ki burada vurgulamak istedikleri nokta diğer ülkelerin değerli gördüğü bu madenin aslında değersiz olduğudur.²⁸⁰

Orta Çağ insanının aksine vücutları kıvrak ve zinde olan Ütopyalılar beslenmelerine çok dikkat etmiş ve kendilerini korumuştur. Hoşgörülü, akıllı, neşeli olup boş vakitlere düşkünlerdir. Fakat bu boş vakitleri tembellik yaparak değil zihinsel uğraşlar edinerek değerlendirmektedirler. Ütopya'dakilere çok fazla önem verilirken bu insanlarla alay etmek çok büyük ayıptır olarak görülmektedir. Çirkin ya da sakat bir insanla dalga geçmek onlara göre aşağılık bir durumdur. Suçtan alıkoymak için her zaman cezaya başvurmazlar, ödüllendirme yoluna giderek de suçtan alıkoymaya çalışmışlardır. Ülkelerine olağanüstü hizmet edenlerin heykellerini örnek olsun diye pazar yerlerine dikmişlerdir.²⁸¹

Ütopyalılar yönetim konusunda çok hassastır. Bazı komşu ülkeler Ütopyalıların yönetim şeklini o kadar beğenir ki kendi ülkelerine Ütopya'dan yönetici istemeye kadar ileri gitmektedirler. Mevki hırsına kapılmış birini görmek Ütopya'da mümkün değildir. Bütün yetkililere de baba derler. Ütopya'da hiçbir halkla sözleşme imzalanmaz. Onlara göre *“Doğanın dostluğu en güçlü sözleşmedir. İnsanları birbirine bağlayan sözleri değil iyi niyet ve sevgidir.”*²⁸²Thomas More'un yaşadığı dönemin yönetimiyle alakalı problemlere kendi Ütopya'sında yer vermemiştir.

Özetle Ütopya'da özel mülkiyet ve şahsi zenginliğin ortaya çıkmasına sebep olacak her türlü fırsatı ortadan kaldırılmıştır. Kişiye özel olup da paylaşılmayan

²⁸⁰More, ss. 145-149.

²⁸¹More, ss. 189-190.

²⁸²More, ss.192-196.

hiçbir şey yoktur. Genel anlamda eşitlik kavramı ön planda olan Ütopya’da eğitim, giyim tarzı, çalışma saatleri, boş vakitler, uyku saatleri, aile üyelerinin sayıları gibi birçok alanda insanlar eşit hale getirilmiştir. Kişiyi otorite hakkı veren, miras yoluyla kazanılmış hak, kimsenin yasal muafiyeti ve ayrıcalığı bulunmamaktadır.²⁸³ Baktığımızda Ütopya’da özel yaşam, mahremiyet gibi durumlar yoktur. Kişiler devletin belirlediği standartlara uymaya mecbur bırakılmıştır. Yurttaşların giysi seçimi, seyahat kısıtlamaları, yaşadıkları evlerin durumu gibi birçok örnekte bu mecburiyeti görmek mümkündür.²⁸⁴

6.Ütopyalıların Seyahatleri

Kentlerinde kendilerine ihtiyaç olmaması şartıyla başka bir kente seyahat etmek isteyenlere Syphograntuslarından ya da Traniboruslarından izin alma zorunluluğu getirilmiştir. Tek başına seyahat etmelerine izin verilmeyen Ütopyalıların yanlarına prensin imzaladığı ve ne zaman dönecekleri günü belirten mektubu almak zorundadırlar. Gittikleri yerde bir günden fazla kalırlarsa da kendi mesleğini orada icra etmek zorundadırlar. Biri izinsiz bölgesinin dışına çıkarsa rezil duruma düşüp ikinci kez çıkarsa kölelikle cezalandırılmaktadır.²⁸⁵ Yurttaş kendi şehrinin idari sınırları içinde gezecek olursa babasından ya da karısından izin alması yeterli görülmüştür.²⁸⁶ Thomas More’un yurttaşlarına seyahat kısıtlaması getirmesi onun özgürlük anlayışıyla çelişmektedir.

7.Köleler

Thomas More’a eserinin ilk bölümünde dönemin İngiltere’sinin hırsızlıkta dahi ölümle cezalandıran sistemini kesin ifadelerle eleştirmiştir. More’a göre ölüm cezası vermektense kölelik daha mantıklı görülmüştür. Ütopya adasında kölelik durumu adalet sistemi açısından bir cezalandırma iken aynı zamanda toplumda bazı işlerin yapılması açısından da yararlı görülmektedir. Ütopya’da kölelik nesilden nesile

²⁸³Claeys, ss. 60-61.

²⁸⁴Atakan, s. 94.

²⁸⁵ More, s. 143.

²⁸⁶ Yıldırım, s. 40.

devam eden bir kurum değildir.²⁸⁷ Ütopyalılar ancak kendilerinin yaptığı savaşlarda esir düşenleri köle yapmış ve kendi ülkelerinde yüz kızartıcı suçlar işleyenler ya da yabancı kentlerde işledikleri büyük suçlardan dolayı ölüm mahkûm edilenler köle edilmiştir. Ölüme mahkûm edilenler sürekli çalışmak zorunda bırakılarak zincire vurulmuştur. Mükemmel eğitim ve ahlaki öğrenim gördükleri halde yine de suç işlemiş olan kendi ülkelerindeki kölelere diğerlerine göre daha çok eziyet etmişlerdir. Bunların dışında başka ülkelerin yoksul ve ağır işçileri de kendi istekleriyle Ütopya'ya köle kabul edilmiştir.²⁸⁸

İnsanın doğasında var olan şefkat duygusunu yok edeceğine inandıkları için kasaplık işini kendi vatandaşlarına yaptırmak istemeyerek Ütopya'daki de kölelere yaptırmıştır. Ütopyalılara göre insanları öldürmektense köle yapmak topluma daha yararlıdır. Ölüm yok olmalarındansa çalışıp üretmeleri daha hayırlı görülürken aynı zamanda da köleler başka insanlara ibret olup onları suç işlemekten de alıkoyacağına inanmışlardır. Köle olanlar isyan edip de kaçmaya kalkarlarsa ölümle cezalandırılmıştır.²⁸⁹

Ütopya'ya kıyasla Orta Çağ'da da iş gücünü köleler ve köylüler meydana getirmekteydi. Bu dönemde halkın ezici çoğunluğu dış dünyaya karşı korku, şüphe içerisindeydi. Sanat, eğitim, ticaret, üretim ve iş bölümü en az seviyeye inmişti. Ütopya adasındaki adil mal paylaşımının aksine orta çağda toplumsal yapı içinde yalnızca soylular ve din adamları maddi ve manevi anlamda iyi durumdaydılar. Nüfus az, üretim kıt, yoksulluk üst seviyelerdeydi. Yalnızca savaşçılık ve din adamlığı saygı gören meslekti ve işçiler aşağılık köylüler olarak görülüyordu.²⁹⁰

8. Sağlık

Ütopya kentinin çevresinde 4 hastane bulunmaktadır. Hastalar birbirlerine yakın olup birbirlerinin rahatsız etmesinler diye hastaneler devasa büyüklükte yapılmıştır. Hem de bu sayede bulaşıcı hastalığı olanların da diğerlerine bulaştırma

²⁸⁷ Yıldırım, s. 41.

²⁸⁸ More, ss. 137-182.

²⁸⁹ More, s. 188.

²⁹⁰ Gül, ss. 101-102.

riskini azamiye indirmeye çalışmışlardır. Hastalar şefkatle ve özenle işinin ehli doktorlar tarafından tedavi edilmektedir. Pazar yerlerinde alışveriş önceliği de hastanelere verilmiştir.²⁹¹

Ütopyalılar hastalarına özenle bakmış ve çok acılı ve ıstıraplı hastalığı olanlar rahipler ve yöneticilerin izniyle hayatlarına son vermelerine müsaade edilmiştir. Hatta rahipler hastalara bunu yapmaları takdirde dindar ve kutlu olduklarını ifade ederek ötenaziye teşvik etmiştir. Fakat onay almaksızın hayatına son verenler ne gömülmüş ne de yakılmış, cenaze töreni düzenlenmeden rezil bir şekilde bataklığa atılmıştır.²⁹²Dine aykırı olan ötenazinin Ütopya’da destek görmesi ve insanların buna teşvik edilmesi aşırı Katolik olan Thomas More’un dindarlığına baktığımızda oldukça çelişkili bir durumdur.

9. Evlilik ve Kadın

Ütopya’da kadınların on sekiz, erkeklerin yirmi iki yaşına basmadan evlenmesine izin verilmemektedir. Tek eşliliğin benimsendiği Ütopya’da evlilik öncesi ilişki yaşayanlar cezalandırılmıştır. Aldatma ve anlaşmazlık olmadığı müddetçe boşanmak yasaklanmıştır. Aldatan kişinin eşine başkasıyla evlenme hakkı tanınırken aldatan ise ömür boyu dul yaşamak zorunda bırakılmıştır. Evlilikte zina edenler köleliğin en ağırını yaşamak zorunda kalır ve aynı suç tekrar işlenirse de cezası ölümdür. Ütopyalılar boşanmak kolay olmadığı için eşlerini seçerken oldukça dikkatli davranmıştır. Bilgeler güzel bir vücudu erdemli bir ruhun çeyizi olarak kabul etmiş hatta ilerde vücutta var olan bir kusurdan dolayı evlilikleri zedelenmesin diye evlenecek çiftler evlenmeden önce birbirlerine çıplak olarak gösterilmiştir. Çünkü bedensel bir kusurdan dolayı kimsenin eşinden boşanması mümkün değildir. Eğer çiftlerin karakteri uyuşmazsa iki taraf karşılıklı anlaşmayla ve senatonun izniyle boşanabilmektedir. Kocalar karılarını, ebeveynler de çocuklarını ıslah etmekle yükümlüdür.²⁹³

²⁹¹More, ss. 138.

²⁹² More, ss. 182-183.

²⁹³More, ss. 184-189.

Ütopyacılar kısmi, az bulutlu fikirlerini, ahlaki olarak daha yüksek bir yasaya sahip olan Avrupalıların üzerinde tutacak şekilde yaşarlar. Çok sınırlı bir boşanmaları var ancak pratikte zina yok.²⁹⁴ Zinaya niyetlenen bir kişi zina yapmış kadar ağır cezalandırılır. Onlara göre niyetlenmek suçu işlemekle eşdeğerdir. Kadınları kocalarının gözünde kıymetli kılan güzelliklerinden ziyade dürüst karakterleridir.

Thomas More'un Ütopya'sında karşımıza ataerkil bir aile yapısı çıkmaktadır. Yemekhanelerde yemek pişirmek kadının görevidir. Aileler Orta Çağ'da olduğu gibi üretim ortaklıklarıdır ve birbirlerine kan yoluyla bağlıdır. More ataerkil toplumlarda aileye özgü cinsiyetler arası ilişkiye bir yenilik getirmemiştir. Kadınların evlenmeden önce iffetlerini koruması, boşanmanın kadın tarafından yapılmaması veya zinanın yasaklanması söz konusudur. More cinsiyet eşitliğini sağlamak yerine kadınların kısıtlamalarına erkekleri dâhil ederek katılıkları yumuşatmaya çalışmıştır. İlkelerinde modern olan, kadınlarla birlikte yemek yemeleri, kadının eğitimi, savaşta ve dinsel görevlerde kadınların yer almalarıdır.²⁹⁵

Thomas More Ütopya adlı eserinde Orta Çağ'daki kadın figürünü modernleştirmeye çalışmıştır. O dönemde Jean de Meun tarafından yazılan "*Roman de la Rose*" (Gülün Romantizmi) adlı eserde evlilik, kadın, saray aşkı gibi işlenen konular tartışma yaratmıştır. Kadınların doğası ve rolüyle alakalı bu ateşli tartışmalara o dönemde 'Kadın Sorusu' denilmiş ve bu tartışmalara aktif katılım sağlayanlardan biri de Christine de Pizan olmuştur. Gülün Romantizminde kadınlara yönelik olumsuz tutumlara karşı çıkmış ve bu sebepten dolayı ilk feministlerden biri olarak nitelendirilmiştir. Pizan, kadınlar ve evlilikle ilgili olumsuz ifadeler içeren bir kitap okumuş ve çok üzölmüştür. Bunun üzerine Orta Çağ'ın sonlarına doğru "*The Book of the City of Ladies*" adlı eserinde hanımlar ülkesini inşa etmeye çalışmıştır. Hanımlar ülkesinde doğruluk, adalet ve aklı temsil eden üç kadın bulunmaktadır. Pizan, bu ülkede kadınları ve onların eğitim haklarını savunmuş, ünlü ve başarılı

²⁹⁴ George Sanderlin, The Meaning of Thomas More's "Utopia", College English, Vol. 12, No. 2 (Nov., 1950), ss.74-77.

²⁹⁵ Kautsky, ss. 252-253.

kadınlarla dolu bir ülke inşa etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak Orta  ağ'da var olan kadın figürü, ahlaki yozlaşmaya sebep olacağı düşüncesiyle eğitim hakları elinden alınan, toplumun dışına itilmeye mahkûm,  ocuk doğuran, yemek yapan bir obje konumundadır. Thomas More'a göre bu kadınların  topya'da eğitim anlamında  n  açılmıştır fakat toplumdaki diğer konumları tartışmalıdır.²⁹⁶

10. Yasalar

 topyalıların kurumsallaşmaları çok sağlam olduğu için yasaları çok azdır ve bu yasalar onlara yetmektedir. Avukatlık kurumuna karşı çıkararak herkesin kendi davasını kendisinin savunmasını bir avukata anlatacağına doğrudan yargıca anlatmasını daha doğru bulmuşlardır.²⁹⁷ Ağır suçlar genel olarak kölelikle cezalandırılmış,  topya'da suç işlemeyi planlayanlar da suç işleyenlerle aynı cezayı alarak suça teşebbüs suçla aynı kefeye koyulmuştur.²⁹⁸

Ütopya'da hemen hemen her birey hukuk alanında uzman sayılmaktadır. Onlara göre en kesin şekilde yorumlanan en doğru olandır. Yasaların tek gayesi, insanlara kendi sorumluluklarını aklından çıkarmamaya yönelik olmalıdır. 16. yüzyılda İngiltere'de ekmek  alan birisi bile idamla cezalandırılırken  topya'da ölüm cezası çok nadir uygulanmıştır. İnsana ekmek  almaya mahkûm eden o dönemin yöneticilerine kıyasla  topya'da bütün herkes istediği her şeye ulaşabilmiş ve mahrumiyet yaşamamıştır.²⁹⁹ Thomas More toplumdaki tüm düzensizlikleri yaşadığı dönemin İngiltere'sindeki sınıf ayrımcılığına, eşitsizliğe, zengin fakir ayrımına bağlamış ve mülk edinmenin de beraberinde adaletsizliği getireceğine vurgu yapmıştır.³⁰⁰

²⁹⁶<https://www.khanacademy.org/humanities/art-history-for-teachers/xeaa3470a:teaching--images/xeaa3470a:go-deeper-where-are-the-women-artists/a/christine-de-pizan-and-a-city-of-ladies>, (08.07.2021).

²⁹⁷More, s. 191.

²⁹⁸ Yıldıırım, s. 42.

²⁹⁹ şan, s. 46.

³⁰⁰ Sığircıkoğlu, s. 9.

11. Askeri Uygulamalar

Thomas More'un ilk eleştirdiği konulardan biri savaşlar olmuştur. Bunun sebepleri arasında yaşadığı 16. yüzyıl Avrupa'sında kralların yegâne amacının savaşlar olmasıdır. Krallar bu savaşlarda hakları olmayan ganimetler elde etmiş, kazanmak için her şeyi mübah görmüş ve kan dökmekten asla çekinmemişlerdir.³⁰¹

Savaş hayvani bir şey olarak gören ada halkı haklı neden olmadıkça silaha sarılmamıştır. Onlar için en vahim savaş sebebi, dost şehirlerin tüccarlarının yabancı bir ülkede ya adaletli olmayan yasaların bir sonucu olarak ya da adalet olduğu halde yanlış yorumlanan yasalara dayalı olarak, adalet kisvesi hakkında haksızca haraca kesilmesidir. Kendi yurttaşlarından biri herhangi bir ülkede haksızlığa uğrayıp sakatlanırsa ya da öldürülürse anında elçileri yollayıp olayın aslını öğrenerek suçluların kendilerine teslim edilmesini istemekte, olumsuz yanıt alınırsa da savaş ilan edilmektedir. Suçlular teslim edilirse de ya idam ya da kölelikle cezalandırılmıştır.³⁰² Hristiyan Orta çağ Avrupa'sı savaşı ön planda tutup yıllarca haçlı savaşları ile uğraşmışken, ütopyada savaş en son başvurulacak yöntemdir.³⁰³

Savaşta ilk başvurdıkları yöntemler arasında dalavereler, suikastlar, hainliğin teşviki, komşuların sömürülmesi ve paralı askerlerin tutulması vardır.³⁰⁴ Taleplerini elde etmek savaşta tek hedefleridir. Savaş ilan edilir edilmez düşman ülkeye gizlice afişler astırıp düşman ülkenin kralını öldürene büyük ödüller vaat edildiğini yazarak ülkeyi içten çökertmeye çalışmaktadırlar. Ütopyalılar meseleyi iyi yolla çözemezlerse düşman ülkelere nifak tohumları serper, işe yaramazsa da komşu ülkeleri düşman ülkeye karşı kışkırtırlar. Kendileri için parayla savaşacak askerler bulabildikleri sürece asla kendi askerlerini savaşa sürmeyen Ütopyalılar savaşı kazandıkları takdirde asla katliam yapmamış, düşman topraklarını talan etmemiş ve

³⁰¹ Sığircıkoğlu, s. 8.

³⁰² More, ss. 197-199.

³⁰³ Akyüz, s. 94.

³⁰⁴ Claeys, s. 64.

casus olmadığı takdirde silahsız kimseye zarar vermemiştir. ³⁰⁵Ütopyalılar silah olarak ise ok ve balta kullanmıştır. ³⁰⁶

Ütopyalılar kanlı zaferleri büyük bir üzüntü ve utançla karşılamış ama akıl oyunları ile kan dökülmeden savaş kazanırlarsa da erdemli bir iş yaptıklarını düşünerek büyük bir sevinç yaşamıştır. Yurttaşlarını kralla takas edilebilecek kadar üstün ve değerli gördükleri için savaşa göndermek istemeyen Ütopyalılar kentlerde gönüllü olanları askere alınır, kimse ülke dışına zorla savaşa gönderilmez. Fakat kadınlar istedikleri takdirde askere giden kocalarının yanında gidebilirler hatta bu durum onlar için övgüye layık bir harekettir. ³⁰⁷

12.Ütopyalıların İnançları

Ütopya’da dini yapı hem çok tanrılı hem de birçok farklı dini içinde barındıran çoğulcu yapıdadır. ³⁰⁸Her kentte farklı dinler hüküm sürerken kimileri güneşe, kimileri aya, kimileri gezegene inanmıştır. Büyük çoğunluğu bilinemez, ebedi, sınırsız, akıl ermez, insanın kavrama yetisinin ötesinde evrene gücüyle yayılan tek bir tanrıya inanmaktadır ve bu tanrıya da Baba adını vermişlerdir. Farklı inançlara sahip olmalarına rağmen tek bir ulu güç olduğu konusunda hem fikir olan Ütopya halkı, evrenin meydana gelmesini tek tanrıya bağlayarak bu tanrıya hepsi kendi dillerinde Mithra adını vermiştir. ³⁰⁹ Ütopya’da din çeşitliliği olmasına rağmen kimse dininden ötürü suçlanmamış ve adada her zaman dini hoşgörü ve vicdan özgürlüğü hâkim olmuştur. Bu durumun aksine dönemin Avrupa’sında insanlar farklı mezheplerde olmalarından dolayı engizisyon mahkemelerince kâfir ilan edilip diri diri yakılmıştır. ³¹⁰

³⁰⁵More, s. 211.

³⁰⁶ More, ss. 200-208.

³⁰⁷More, s. 206.

³⁰⁸ Yakup Akyüz, Ütopyalarda Din-Siyaset İlişkisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 88.

³⁰⁹ More, ss. 214-215.

³¹⁰ Sığırcıkoğlu, s. 10.

Thomas More'u elçi olarak Flandria'ya gönderildiği zaman More Peter Giles'le tanışmış, Peter de onu kitabının başkahramanı Raphael Hythlodæus'la tanıştırmıştır. Raphael, More'a yaptığı seyahatlerinden bahsetmeye başlamış, yeni keşfettiği halkların arasında rastladığı bir takım yanlış politikaları keşfederken aynı zamanda bazı bilgece yasalardan bahsetmiştir. Thomas More, kendi fikirlerini ve düşüncelerini gerçekte var olmayan Raphael adlı şahsın ağzından aktarmaktadır.³¹¹Raphael'den Hz. İsa'yı öğrenen bazı Ütopyalılar Hristiyan olmuştur. Ütopya'yı işgal eden kral Utopus, herkesi istediği dini inanmakta özgür bırakmış ama ruhun bedenle birlikte yok olduğuna ya da evrenin rastlantısal olduğuna inanmayı yasaklamıştır.³¹² Bu ifadelerden hareketle çoğulcu bir din anlayışı var olan Ütopya'da ateizme karşı olunduğu görülmektedir. More gerçek hayatında, ütopya'daki din kurgusundan farklı olarak dindar ve koyu bir katoliktir. Hatta inancındaki katı tutumu sebebiyle kral tarafından idam edilmiştir. Thomas More'un ütopya'daki çok kültürlü dini yapıdan farklı olarak, siyasi yaşamında Katolikliğin birleştirici gücüne inanmış, papalığın ön planda olmasını istemiştir.³¹³

Ütopyalılar öteki dünyada ödül ve cezanın olduğuna, ölümden sonra insanı büyük bir mutluluğun beklediğine inanmış o yüzden ölenlerin arkasından yas tutmamıştır. Ama ölen kişi hayattan sıkıntı çekerek ve istemeye istemeye giderse bu durumu kötü bir işaret olarak algılamışlar, ölümü iyi şekilde ve umutla karşılayanların arkasından ise yas tutmamışlardır. Acı çekerek ölenleri gömerken, iyi şekilde ölenleri ise yakmayı tercih etmişlerdir. Ütopya'da tefekküre dalmak büyük ibadet olarak görülmüş, çok sayıda kişi kendilerini tamamen dine vererek her şeyden elini eteğini kesmiş ve hayırlı işler yapmak için kendilerini şartlamıştır. Bu kişiler kendi içlerinde iki mezhebe ayrılmakta olup birinciler evlenmeme yemini edip et yemeyen, ikinciler ise evlenmeye ve et yemeye karşı olmayıp dini daha esnek

³¹¹Yıldırım, s.34.

³¹² More, ss. 214-218.

³¹³ Akyüz, ss. 92-93.

yaşayanlardır. Ütopyalılara göre ikinci mezheptekiler daha sağduyulu görülürken, birinciler ise daha kutlu olarak görülmüştür.³¹⁴

Ütopyalıların rahipleri son derece kutsal ve sayıları her kentte 13 rahip bulunmakla birlikte azdır. Rahipleri gizli oyla halk seçmektedir. Rahiplerin başlıca görevi diyanet işleri ve kamu ahlakını sağlamaktır. Ütopya’da kadınlara da rahiplik yapabilme hakkı verilmiştir. Ütopyalılar arasında hiçbir memuriyet rahiplik kadar ayrıcalıklı değilken rahipler kusur işlediğinde bile mahkemeye çıkarılmamıştır.³¹⁵ Ütopya’da din ve din adamları orta çağa kıyasla sınırlı bir statüye sahipken Ütopya’da Din adamlarının görevi, kutsal şeyleri korumak, Tanrı’ya ibadet etmek ve toplumun törenlerini denetlemek, çocuklara eğitim vermek olarak belirlenmiştir. Rahibin görevi halkı doğruluğa teşvik etmek ve onları uyarmak olarak nitelendirilmiştir. Kötü kişileri cezalandırma yetkisi ise prence ve diğer yöneticilere verilmiştir. Rahibin en üst eylemi ise cezası olanları toplumdan dışlamaktır. Sonuç olarak baktığımızda dinin ve din adamlarının devlet yönetiminde saf dışı bırakıldığını görmekteyiz.³¹⁶

Bu ifadelerden hareketle orta çağda din adamlarının konumlarına baktığımızda tam tersi bir durum görülmektedir. Orta Çağ’da insanı ezen, Kilisenin egemen olduğu bir yaşam söz konusudur.³¹⁷ Kilise’nin normal şartlarda her türlü dünyevi işlerden uzak durması gerekirken kilisenin feodalleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Kilise prenslikleri ortaya çıkmış, piskoposun kendi dini bölgesindeki dünyevi yönetimine katılması normal görülmüş ve teşvik edilmiştir. Ayrıca Kilise mensuplarının üretime katılmaları bir yük ve zaman israfı olarak görülmüş, onların insanların üzerinden geçinmeleri hakları olduğu kabul edilmiştir. İnananların sadakatleri ile oluşan kilise mal varlığı neredeyse azizlerin mal varlığına ulaşmıştır.

318

³¹⁴ More, ss. 220-224.

³¹⁵ More, ss. 225-227.

³¹⁶ Akyüz, s. 94.

³¹⁷ Belge, s. 84.

³¹⁸ Gül, s. 105.

Kilise'nin günah çıkartma, cennete gönderme, din uğruna cihat adı altında yapılan bağışlar Kilise'nin önemli gelir kaynakları olurken Kilise genel anlamda Avrupa'nın en zengin kuruluşu olma yolunda hızla ilerlemeye başlamıştır.³¹⁹ Kilisenin ve din adamlarının dini ekonomik çıkarlar doğrultusunda kullanarak zenginleşmeleri ise zamanla fakir ve yoksulluk içinde sürünen halkın nefretinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, Ütopya'daki din adamlarına duyulan saygının aksine burada halk kiliseye ve din adamlarına saygıyı yitirmeye başlamıştır. O dönemde Kilise yolsuzluğun, dar kafalılığın ve sömürünün vatani haline gelmiş ve din adamları gösteriş delisi olmuştur. 16. yüzyılın en önemli hümanistlerinden olan Erasmus bu konuda din adamlarını şu sert sözlerle eleştirmiştir: *“Onlar o suratlarına karşın, erguvan giyimli maymunlara, aslan postuna girmiş eşeklere benzerler; istediklerini yapsınlar, sonuçta Midas'ın başını ortaya çıkaran küçük bir kulak ucu görünür arkadan”*³²⁰

Ütopyalıların İlk yortu ve son yortu adında her ayın ve her yılın ilk sen son günü kutladıkları dini bayramları vardır. Ütopyalılar son yortu günlerinde oruç tutmaktadır. Tapınakları devasa büyüklükte olup hiçbir şekilde tanrı imgesi kullanmamışlardır. Herkes kendi dinine göre istediği biçimde tanrı imgesi tasarlamakta özgür bırakılmıştır. Dinsel ayinlerinde hayvan kurban etmemişlerdir. Ayinlerde halk beyaz elbise, rahiplerse alacalı elbiseler giymektedir. Bütün ada halkı kendilerine verilen sonsuz nimetler için tanrıya şükür ve dua etmişlerdir.³²¹ Thomas More'un Ütopya'sında din İlkçağ'daki gibi sıradan ve doğaldır. Din devletle iç içe olmamış, tapınaklara ve evlere hapsedilmiştir. Sosyal hayatta ve hukukta dine fazla yer verilmemiştir.³²²

13. Ütopyalılarda Haz ve Erdem

Ütopyalılara göre ilk etapta esas olan bu hayatta mutlu bir yaşam sürmektir. Onlara göre haz, doğanın buyrukları doğrultusunda insanı mutlu eden bedensel ve

³¹⁹ Gül, s. 107-108.

³²⁰ Sığircıkoğlu, s. 10.

³²¹ More, ss. 229-234.

³²² Akyüz, s. 93.

zihinsel her türlü harekettir. İnsan mutlu olmasının da hazza bağlı olduğunu düşünen Ütopyalılar bu görüşlerini destekleyici sağlam kanıtı da dinde aramıştır. Kendilerini dinsel ilkelere inanmaya ve kabul etmeye iten de akıl olduğuna vurgu yapmışlardır.³²³ Onlara göre ise dinsel ilkeler şu şekildedir: Ruh ölümsüzdür ve mutluluğa yazgılı olarak doğmuştur. Ütopya’da dini ahlaktan ziyade mutluluk ahlakı ön plana çıkmıştır.³²⁴

Bu dünyadan sonraki yaşamda yaptıkları iyilikler ödüllendirilecek, kötülükler ise cezalandırılacaktır. Ütopyalılar hazzı, bütün eylemlerin hedefi olarak algılamış ve bu hedefe onları doğanın yönlendirdiğini söyleyerek erdemi de doğanın ilkesine göre yaşama olarak tanımlamıştır. Doğa onlara göre, yaşamlarını ellerinden geldiğinde keyifli kılmalarını isterken bir yandan da sürekli uyarır ve kendi çıkarları peşinde koşarken başkalarının çıkarlarına zarar vermemeyi buyurur. Ütopyalılar mutlu olmanın her türlü hazza değil sadece iyi ve dürüst olan hazza bağlı olduğunu düşünmektedir. Sağlığa büyük değer veren Ütopyalılar sağlığı en büyük haz olarak görmektedir. Özellikle zihinsel hazlara düşkündürler. Zihinsel hazzın ilk sırasında yer alan şey ise, erdemli yaşamının ve iyi bir yaşam sürdüğünün bilincinde olmanın verdiği rahatlıktır. Bedenin hâkimiyetindeki hazların başında ise sağlık gelir. Anlık bir hazzın büyük bir hazzın önüne geçmesine izin vermemişlerdir.³²⁵ Orta Çağ’da hâkim olan Hristiyanlıkta haz ve tutkular ruha zarar veren şeyler olup, püritence bğnaz yaşamı onaylarken, Ütopya’da haz ve tutkulara büyük önem verilmiştir.³²⁶

Ütopyalılara göre insanlık açısından bilhassa övgüye layık olan insana kurtuluş ve teselli kaynağı olmaktır. Başkalarının sıkıntısına çare olmak önemli bir insani değer olduğu için bu hazzın ta kendisidir. İnsan kendi hazzının peşinden koşarken başkalarının zevkine engel olursa bu durum onlara göre adaletsizliktir. Ütopyalılara göre giyim, para, soyluluk gibi durumlardan duyulan haz sahtedir. Mücevherlerin ve değerli taşların kölesi olanlar, paraları bir işe yarasın diye kullanmak yerine bir yere

³²³ More, ss. 158-163.

³²⁴ Akyüz, s. 90.

³²⁵ More, ss. 159-174.

³²⁶ Akyüz, s. 94.

yığanlar, zar atıp kumar oynayanlar, vahşi hayvanları ya da kuşları avlayanlar da sahte haz yaşarlar. Vahşi hayvanlara yönelik kan dökme isteği ruhun vahşete eğiliminden kaynaklanır ya da ruhu sonunda vahşileştirir. Ütopyalılar hazları farklı sınıflara ayırarak bazı hazları zihne bazı hazları da bedene atfetmişlerdir. Zihinsel hazlar bilgi edinme ve hakikate yoğunlaşma ile elde edilen haz iken bedensel hazları ise ikiye ayırırlar. Birincisi yemek yemek, tuvalet ihtiyacını karşılamak gibi aniden duyuların hissettiği rahatlamadır. İkinci hazzın ise bedenin doğal sağlığından kaynaklandığını düşünen Ütopyalılara göre sağlık hiçbir uyarıcıya ihtiyaç duymadan keyif vermektedir. Onlara göre sağlık en büyük bedensel hazdır çünkü o olmadan diğer hazları hissetmek zordur.³²⁷

14.Giyim

Kadın, erkeklerin ve evli olup olmayanların giysileri farklı olmakla beraber boydan boya bütün ada halkı tek tip giyinmektedir. Giyimlerinde gösteriş olmayan, deriden dayanıklı, rahat, sade ve yedi yıl dayanacak kıyafetler tercih etmişlerdir. Dışarı çıktıklarında ise iş kıyafetlerinin üzerine hepsi aynı renk ve yünden olan pelerin geçirirler. Küçük çocuklar ise kıyafetlerine inci, elmas ve yakutlardan süsler takmaktadırlar.³²⁸

Herkesin ekonomik olarak eşitliği temelinde kurulan Ütopya adasında demokrasi ve eşitliğin simgesi olarak herkes bir örnek giyinmiştir. Kıyafetlerde cinsiyet ve medeni hali belirten ufak detaylar dışında farklılıklar yok denecek kadar az olmuştur. Hatta yöneticiler ve din adamları da halkla aynı kıyafetleri giyinmektedir. Seçimle başa gelen Prens bile giyim kuşamıyla diğer insanlardan ayrıcalığı yoktur.³²⁹ 16. yüzyıl Avrupa'sında sınıfların kıyafetle, taktıkları mücevherlerle, hangi sınıfa ait olduğunu anlamak mümkündür ve Thomas More da bu aşırı ayrımcılığa tek tip kıyafetle eleştirmiştir.³³⁰

³²⁷More, ss. 161-170.

³²⁸More, ss. 124-149.

³²⁹Claeys, s. 61.

³³⁰Şan, s. 45.

15.Eğitim ve Bilim

Ütopya’da sadece bir zümreye ait bilim ayrıcalığı ortadan kaldırılmıştır. Bilime toplumdaki kadın erkek bütün yurttaşların eşit şekilde ulaşmaları sağlanmaktadır.³³¹Ütopyalılar ana dillerinde eğitim görürken Müzik, Mantık, Geometri ve Aritmetik alanlarında filozofların keşfettiklerini onlar da keşfetmişlerdir. Yıldızların seyri ve gök cisimleri konusunda da uzmanlardır. Felsefe’nin ahlak kısmıyla ilgilenmişler ve ruhun iyiliği, bedenın iyiliği ve dışsal iyiliklerle ilgili incelemelerde bulunmuşlardır.³³² Ana dillerine Yunanca’yı yakın buldukları için ilgi duymuşlar ve Raphael’den Yunanca eserler temin etmişlerdir.

Ütopya’da günlük işlerden muaf tutulanlar arasında yaşlı ve sağlıklı elverişsiz olanların dışında kendini bilime adayanlar da vardır. Ancak bunlar rahiplerin tavsiyesi ile ve Syphograntusların gizli oylarıyla bu ayrıcalığa sahip olurlar. Yani her isteyen bu ayrıcalıktan yararlanamaz. Fakat bu kişiler ayrıcalığın sonrasında gerekli başarıyı gösteremezlerse çalışma hayatına geri dönmek zorundadır. ³³³ Bu muafiyet uygulamasındaki ölçüt liyakat ve toplum açısından ölçülen değerdir, ayrıcalık söz konusu değildir.

Orta çağ Avrupa’sında bilim ve kültür hayatı en düşük seviyede olmuştur. Daha sonra Grek ve İslam biliminin ortaya çıkması ile 12. yüzyıldan itibaren yeni bir birikim ortaya çıkmaya başlamış fakat Kilise antik kültür değerlerinden sadece kendisine uygun olanı almıştır. Orta Çağ bilim ve felsefesi Hıristiyanlaştırılmış bir antik felsefe olarak karşımıza çıkmıştır. Erken Orta Çağların felsefesi bir bakıma Kilise Babalarının Felsefesi olmuştur. Bunların bir sonucu olarak 6. yüzyılın başlarından itibaren kilise, çağın yetenekli insanların çoğunu ya misyonerlikte ya da kendi işlerinde kullanmıştır.³³⁴

12. yüzyılda eğitim alanında bir patlama yaşanmış dolayısıyla kâğıt ve parşömene olan ihtiyaç artmıştır. Çeviriye olan bu ilgi 13. yüzyıla kadar sürmüş, bu

³³¹Kautsky, s. 260.

³³²More, ss. 154-158.

³³³More, s. 131.

³³⁴ Gül, ss. 109-111.

çeviriler bilimsel ve felsefi eserlerden meydana gelmiştir.³³⁵ Yine Arap Bilimleri Batı Hristiyanlık dünyasında uzun süreli izler bırakmıştır.³³⁶ Aristoteles'in özellikle İbni Sina ve İbn Rüşd gibi büyük filozofların Arapça yorumları eşliğinde yeniden kurulan Paris Üniversitesi oldukça eksiksiz bir düşünce sistemi ile karşılaşmış fakat Kilisenin baskısı sonucu çoğu İbn Rüşd yanlısı birçok aydın Hristiyanlığa muhalefet oldukları gerekçesiyle Paris'ten kovulmuştur.³³⁷ Ütopya'da eğitim ve bilime verilen önem orta çağda kendini gösterememiştir. Birçok alanda olduğu gibi bilim ve eğitim de kilisenin gölgesinde kalmış ve baskı altında tutulmaya çalışılmıştır.

Thomas More Ütopya'sında eğitim hayatına çok büyük önem verildiğini görmekteyiz. Burada eğitime bu kadar vurgu yapması yine yaşadığı dönemde eğitimin konumunun sağlıksız olmasıdır. Çünkü 16. yüzyıl Avrupa'sında eğitimi sadece soylular alabiliyordu. Thomas More bir insanın en temel ihtiyaçlarından biri olan eğitimin zenginlerin tekelinde bulunmasından oldukça rahatsızlık duymuştur. O dönemde sınıflar arası geçiş imkânsız bir durum olmuştur. Dolayısıyla fakir soylu olamıyordu ve akabinde eğitim almaları da imkânsız hale geliyordu.³³⁸

16. Kitabın Sonu

Raphael sohbetinin sonunda yine paranın konumuna değinmiştir. Ona göre Ütopyalılar para ve para hırsını ortadan kaldırmakla insanları büyük bir beladan kurtarmış, cinayetlerin kökünü kazımıştır. Çünkü para yoksa dolandırıcılık, hırsızlık, eşkıyalık, kavga, çekişme, cinayet, ihanet gibi bir sürü suç olmayacaktır. Sohbetinin devamında kibir duygusunun ne kadar tehlikeli olduğundan bahseder ve diğer toplumların bu kibir yüzünden Ütopya gibi olamadıklarını vurgulamıştır.³³⁹

Ütopya'nın son paragraflarında Thomas More'un duyduklarına ilişkin düşünceleriyle ikinci kitap sona erer. Fakat bu bölümde belirlenemezlik ve kuşku

³³⁵ Gül, s. 140.

³³⁶ Jacques Le Goff, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 8, S. 33, Ağustos Eylül Ekim 2005, s. 42.

³³⁷ Gül, ss. 140-141.

³³⁸ Sığırcıkoğlu, s. 9.

³³⁹ More, s. 239.

bir yaklaşım havası hâkimdir. More Ütopyalıların bazı adet ve yasalarının ona anlamsız geldiğini düşünmektedir. Bunlar, savaş ve dinle ilgili olan adetler ile para kullanmadan ortak yaşama fikridir. Bu konuları eleştiriye açmama sebebini de Raphael'in yorgunluğunu, bitkinliğini öne sürer ve Raphael'in de alaycı tavrını bildiğinden kendine saçma gelen olayların üzerini kapatıp sohbetini övgüyle bitirir. Bu uzun süren diyalog bir sonuca bağlanmamıştır.³⁴⁰ More, Raphael'in dünyanın en bilgili ve en deneyimli kişi olabileceğini fakat yine de bütün fikirlerini kabul etmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna rağmen Ütopya'daki birçok özelliğin de kendi ülkesinde görmeyi çok istediğini de söyleyerek sohbeti bitirmiştir.³⁴¹

³⁴⁰Claeys, s. 66.

³⁴¹More, s. 242.

III. BÖLÜM

TARİHSEL FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM IŞIĞINDA ÜTOPYA'DA DİN, DİNDAR ve DİNİ İNANÇLAR

A. Ütopya'da Din

1.Din Nedir?

TDK sözlüğünde Arapça kökenli olan din, “*Doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı sistemleştiren bir kurum olarak*” tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “*İnançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan düzendir.*”³⁴²Din (religion), kavramının en eski ve en bilinen tanımı şudur: Din insanla Yaratıcı arasındaki bağıdır. Ali Ulvi Mehmedoğlu’na göre din: “Kutsalla ilişkili tarzlarda bir anlam arayışıdır fakat her anlam arayışı din değildir. Dini diğer fenomenlerden ayıran şey ise kutsala olan bağlılıktır.”³⁴³ Din, Allah ile kul arasındaki karşılıklı ilişkidir ve belirleyici rol Allah’tadır. Genel anlamda din Mustafa Alıcı’ya göre: “İnanış ve davranış şekilleriyle inananlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve onların Allah’ın emrettiği iyi işleri yapmasını, barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını sağlayan emir ve yasaklar bütünüdür.”³⁴⁴

Çağdaş Dinler Tarihçilerine göre din kavramının bilinmesi kadar doğal bir şey yoktur ve hepsi de bu kavramı tanımlamak için kolları sıvamaktadırlar. Sonuç olarak ise de kendi tanımlarını yapmaktadırlar. Çünkü dini anlamlı kılan şey İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık gibi gelenekler, dindarların tecrübeleri, dini uygulamalar gibi fenomenlere bağlı olmasıdır. O yüzden tek ve doğru bir din tanımı yapmak, bu tanımın kesin olarak doğruluğunu ispatlamak mümkün gözükmemektedir. Dinler Tarihçileri din olgusunu tarihsel ve filolojik açılardan tanımlamaya çalışmışlardır.

³⁴²<https://sozluk.gov.tr/>, (05.06.2021).

³⁴³Kenneth I. Pargament, “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran2005, s. 282.

³⁴⁴Mustafa Alıcı, “Dinler Tarihi Perspektifinden İslam’ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 2014, s. 29.

Dolayısıyla da din tanımlarının geçmişi Dinler Tarihinin geçmişi kadardır. ³⁴⁵Dinler Tarihçilerini tanım noktasında çıkmaza sokan din kavramının iki özelliğinden bahsetmek gerekir ki ilk olarak bu kavram geniş bir kullanım alanına sahiptir, ikinci olarak ise bu kavram gizemli unsurları içinde barındırmaktadır.

Din terim olarak günümüz Dinler Tarihi için tanımlanması kolay olmayan, sınırları belirlenemeyen tek bir tanımlı olmayan önemli bir o kadar da karmaşık bir kavramdır. Birçok Dinler Tarihi bilimcileri din kavramını tanımlamaya çalışmış, bazıları tanımlanamaz bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Yapılan tanımlar da kendi içinde farklı boyutları barındırmıştır. Din terim üzerinde hemfikir olunacak tam bir tanım olmamakla birlikte gerçek doğru bir tanım olduğu da ispatlanamayacak bir durumdur. Din kavramı tanımlanırken kavramın özü korunmak zorundadır. Karl Marx ve Sigmund Freud dini tanımlarken özüne uygun olmayan ifadeler kullanmışlardır bu da çoklu din tanımlarını beraberinde getirmiştir. Örneğin Marx din kavramını tanımlarken “*insanın yabancılaşmış ve tersyüz edilmiş âlem bilinci*” ifadelerini kullanırken, Freud ise dini batıl inançlar zinciri olarak nitelemeye çalışmıştır. Jonahan Z. Smith ve Ugo Bianchi’ye göre dinin tanımlanması güç bir durumdur. Jacques Derrida’ya göre “*hayalet kadar ürkütücü tanımlı imkânsız*” bir kavram olarak görülmektedir. Özetlemek gerekirse din, Willi Braun’a göre “*su üzerinde yüzen bir kütük gibi sağa sola sallanmaktadır.*” ³⁴⁶

Çağdaş Dinler Tarihçi Russell T. McCutcheon’a göre eylem olarak din: “*Mit, ritüel, kurban, hac gibi kategorileri icat eden veya onları teorik modeller kurmak için kullanan ve beşeri davranışlara göre bu modellerin haritasını çıkaran teorik çabadır.*” Müller’e göre din: “*Sonsuzun algılanması, ilkel bir şekilde Tanrı’ya sezgi yoluyla tapınmaktır.*” Ninian Smart’a göre din: “*Oldukça zengin ve karmaşık bir fenomen olmasının yanı sıra dine ritüel, mistik, doktrinsel, ahlaki, sosyal ve dini tecrübe olarak altı boyutta yaklaşmak gerekir.*” Günay Tümer’e göre dinin tanımlı bütün dinleri içine alabilecek şekilde yapılmalıdır. Abdurrahman Küçük’e göre

³⁴⁵ Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihi’nde Çağdaş Metodolojik Problemler*, İslami İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’esi, (1299-1366), İstanbul, 2005.

³⁴⁶ Mustafa Alıcı, *Din Bilimlerinde Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 97-99.

din: “İnaniş ve davranış şekilleriyle insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür.”³⁴⁷

Mircea Eliade’ye göre ise din sui generis bir gerçekliktir. Sui generis ifadesinden kasıt din kavramının farklı, benzersiz ve kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Din ona göre gücün tecrübeleri, ilahların tecrübeleri ve kutsalın tecrübelerinden ibarettir.³⁴⁸ Günay Tümer’e göre dinin tanımı diğer bütün dinleri içine alabilecek bir tanım olmalıdır. O dine tarihsel, mukayeseli ve fenomenolojik açıdan yaklaşılması gerektiğini savunur. Ona göre dini tanımlamaların ortak noktası, dinin vahiy kaynaklı olduğu ve gerçek dinin insan kaynaklı olamayacağıdır.³⁴⁹

Eric J. Sharpe’e göre hâlihazırdakin tanımları tam olmamakla beraber, dinin yalnızca bir veya birkaç yönünü ortaya çıkarmaktadır. Dinin tanımı dindarların onu anladığı yol, kültür ve coğrafyaya göre değişir. Sonuç olarak dinin tanımı onda var olan sezgileri, dogmaları, bunlara verilen dindar yanıtlarını ve metafiziği de tam olarak bildirmesi gerekmektedir. Spiro’ya göre din: “Üstün insanlara ve onların sıradan insanlara zarar verici veya yardım edici üstün güçlerine inanmaktır.” Antropolog Clifford Geertz, dini: “İnsanda mevcut olan güçlü, yayılmacı ve uzun süren modlar ve motivasyonlar halinde hareket eden semboller sistemi” olarak görmektedir.³⁵⁰

Vauvenargues’e göre “Din, Allah’a karşı insanın yükümlülüğüdür.” Schleiermacher ve Feuerbach’a göre “İnsanın Allah’a bağımlılığının bilincinde olmasıdır.” Bayle’e göre “Din, her insanın Allah’la arasındaki bir konudur.” B. Constant’a göre “Din, ruhun ihtiyaçlarının ve aklın etkilerinin sonucudur.” Goblet d’Alviella için din “İnsana kendisini bağımlı hissettiği insanüstü ve gizemli güçlerle ilişkisini bildiren belli bir yöntemdir.” Yine A. Reville’e göre ise “Din, insanın

³⁴⁷ Alıcı, ss. 101-107.

³⁴⁸ Alıcı, ss. 107-108.

³⁴⁹ Alıcı, ss. 104-105.

³⁵⁰ Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihi’nde Çağdaş Metodolojik Problemler*, İslami İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’esi, (1299-1366), İstanbul, 2005.

kendisi ve dünya üzerindeki egemenliklerini tanıdığı ve birlik hissettiği gizemli ruhlarla arasındaki bağı temel alan bir insan yaşamı tanımıdır.” Genel olarak söylersek bütün dinler insanla sonsuz varlık arasındaki ilişkidir. İnsan sonsuz varlıkla ilişki kuramıyorsa bu din değildir. Yine din insanla sonsuz varlık arasında ilişki kurduğu halde insanların ulaştıkları bilgilere ters düşüyorsa din değil dinin taslağı olabilir. İnsana nasıl hareket edeceğini göstermeyen bir din de din değildir.³⁵¹

Din terimini kullanmak yerine dine alternatif isimler bulan kişiler de bulunmaktadır. Örneğin W. Cantwell Smith din kavramı yerine iman kavramını tercih etmektedir. Armin W. Geertz de din kavramı yerine etnohermönetik kavramını tercih etmiştir. Geertz, din kavramını, *“Beşer tarafından trans-ampirik olarak algılanan yüce güçlere veya varlıklara dikkat çeken ve sürekli sosyolojik açıdan empoze edilen hermönetik bir araç”* olarak görmüştür. Din kavramının tanımlanması hususunda Hollandalı Dinler Tarihçi Jacques Waardenburg farklı bir bakış açısı sunmuştur. Waardenburg’a göre ise dinkavramı konusunda meydana gelen tartışmalar, gözüktüğü gibi günahsız değildir. Waardenburg’a göre, din bilimcileri dinin tanımlanması konusunda daha şeffaf olmaları gerekmektedir. İnsanların dinler hakkındaki gerçeği araştırma çabaları ideolojik açıdan kullanıldığında gerçekleri örtmek anlamına gelecektir. Waardenburg’a göre “Din veya dinler hakkındaki bilgi, kendi doğal istikametinde sürmezse bu kelimeye daha kötü veya daha iyi yön verdiğini söyleyenler mutlaka çıkacaktır.”³⁵²

Kur’an-ı Kerim’de din kavramı 94 yerde geçmektedir. Mekke döneminde din kelimesi çoğunlukla yevmü’-d-din yani din günü anlamında kullanılmıştır. Burada insanları din gününden yani ahiretten haber verme fikri ön plana çıkmıştır. Yine din kavramı kezzabe (yalanlamak) ve saddaka (kabul etmek) kavramlarıyla da birlikte kullanılmıştır. Burada dini yalanlamak veya dini doğrulamak cümlelerindeki din kavramı Allah’ın varlığına vurgu yapan bir anlam içermektedir. “Lehü’-d-dî” (İtaat ve teslimiyet sadece Allah’a aittir (tevhîd)). “-ed-Dînü’l-Hanîf”: Gerçek hayat tarzı,

³⁵¹Tolstoy, *Din Nedir*, İstanbul, Ema Kitapevi, 2017, ss. 13-14.

³⁵² Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihi’nde Çağdaş Metodolojik Problemler*, İslami İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’eleleri, (1299-1366), İstanbul, 2005.

İbrahim'in dini, doğru yolu takip etmek için genel dinî anlayıştan ayrılmak. “-ed-Dînü'l-kayyim”: Değişmez din. “Muhlisîne lehü'd-dîn”: Allah'a tam teslimiyetle davet. “-ed-Dînü'l-hâlis”: Saf, tüm kirliliklerden uzak, yani Allah'ın dışında diğer varlıklara ibadetten uzak. “-Ekım vecheke li'd-dîni”: Yüzünü ona çevir, onu sebat ve ısrarla takip et. Genel olarak baktığımızda ayetlerde din teriminin sorumluluk ve hesap anlamında kullanıldığına vurgu yapılırken yine din teriminin tevhid ve teslimiyeti de ifade ettiğini görmekteyiz. Özetlemek gerekirse Kur'an-ı Kerim'de Din, “Hayatı Allah'a bağlılık ve diğer insanlara karşı sorumluluk duygusu içerisinde yaşamak” anlamına gelmektedir.³⁵³

2.Dinin Boyutları

İslam'da dinin 3 boyutu bulunmaktadır. İman boyutu, Amel/İslam boyutu ve İhsan boyutu. Din'in İman boyutunda görüleni görülmeyene yani dindarın iç dünyasıyla Kutsal'ın gerçek dünyasını birbirine bağlar. Bu boyut yapısı gereği psikolojik, subjektif ve aynı zamanda dindar için güçlü bir duygudur. Dinin Amel/İslam boyutunda ise ortak dini paylaşan insanlar olduğundan sosyal bir yönü vardır ve iman boyutunun aksine subjektif değil objektiftir. Bu boyutta dinin görünen yönü ön plana çıkar ve dini fenomenler oluşur. Ameller imanın pratik tecrübeleri olduğu için Kutsal ile temas halindedir. Son olarak dinin İhsan boyutu “İslam'ın aşkın ve içkin boyutların kucaklayan ve derinlerdeki öze inebilmeyi amaçlayan boyutudur”. İhsan kavramını açıklayacak olursak Allah'ı görüyormuş gibi yaşamak, ibadet etmektir. Bu inanca sahip dindar için ibadet bir görev değil içten gelen kulluk bilincidir.³⁵⁴

Ütopya'da herkesin farklı isimlendirmeler olsa da inandığı bir Tanrı'ları vardır. Bütün Ütopyalılar dinin iman boyutuna ulaşmışlardır. Amel boyutuna baktığımızda Ütopyalıların yılın ilk ve son günleri kutladıkları bayramları bulunmaktadır. İnanışları yaratıcıya tapınaklarında veya evlerinde dua etkinlikleri yaparak dini günlerde oruç tutmaktadırlar. İhsan boyutunu ele aldığımızda ise Ütopyalıların

³⁵³ Yvonne Yazbeck Haddad, “The Conception of the Term ‘Din’ in the Qur'an”, çev. Ahmet Güç, A.B.D., 1974, cilt 64, sayı 2, ss. 114-123.

³⁵⁴ Alıcı, ss. 29-31.

günlük hayatlarında ahlaka ve erdeme çok önem verdikleri görülmektedir. Tanrı'larının hoşlanmadığı şeyleri yapmaktan kaçınmışlar, insana ve doğaya saygılı, özverili davranmışlardır. Ütopya'da kötü insanların cezalandırılıp, iyi insanların ödüllendirileceği ahiret inancı vardır ve bu inanç onlara Tanrı'nın her an onları gördüğünü, yaşamlarında da ona göre hareket etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

Din Fenomenoloğu Ninian Smart (Ö. 2001) "*The Phenomenon of Religion*" adlı eserinde dinin "*ritüel, mitik, öğretisel, ahlaki, sosyal ve dini tecrübe*" olmak üzere 6 boyutu olduğunu dile getirmiştir. Smart'a göre dinin tam anlamıyla tanımının yapılabilmesi için kendi içinde analitik bir bölümlenme ihtiyacının olduğunu savunmuştur.³⁵⁵ Smart dinin tek yönlü tanımlanmasına yani Budizm gibi Tanrı inancına yer vermeyen dinleri dışlanmasına karşı çıkmaktadır. Smart'a göre din, "*Çeşitli doktrinleri, mitleri, ahlaki öğretileri, ritüelleri ve sosyal organizasyonları olan ve çeşitli dini tecrübelerle canlılık bulan altı boyutlu bir organizmadır.*" Ninian Smart "*The World's Religions*" adlı eserinde ise 6 tane olan dini boyutlarına materyal-sanatsal boyutu da ekleyerek 7 ye çıkarmıştır. Bunlar: "*Pratik-ritüel, tecrübi-duygusal, hikayesel-mitolojik, doktrinel-felsefi, ahlaki-yasal, sosyal-organizasyonel, materyal-sanatsal.*"³⁵⁶

Ninian Smart, "*Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*" (1996) adlı eserinde bu boyutlara politik ve ekonomik boyutların da eklenebileceğini öne sürmüş, yeterli bir din tanımına ulaşılabileceğini ifade etmiştir. O halde Smart'ın yeni din boyutları doğrultusunda güncel din tanımı şöyledir: "*Din, çeşitli ritüelleri-pratikleri, doktrinleri-felsefeleri, mitleri-hikâyeleri, ahlaki-hukuki öğretileri, materyalleri-sanatları ve toplumları-sosyal organizasyonları olan ve çeşitli dini tecrübelerle canlılık bulan yedi boyutlu bir organizmadır.*"³⁵⁷

³⁵⁵ Mustafa Alıcı, Kutsal'a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Bir Metodolojik Yaklaşım Veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, sayı 3, yıl 2005, s. 108.

³⁵⁶ Şevket Özcan, Ninian Smart'a Göre İslam'ın Boyutları, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2017, cilt 20, sayı 51, s. 11.

³⁵⁷ Şevket Özcan, *Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016, s. 10.

Pratik-ritüel boyut, dinlerin ibadet, dua, yoga gibi dindarı kutsala bağlayan eylemleridir. Ütopyalılarda bu boyut kendini dua ve oruç olarak kendini göstermektedir. Ona göre din sadece teoriden ibaret değildir. Tecrübî-duygusal boyut, Smart'a göre boyutların en hayati olanıdır. Çünkü bir dini anlamak için dindarın tecrübelerini kavrayabilmek gereklidir. Bu boyut kutsalla yakın ilişki içinde olan dindarın tecrübelerini ve duygularını ortaya koymaktadır. Ütopyalıların mucizeleri tecrübe etmesi bu boyuta örnek gösterilebilir. Hikâyesel-mitolojik boyut, kutsalla ilgili tanrı, peygamber, dinin öne çıkan kişilerinin hikâyelerini vermektedir. Doktrinel-felsefi boyut, dinin inanç sistemini ve felsefi altyapısını vermektedir. Ütopya'da herkesin inanç sistemi kendine özeldir. Ahlaki-yasal boyut, dini cemiyetin ahlaki kanunlarını, emir ve yasaklarını, hukuki kurallarını ifade etmektedir. Ütopyalıların en çok önem verdiği konuların başında ahlak gelmektedir. Onlara göre bir yurttaş her şeyden önce ahlaklı olmalıdır ve bu eğitimi de küçük yaştan itibaren rahipler vermektedir. Sosyal-organizasyonel boyut, dinin kurumsal formlarını, toplumsal yönünü ve dini teşkilatlanmalarını ifade etmektedir. Ütopyalılar dinin ayrıştırıcı değil birleştirici yönü üzerinde dururlar.³⁵⁸

Bütün ütopyalılar inançları farklı olsa bile, herhangi bir inanışa özel olarak tasarlanmamış herkesin toplandığı ortak tapınaklarda birlikte tanrılarına dua ve şükür etmektedirler. Son olarak materyal-sanatsal boyut ise, dinlerin somut hale gelen ve sanatla bütünleşen tarafını ifade eder. Smart'a göre bu 7 boyut az ya da çok bütün dinlerde bulunmaktadır. Bazı dinler ise özelliklerine göre bazı boyutları daha fazla ön plana çıkarmaktadır.³⁵⁹ Ütopya'da da dinin birçok boyutunun aynı anda bulunduğu görülmektedir.

3.Ütopya'da Dinin Temel Özellikleri

Din tabiatüstüdür. Tanrı, Melek, cin gibi insanüstü varlıklara inanç vardır. Kutsalla kutsal olmayan ayırt edilir. İbadet, âyin ve törenleri vardır. Kutsal kitap, ahlâkî kanunnâme gibi yazılı veya yazısız gelenekleri vardır. *Korku, güven, sır, günahkârlık, tapınma, bağlılık* gibi doğaüstü ve insanüstü varlık veya kutsalla alakalı

³⁵⁸Özcan, s. 10.

³⁵⁹ Özcan, s.11.

hislerhâkimdir. Vahiy, niyaz, peygamber, ilham, dua gibi metodlarainsanüstü varlık ile irtibat vardır. Ahiret inancı, hayat nizamı, cemaat ve bunun gibi gruplara mensubiyet vardır. Kimi dinlerde bunların hepsi, kimilerinde ise bir kısmı bulunmaktadır.³⁶⁰

Thomas More'un Ütopya'sında tek bir Din yoktur. Herkes istediği dine inanmakta özgürdür ve kimse seçtiği dininden ötürü suçlanamaz.³⁶¹ Ütopya'da herkesin bir Tanrı inancı vardır, kimisi Ay'a, Güneş'e kimisi de Yıldız'lara tapmaktadır. Büyük çoğunluğu ve en bilgeleri bu tür şeylere değil tek bir ilaha tapıyorlar ve buna “Baba” diyorlar. Farklı inançlara sahip olmalarına rağmen hepsi tek bir ulu güç olduğunda hemfikir ve onların dillerinde bu Tanrıların ortak adı “Mithra”dır.³⁶²

Ütopya'nın kralı Utopus insanları dilediği dine inanmakta özgür bırakmış fakat ruhun bedenle yok olduğuna, evrenin tesadüfen yaratıldığına inanılıp insan doğasının saygınlığına halel getirilmesini ciddi ve kesin bir şekilde yasaklamıştır. Ütopyalılardan bazıları hayvanların da ruhunun ölümsüz olduğuna inanmıştır. Ütopya'da ahiret inancı vardır. Ütopyalılar öteki âlemde kötülüklerin cezalandırılacağına ve iyiliklerin ödüllendirileceğine inanmıştır. Bu inancın karşısında olanlar ise insandan dahi sayılmaz, onlara saygı gösterilmez, onlar herhangi bir devlet makamına getirilmezdi. Buradaki ifadenin ise başta vurgu yapılan dinde özgürlük ilkesine aykırı olduğunu görülmektedir.

Ütopyalıların neredeyse tamamı ölümden sonra onları büyük bir mutluluğun beklediğine inanmışlardır. Hastalananlara üzülp ağladıkları halde ölenlerin arkasından böyle bir tepki göstermiyorlar çünkü onlara göre ölüm sonsuz mutluluğa gitmek anlamına gelmektedir. Kişi ölüme sıkıntı çekerek giderse bunu kötü yorumlanmış ve acı çekerek ölen kişinin cesedini Tanrı'nın onu affetmesini dileyerek toprağa gömülmektedir. Fakat kişi ölüme isteyerek ve iyi şeyler umut ederek gidiyorsa ölenin arkasından yas tutmayıp cesedi de yakıp yerine ölenin anıtını

³⁶⁰<https://islamansiklopedisi.org.tr/din>, (05.06.2021).

³⁶¹More, ss. 216-220.

³⁶²More, ss. 213-214.

dikmişlerdir. Ütopyalılar her yılın ve her ayın ilk günü ile son günü kutladıkları dini bayramları vardır. İlk günlere “Cynemernus”, son günlerine de “Trapemernus” diyorlar. Ütopyalıların hepsinin ortak kullandığı tapınakları vardır ve bu tapınaklarda herhangi bir dine ait figür yoktur, herkes kendi Tanrı bildiğine ibadetini yapmaktadır. Dini günlerde oruç tutan Ütopyalılar, dinsel ayinlerinde hayvan kurban etmezler. İbadet sırasında herkes beyaz, rahipler ise alacalı bulacalı giymektedir. ³⁶³ Ayinlerin sonunda hep birlikte dua edip Tanrı’ya şükrediyorlar. Ütopyalılar dinin ayrıştırıcı tarafları üzerinde değil birleştirici tarafları üzerinde durmuşlardır. ³⁶⁴

4. Aydınlanma Döneminin Dini Tutumu ile Ütopya’nın Din Anlayışının Mukayesesi

Aydınlanmanın ortaya çıkmasının temel sebebi Kilise ve Hristiyan öğretileriydi. Kilise ve din adamlarının yaptığı baskılar insanlığın gelişimini engelleyen ve insanları bağımlı hale getiren kurumlar olarak görülüyordu. Aydınlanmanın eleştirdiği iki temel konu din ve politika oldu. Aydınlanmacılar din adamlarının yaptığı baskılardan kurtulmak için çabalamışlar, bazı Aydınlanmacı filozoflar dinin akli yorumunu yapmaya çalışırken bazıları dini reddetme ya da insan hayatından uzaklaştırma çabası içine girmişlerdi. ³⁶⁵ Aydınlanmacı düşünürlere göre akıl, dinin ve geleneğin etkisi altına girmişti. Bundan dolayı Aydınlanmacılara göre papaz dolayısıyla Kilise en tehlikeli ve en zararlı kurumdur. ³⁶⁶ Paul Hazard, Aydınlanmanın amacını ‘Hristiyanlığı sanık sandalyesine koymak’ olarak nitelerken; Peter Gay, Aydınlanmayı Hristiyanlığa karşı savaş olarak ifade etmiştir. ³⁶⁷ Özetle baktığımızda Thomas More’un yaşadığı Aydınlanma döneminde Kilise ve

³⁶³ More, ss. 219-232.

³⁶⁴ Mahmut Avcı, “Thomas More’un Ütopya’sındaki Din Anlayışının Eleştirisi”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 38, Erzurum, 2012, s. 384.

³⁶⁵ Şener, s. 22.

³⁶⁶ Kar, s.175.

³⁶⁷ Mümin Köktaş, “Aydınlanma Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s. 144.

Din hayatın dışına itilmeye çalışılmıştı. Fakat More HÜmanizmin İtalya ve Fransa’da ulaştığı inançsızlık düzeyine pek yaklaşmamıştır.³⁶⁸

Genel olarak Aydınlanma döneminde din hayatın dışına itilmeye çalışılmıştır. Aydınlanma döneminin din anlayışı Doğal Din olarak ifade edilen deizmi işaret etmektedir. Aydınlanmacılara göre Tanrı evreni yaratmış, evreni sistemli bir döngü içinde bırakarak yarattıklarını kendi kaderine terk etmiştir. Çünkü onlara göre evren dış müdahaleyi gerektirmeyecek kadar mükemmel yaratılmıştır. Öldükten sonra ödül ve cezanın olacağı, yani ahiret inancının dışında din adına söylenen her şey rahiplerin uydurmasıdır. Ütopya’da din anlayışına baktığımızda ise Aydınlanmacılar gibi onlarda da bir Tanrı inancı olduğunu görmekteyiz. Genel anlamda herkes istediği dine inanmakta özgürken çoğunluğu Mithra adında tek bir tanrıya inanmışlardır.

Ütopya’da ve Aydınlanma döneminde Tanrı inancı, ahiret inancı, evrenin tesadüfen oluşmadığı, herkesin inancında özgür olması gibi inanışlar ortak iken bazı farklılıklar olduğunu da görmekteyiz. Ütopya’da rahipler çok önemli bir konuma sahiptir. Ülkenin en önde gelen kişileri olmakla beraber dokunulmazlıkları da vardır. Ama Aydınlanma dönemine baktığımız zaman rahiplik makamına hiç de sıcak bakılmadığını görmekteyiz. Zaten Aydınlanmanın ortaya çıkmasının asıl sebebi de din ve kilise idi. Aydınlanmacılar tarafından rahiplerin dini kullanarak toplum düzenini bozduklarını, dini ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanmaları şiddetle eleştiriliyordu. Doğal olarak da Ütopya’da var olan rahiplerin üstünlüğü Aydınlanma döneminde kendini göstermemiştir. Yine Ütopya’da tapınaklar büyük, gösterişli ve çok önemli mekânlar iken Aydınlanma döneminin dini kurumu olan Kilise aynı sempatiyle karşılanmamıştır.

Son olarak Ütopya’daki din anlayışı ile Aydınlanma döneminin din anlayışı olan Doğal Din arasındaki benzerliğe de vurgu yapmak yerinde olacaktır. Doğal din anlayışında evrenin mükemmel yaratıldığına, doğanın kendi mucizesiyle beraber döngüsünü gerçekleştirmekte olduğuna sürekli değinilmiştir. Ütopya’da da doğanın kendi içinde mucizelerinin olduğuna sıklıkla değinilmiştir. Hatta Ütopyalılara göre

³⁶⁸Kautsky, s. 126.

insanların doğa üzerine tefekküre dalması Tanrıları için en büyük ibadet kabul edilmiştir.³⁶⁹Ütopyalılar kendilerini dünyada iyi ve güzel yaşamaya adanmışlardır. Bu onların yaşamdan haz alması olarak ifade edilir ve haz onlara göre doğanın buyrukları doğrultusunda insanı mutlu eden bedensel ve zihinsel her türlü harekettir.³⁷⁰İnsan mutluluğunun da hazza bağlı olduğunu düşünürler. Sonuç olarak hem Ütopya’da hem de Aydınlanma döneminde Tanrı’nın yarattığı mükemmel doğaya vurgu yapılmıştır.

5.Ütopya’daki Dinin Mevcut İnanç Hristiyanlık ile Mukayesesi

Ütopya’da dini yaklaşıma bakmadan önce Aydınlanma döneminde yaşamış olan Thomas More’un dini eğilimine bakmak faydalı olacaktır. Bu sayede Thomas More ve yaşadığı dönemin dini anlayışının Ütopya eserine yansımalarını daha net görmek mümkün olacaktır.

Thomas More’un din anlayışına baktığımızda onun Katolik bir Hristiyan olduğunu görmekteyiz. Thomas More hayatının bir döneminde rahip olmak için kendini manastıra kapatmıştı fakat evlendiği için bu hayalini gerçekleştirememiştir. Yani Thomas More hayatı boyunca dindar bir kişiydi. Papayı kilisenin ve tüm Hristiyan âleminin başı olarak görmüştür. Thomas More’a göre Papa uluslararası birleştirici bir güçtü, bu birleştirici güç olmasa Hristiyan uluslar kargaşa içine düşerdi. Bu noktada More Kilise’yi Papalık makamına karşı savunmuştur, çünkü ona göre başa gelen kişi gelip geçicidir.³⁷¹

Ölmeden önce gerçekleşmesini istediği üç şeyden birisi Kilise’nin sapık görüş ve uygulamalardan uzaklaşarak dünyada Hristiyan birliğinin sağlanmasıydı. Sonuç olarak Thomas More Kilise’nin bozulan yönlerini fark edip eleştirmekle birlikte, dini dışlamak yok saymak yerine savunmuş ve bozulan yönlerini düzeltmek için çabalamıştır. Hatta bu uğurda VIII. Henry’in çıkardığı kendini Kilise’nin başı ilan ettiği yasayı onaylamadığı için canından dahi olmuştur. Aydınlanma döneminin dini

³⁶⁹ More, s.222.

³⁷⁰ More, s.163.

³⁷¹Kautsky, s. 132.

hayatın dışına çıkarıp yok sayması More için kabul görmedi. Şimdi Thomas More'un Ütopya'sında din anlayışını nasıl yansıttığına bakalım.

Utopus, Ütopya kurulmadan önce burada ada halkının din sebebiyle çatıştığını görmüş ve bu durumdan faydalanarak adanın fethini kolaylaştırmıştır. Ardından da ilk iş olarak herkesin istediği dine tapınmasına izin vermiştir.³⁷² More burada dinin ülkeyi dahi elden götürecek kadar mühim bir konu olduğunun mesajını vermiştir. More'nun kendi yaşadığı dönemdeki din savaşlarının ve topluma vereceği zararın nelere sebep olabileceğini Ütopya adasının kuruluş bölümünde dile getirerek dinin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

More arkadaşı Peter Giles'e yazdığı mektupta ütopya'ya gidip, orada yaşamak isteyen birçok insan olduğunu ve birisinin de bir teoloji profesörü olduğunu belirtmiştir. Profesörün amacı ise Hristiyanlığın bu adada gelişip, büyümesini sağlamak ve Ütopyalıların piskoposu olmaktır. Bloch'a göre, ütopyalıların Hristiyanlığı benimsemesi, Hristiyanlığın daha soylu fikirler içermesi değil, İsa'nın, müritlerinin komünistçe yaşam tarzını tasvip ettiğini işittikleri içindir. İnsanların Ütopya'da Hristiyanlığı kabulü, bu dinin ütöpic devletın öngördüğü sisteme daha yakın olmasından kaynaklandığı söylenebilir.³⁷³ Thomas More'un Ütopya'sında Raphael'in Ütopya halkına anlattığı Hristiyan dinine sıcak bakıp, kendi inançlarına yakın olduğunu düşünüp Hristiyanlığı kabul eden birçok Ütopyalı olmuştur.³⁷⁴ Burada Katolik bir Hristiyan olan Thomas More'un dinini eserine yansıttığı görölmektedir.

Ütopyalıların büyük çoğunluğu tek Tanrı inancını benimsemiştir ve bu Tanrı'ya da *Baba* demişlerdir. Yine burada da Hristiyanlığın Teslis inancının bir parçası olan Baba figürünü More eserine aktarmıştır. Ütopyalı Hristiyanların vaftiz olduklarına da değinilmiştir. Ütopya'da ölçülü ve akla uygun savlar ileri sürüldüğü takdirde herkes karşısındakini kendi dinine döndürmek için çalışmalar yapabilirdi.

³⁷²More, s. 217.

³⁷³ Akyüz, s. 88.

³⁷⁴More, s. 215.

³⁷⁵Burada da misyonerlik faaliyetlerinin gerçek yaşamda olduğu gibi Thomas More Ütopya'sında da yer vermiştir. Ütopya'daki tapınaklarda ayinler esnasında mum ve tütsüler yakılmaktaydı. Bu uygulamanın Hristiyanların dini mekânları olan kiliselerde de olması More'un kendi inancından Ütopya'ya aktardığı başka bir konu olmuştur.

Ütopya'nın sağlık hususundaki dini tavrı da dikkat çekmektedir. İnsanın hayatta tutulması esasken ölüm hakkı vermek dönemin şartları içinde değişik bir düşüncedir. Ütopya'da ötenazi doğru bulunur ve din adamları tarafından teşvik edilir. Ruhun ölümle birlikte yok olmayacağına inandıkları için ölmekle hiçbir şeyin kaybedilmeyeceğini hastaya telkin ederler. Hristiyan dininde insanın kendini öldürmesinin günahların en büyüğü gördükleri halde More Ütopyasında bu şekilde ölümü akla uygun ve erdemli bir davranış olarak nitelemiştir. ³⁷⁶Din adamlarından icazet almadan kendi canına kasteden olursa suç işlemiş sayılır ve cesedi de yakılması veya gömülmesi yerine pis bir bataklığa atılır.³⁷⁷

Hristiyan dünyasındaki gerçeklikten uzak tutumlardan kurtulma arzusu More'un bilinçaltından yine gün yüzüne çıkmaktadır. Akıl ile dini, kesinlikle birbirinden ayrı tutmayan Ütopyalıların falcılık, büyücülük, yıldızlara inanma gibi gereksiz inançları bulunmamaktadır. Onların inandıkları asıl kudret, her şeyin başı olarak gördükleri Yüce Doğa'dır. ³⁷⁸Ütopyalılar mucize'ye inanmış ve kendi ülkelerinde sık sık mucizelerin olduğunu ileri sürmüştür. Mucizeyi Tanrı'nın kendini doğrudan ve gözle görülür şekilde sunması olarak yorumlamışlardır. ³⁷⁹

Dinle ilgi tutarsız ifadelerde de bulunan More, değişik bir ayrım ile "aile için din" ve "toplum içinde din" gibi bir ayrıma başvurmuştur. Herkes inandığı dini kendi evlerinde, aile arasında icra ederken ortaklaşa kullandıkları tapınaklarda ise durum değişmektedir. Herkes aynı etkinliklerle kendi kafalarında kurdukları Tanrı'lara

³⁷⁵More, s. 217.

³⁷⁶Avcı, s. 385.

³⁷⁷More, ss. 53-54.

³⁷⁸Avcı, s. 386.

³⁷⁹More, s. 222.

taparlar. Dini törenlerin sonunda kişi neye inanırsa inansın ortak bir dua okurlar. Ada halkını dini açıdan birleştiren bu ortak duadır. Ütopyalılar, dinin ayrıştırıcı yönünde değil birleştirici yönü üzerinde dururlar. Onlara göre her dinin ortak gayesi, tanrısal bir varlığı yükseltmek olduğundan tapınaklarda da sadece bu tanrısal varlığa sevgi ve saygı gösterilir.³⁸⁰ Ütopya adasında dinin hayatın her alanında olmayıp, kendini çoğunlukla tapınaklarda göstermektedir.

Thomas More, Ütopya'sında Hristiyanlığın içinde bulunun bazı dini eğilimleri ele almış fakat Hristiyanlığın yok sayabileceği bir dini yapıyı da göz önüne sermiştir. Örneğin Hristiyanlıkta insanın doğuştan kötü ve günahkâr olduğu inancı hâkim iken, More'un Ütopya adasında insanın doğası iyi olarak gösterilmiştir. More yaşadığı dönem Avrupa'sında dini düşüncenin özgürleşmesine, reforma şiddetle karşı çıkmış, fakat ütopyada geniş bir dini serbestliğe vurgu yapmıştır. Rahiplerin seçimle işbaşına gelmesi, yaşlı kadınlarında rahip olabilmesi ve evlenebilmesine olanak tanınması Hristiyan dini yapısına aykırı eylemlerdir. Yine de Ütopya'da her ne kadar çok dinli bir yapı öngörülmüş ve din sosyal yaşamdan ve kent yaşamından dışta tutulmuş olsa da onlar için oldukça önemlidir. Adada din önemli olmasına rağmen hayatın her alanında kendisini aktif hissettirecek kadar hayatın içine de dâhil edilmemiştir.³⁸¹

B.Ütopya'da Dindarın Temel Özellikleri

Dindar, dini inancı güçlü olan ve dini kurallara bağlı kimse anlamına gelmektedir.³⁸²“Dindarlık insanın iman amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini ifade eden inanç, bilgi, tecrübe, ibadet gibi boyutları olan bir olgudur.” Dindarlıkta en çok önemli olan iki unsurdan biri dindarlığın derinden hissedilmesi iken ikinci önemli unsur ise bu dindarlığın günlük hayatta yansımaları bulmasıdır. Din kavramının nasıl ki tek bir tanımı yoksa dindarlık

³⁸⁰Avcı, s. 384.

³⁸¹Akyüz, s. 94.

³⁸²<https://sozluk.gov.tr/>, (06.06.2021).

kavramının da tek bir tanımı yoktur. Tanımlamalar siyasi, kültürel, sosyal, coğrafi gibi sebeplerden ötürü farklılık göstermiştir.³⁸³

Ütopya’da dindarlar konusuna değindiğimizde Ütopyalılar arasında kendini dine adayan insanları görmekteyiz. Kendilerini ölüm sonrasında kazanacakları mutluluğu hak etmenin sadece hayırlı işler yapmak olduğuna inandırmışlardır. Ülkede yapılacak ne kadar ağır, zahmetli, zor ve pis iş varsa hiç gocunmadan onlar yapmaktadır. Bu kişiler de kendi aralarında ikiye ayrılmakta, birinciler, evlenmeme yemini etmiş, cinsel ilişkiden tamamen uzak kalan, et yemeyen, bazıları da var ki hayvansal gıdalar tüketmeyen ve uyumadan gece gündüz çalışan kişiler; ikinciler ise birinciler kadar çalışan fakat evliliği onaylayan ve et yiyen kişilerdir. Ütopyalılara göre bu iki mezhepten birincisi daha kutlu, ikincisi ise daha sağduyuludur.³⁸⁴

Ütopya’da rahipler son derece kutsal ve her kentte sadece 13 rahip vardır. Rahipleri halk gizli oyla seçmektedir. Rahipler edebe aykırı davrananların dini ayinlere katılmasını yasaklamaktadır. Bu durum Hristiyanlıktaki aforoz etmeye benzemektedir. Eğer bu kişiler tövbe edip rahiplerin gözüne girmezlerse dinsizlik suçundan cezaya çarptırılmaktadır. Ütopya’da kadınlar yaşlı ve dul bir kadın olmak şartıyla da rahibelik yapabilmektedir. Rahipler suç işleseler dahi mahkemeye çıkarılmamaktadır. Ütopya’da rahipler edebe aykırı davrananların dini ayinlere katılmasını yasaklayabiliyorlardı. Onlar için ahlaki erdem çok önemliydi.³⁸⁵ Öyle ki çocukların eğitimi de din adamları tarafından veriliyordu. Çünkü insan ilim sahibi olmadan önce ahlak sahibi olmalıydı. Onlara göre ahlaksız bir nesil devleti kaosa dahi sürükleyebilirdi.

Ütopya’da din adamları büyük saygı gören ve toplumun üst düzey kişileri olarak nitelendiriliyor. More da yaşadığı dönemde din adamlarına saygı göstermiştir. Ütopya eserinde yaşadığı dönemden esinlenerek din adamının nasıl olması gerektiğine de vurgu yapmıştır. Ütopya’da, Din adamının baskı altına almayan,

³⁸³ Ramazan Altıntaş, Mevlana’da Dindarlık Tipolojileri, *Eskiye Dergisi*, sayı 10, yaz 2008, s. 83.

³⁸⁴More, ss. 222-224.

³⁸⁵More, ss. 226-239.

toplumu sömüren değil topluma faydası olan kişiler olması gerektiğine değinmiştir. Thomas More, Ütopya adlı eserinde Hristiyanlığa ya da tek bir dine vurgu yapmamış ve yaşadığı dönemin baskıcı anlayışını eleştirmiştir. Toplumun ayakta kalabilmesi için dini çatışmaların engellenmesi gerektiğini savunmuştur. Sonuç olarak More, yaşadığı dönemin din bunalımlarına Ütopya’da alternatifler getirmiş ve doğru din anlayışının nasıl olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

1.Ütopya’da Dindar-Âlem ilişkisi

Dindarın kendine ve Tanrı’ya karşı sorumlulukları olduğu gibi diğer insanlara karşı da dinen sorumlulukları vardır. Muhlis bir dindar Allah’a karşı davranışlarında ne kadar samimi ise diğer insanlara karşı davranışları da samimi ve içten olmalıdır. Alıcı’nın ifadesiyle dinin ihsan ve ihlâs boyutu olduğu gibi sosyal ve subjektif olmayan bir de amel/İslam boyutu vardır. Burada dindar diğer dindarlarla ilişki kurar. İlahi dinlerde ibadetler sadece bireysel değildir. Dindarlara toplumsal yardımlaşma ve dayanışma noktasında birçok öğütler verilmiş ve yönlendirmeler yapılmıştır.

Din psikolojik olması münasebetiyle bireyi ilgilendirirken, sosyal bir olay olmasıyla da toplumu da ilgilendirmektedir. Din ilk etapta kişinin kendisine nüfuz ederken daha sonra aynı dine inananlar arasında sosyal bir bağ oluşmaktadır. Dindarın ise bu bağı Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda kuvvetlendirmesi istenmektedir. İlahi bir din olan İslam’da ibadetlere baktığımızda bireysel boyutlarının yanında sosyal boyutlarının da olduğunu görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse kurban ibadeti Allah için yapılan bir eylem olmasının yanında kesilen kurbanın bir kısmının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ibadetin sosyal boyutunu gözler önüne sermektedir. Yine zekât, sadaka gibi mali ibadetlerin özünde de yardımlaşma ve dayanışma duygusu ön plana çıkarılarak dindarın âlem ile her an ilişki içinde olduğunu söylemek mümkündür. Din bireysel bir eylem gibi gözükse de dindar sürekli olarak sosyal yaşamda kendini bulmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de bu duruma örnek olarak şu ayet gösterilebilir:

Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostu ve yardımcısıdır. İyiliği emir ve tavsiye eder, kötülüklerin önünü almaya çalışırlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederler. İşte onlar, kendilerine Allah'ın merhametle muâmele edeceği seçkin kimselerdir. Şüphesiz ki Allah, kudreti dâimâ üstün gelen, her işi ve hükmü hikmetli ve sağlam olandır.³⁸⁶, Kâfirler de birbirlerinin dost ve yardımcılarıdır. Eğer siz aynı şekilde birbirinize arka çıkmaz ve destek olmazsanız, yeryüzünde ne götürüp ne getireceğini kestiremeyeceğiniz büyük bir fitne, kargaşa ve büyük bir bozgunculuk patlak verir.³⁸⁷

Dindarın diğer insanlara karşı sorumlulukları olduğu gibi hayvanlara, bitkilere ve yaşadığı çevreye karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. İnsana evrenin Allah'ın bir emaneti olduğu ve bu emanete hıyanet etmemek gerektiği kutsal kitaplarda vurgulanmıştır. Dindar yaşadığı çevreyi temiz tutmalı, israf etmemelidir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed kıyamet koparken bile elinizde bir fidan olsa dahi onu dikiniz diyerek çevreye verilen önemi vurgulamıştır.³⁸⁸ Haksız yere hiçbir hayvana zarar verilmemelidir. Yine burada İslam peygamberi haksız şekilde bir serçeyi dahi öldüren Allah kıyamet gününde hesabını soracaktır diyerek hayvanlara zarar verilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁸⁹

Ütopya'da dindar-âlem ilişkisini ele aldığımızda; Ütopyalılarda din daha çok kendini toplumsal alanda göstermiştir. Bireysel anlamda her yurttaş kendi inandığı dinin ritüellerini kendi evinde gerçekleştirmiştir. Herkesin ortak kullanımına açık olan tapınaklarda ise ortak dualar, inandıkları Tanrı'ya şükürler; tapınaklarda isim, obje veya resim kullanılmaksızın icra edilmiştir. Ütopya'da kimse inancından ötürü eleştirilmemiş, suçlanmamış ve herkes her daim hoşgörü ortamında karşılıklı saygıyı esas almıştır. Aynı zamanda toplumsal düzlemde, ahlak ilkelerine bağlılık, doğaya, hayvanlara ve insana karşı dikkatli davranmak dinin gerekleri arasında görülmüştür.

³⁸⁶ Tevbe, 9/71.

³⁸⁷ Enfal, 8/73.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, C 3, s. 184.

³⁸⁹ Müslim, Sayd, 57.

2.Ütopya’da Dindar-Tanrı İlişkisi

Dini, Allah ile kul arasındaki bir ilişki olarak tanımlamıştık. İnsanların anlam arayışları kendini dinde göstermekteydi. Fakat her anlam arayışının din olmadığını din olması için kutsal, doğaüstü bir varlıkla ilişkisi olması gerektiğine değinmiştik. Bu noktada dindarın Tanrı ile ilişkisi kaçınılmaz olmaktadır. Dindar, din adına yaptığı bütün eylemlerini Tanrı’sının hoşnutluğunu kazanmak adına yapmaktadır. Bazı dindarlar dini eylemlerini Tanrı’ya ulaşmak için bir amaç olarak görürken bazıları ise araç olarak görmektedir. Ütopya’da herkesin inandığı bir Tanrı vardır ve Ütopyalılar inandıkları bu Tanrı ile gerek dua gerekse ritüeller yoluyla ilişki kurmaktadır.

İslam dininde bu dindar-tanrı ilişkisini hidayet, ihlâs, ihsan, takva, sırat-ı müstakim, cihat kavramlarıyla açıklamak yerinde olacaktır.

Hidayet kavramının kelime anlamı güzel bir şekilde yol göstermektir. Terim olarak ise yüce Allah’ın insana dünya ve ahirette güzel bir hayat yaşaması için gitmesi gerektiği yolu göstermesidir.³⁹⁰ Burada Tanrı yarattığı kuluna akıl vermiştir ve bu doğrultuda aklını kullanarak doğru yolu bulmasını istemiştir. İslamiyet’te insanın doğru yolu bulması için aklın dışında rehber olarak kutsal kitaplar ve peygamberler de göndermiştir. Ütopya’da ise kutsal kitap ve peygamber inancı görülmemektedir. İlahi dinlere baktığımızda Tanrı’nın yarattığı kullarını başıboş bırakmadığını dindar-Tanrı ilişkisinin aktif olduğunu görmekteyiz. Katolik Hıristiyan More da eserinde dindar-Tanrı ilişkisini canlı tutmuştur. Ütopya’da insana doğru yolu gösteren doğanın ta kendisidir. İnsan doğaya bakarak mükemmel yaratıcının varlığına aklını kullanarak ulaşabilir. Kur’an-ı Kerim’de Bakara suresi 2. ayette hidayet ile ilgili şöyle bir ayet bulunmaktadır: “Bu Kitap ki; doğruluğu konusunda hiç şüphe yoktur. Gereği gibi sakınanlar için Allah’tan bir hidayettir.”³⁹¹

İhlâs, kelime anlamı olarak samimiyet demektir. Dindarın bütün eylemlerinde ve sözlerinde sadece Allah’ın rızasını gözetmesidir.³⁹² Eğer dindar eylemlerinde

³⁹⁰<https://islamansiklopedisi.org.tr/hidayet>, (13.06.2021).

³⁹¹ Bakara, 2/2.

³⁹²<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=ihlas&p=m>, (13.06.2021).

Allah'ın rızasını gözetmiyorsa riya yani gösteriş yapmış olur ve Tanrı-dindar ilişkisi tanımladığımız din kavramına aykırı olur. Beyyine suresi 5. Ayette ihlâs ile ilgili şu ş-ifadelere yer verilmiştir: “Hâlbuki onlara da ancak, taat ve ibâdeti yalnızca Allah’a has kılıp sadece O’nun rızâsını hedef alarak, bâtil dinleri terk edip dupduru bir tevhid inancı içinde sadece Allah’a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti...”³⁹³ Ütopya’da kimse inancından dolayı yargılanmadığı için inancı doğrultusunda riyâyâ başvurmamış ve dinde samimi davranışlar sergilemiştir.

İhsan kelime olarak güzel davranma, iyilik etme anlamına gelmektedir. Terim olarak ise insanın daima Allah'ın karşısındaymış gibi yani O’nu görüyormuş gibi yaşamasıdır.³⁹⁴ Tanrı ile dindar aktif bir şekilde ilişki durumundadır. Dindar Muhsin bir kul olarak yaşarsa hal ve hareketlerinde de Tanrı’sının kendini her an gördüğünü düşünerek hata yapmaktan kaçınacaktır. Dindar yaratıcıya duyduğu derin saygı ve itaat duygusuyla iyi işlere yönelecektir. Nahl suresi 90. ayette ihsan ile ilgili “Şüphesiz ki Allah adâletli davranmayı, iyilik yapmayı(ihsan) ve akrabayı görüp gözetmeyi emreder. Her türlü hayâsızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp ders almanız için size böyle öğüt verir.”³⁹⁵İfadelerine yer verilmiştir. Kasas suresi 77. ayette “Allah’ın sana verdiği serveti O’nun yolunda harcamak suretiyle âhiretini kazanmaya çalış... Allah sana nasıl ihsânda bulunduyorsa, sen de başkalarına öylece ihsânda bulun... Çünkü Allah bozguncuları sevmez!”³⁹⁶Denilmiştir. Ütopya’da Thomas More güzel davranış, iyilik gibi ahlaki özelliklerin önemine fazlasıyla vurgu yapmıştır. Fakat diğerlerine iyi davranma mevzusu, Tanrı’nın onları gördüğü düşüncesiyle değil; mükemmel bir eğitimle yetiştiklerinden dolayıdır.

Takva kelime olarak bilinçli davranmak, uyanık olmak anlamına gelir. Terim olarak ise Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak, Allah’a karşı gelmekten

³⁹³ Beyyine, 98/5.

³⁹⁴<https://sozluk.gov.tr/>, (13.06.2021).

³⁹⁵ Nahl, 16/90.

³⁹⁶ Kasas, 28/77.

sakınmaktır.³⁹⁷ Bu kavramda da dindar tanrı ilişkisini aktif olarak görmekteyiz. Bilinçli bir dindar inandığı yaratıcısının buyruklarına itaat eder ve kendine dünya ve ahirette zarar verecek eylemlerden uzak durur. A'raf suresi 26. ayette takva ile ilgili “Ey Âdemoğulları! Size hem edep yerlerinizi örtecek bir elbise, hem de giyinip süsleneceğiniz bir elbise indirdik. Takvâ elbisesine gelince, en güzel ve en hayırlı elbise işte odur...”³⁹⁸ İfadelerine yer verilirken yine Al-i İmran suresi 15. ayette ise “Onlara şöyle söyle... Takvâ sahiplerine Rableri katında altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve hepsinden öte Allah’ın rızâsı vardır. Allah, kullarını hakkiyle görmektedir.”³⁹⁹ Denilmiştir. Ölümden sonra ahiret hayatının olduğuna inanan Ütopyalılar, Tanrı’nın cezasına maruz kalmamak adına Tanrı’nın emirlerine ve yasaklarına uymaya gayret göstermişlerdir.

Sırat-ı müstakim dosdoğru yol demektir. Terim olarak ise dindara Allah’ın gösterdiği doğru yol ve İslam dini anlamına gelir. Tanrı kendine inanan dindara akıl vermiş ve doğru yolun ne olduğunu göstermiştir. Kur’an-ı Kerim’de yer alan Fatiha suresinde de Allah dindarın kendisini dosdoğru yola iletmesi için kendine dua etmesini istemiştir.⁴⁰⁰ Maide suresi 16. ayette “Allah, o nûr ve kitap vasıtasıyla rızâsını arayanları ebedî huzur ve kurtuluş yollarına iletir; onları sadece kendi izniyle küfür ve günah karanlıklarından iman aydınlığına çıkarır ve onları dosdoğru yola ulaştırır.”⁴⁰¹ İfadeleri kullanılmıştır.

Cihat kavramı ise kelime olarak çalışmak, gayret etmek anlamına gelirken terim olarak Allah yolunda mücadele, din uğruna yapılan savaş anlamına gelmektedir.⁴⁰² Yine burada da dindarın yaratıcısı için verdiği mücadele dolayısıyla da aralarında aktif hissedilen bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de Nisa suresi 95-96. ayette şöyle buyurmaktadır: “Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler

³⁹⁷<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=takva&p=m>, (13.06.2021).

³⁹⁸ A'raf, 7/26.

³⁹⁹ Al-i İmran, 3/15.

⁴⁰⁰ Fatiha, 1/5.

⁴⁰¹ Maide, 5/16.

⁴⁰²<https://sozluk.gov.tr/>, (13.06.2021).

eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır... Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır...”⁴⁰³

Sonuç olarak dindar; günümüzde de, Thomas More’un Ütopya’sında da sürekli hayatının her aşamasında Tanrı ile ilişki halindedir. Yaptıkları veya yapmadıklarının arkasında yaratıcıya itaati söz konusudur.

3.Ütopya’da İnananlar Topluluğu Olarak Dindarlar

Mevlana dindarlık tipolojisini iki ana başlıkta ele almıştır. Birincisi samimi dindarlık tipolojisidir. Ona göre samimi dindar duygularını en içten bir şekilde yaşar ve aynı zamanda dindarlığını günlük hayattaki yaşantısıyla paralel kılar yani somut hale getirir. Bu dindar için din, Allah’a ulaşmaktaki amaç konumundadır. Dindar muhlis bir kul olma çabası içinde olmalı ve ibadetlerini şekille birlikte samimi duygularla eda etmelidir.⁴⁰⁴ Ütopya’da aktif olan dindarlık türü samimi dindarlıktır. Ütopyalılar hayatlarının her alanında samimi olmayı tercih etmiş ve riâyadan uzak durmuşlardır. Çünkü yaşamlarında gösterişi gerektiren eylemler bulunmamaktadır.

İkinci tipoloji gayri samimi dindarlıktır. Bu tür dindar dini bir amaç değil bir araç olarak görür. Mevlana gayri samimi dindarlığı ise dört başlıkta ele almıştır. Birinci tipoloji şekilsel dindarlıktır. Mevlana’ya göre İslam’da iman ve ibadetler taklitle başlar ve daha sonra zamanla içi araştırmaya ve düşünmeye bağlı olarak dolmaya başlar. Dindar inancını ve ibadetini taklitten kurtarmazsa taassubu da beraberinde getirmiş olur. Taklide dayalı dindarlık bir başlangıç olabilir fakat devamında dindar eylemini bilinçli bir şekilde yaparak imanını taklitten kurtarmalıdır. İkinci tipoloji gösterişçi dindarlıktır. İslami literatürde buna riya denir. Kur’an-ı Kerim’de riya ikiyüzlü münafıkların davranışı olarak nitelendirilir. Bu tarz dindarlığı benimseyenlerin asıl amacı ise Allah’ın rızasını kazanmak değil insanların hoşnutluğunu kazanmaktır. İslamiyet’te ise bu tür dindarlık hoş karşılanmamış ve

⁴⁰³<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/588/95-ayet-tefsiri>, (14.06.2021).

⁴⁰⁴ Altıntaş, s. 85.

eleştirilmiştir. Mevlana'ya göre bu tür dindarlık benimseyenlerin onlara hiçbir faydası yoktur.⁴⁰⁵

Üçüncü tipoloji erişilmez dindarlıktır. Bazı insanların kişilik yapısı diğer dindarlara göre farklılık gösterir. Onlarda dini duygu ve heyecan en üst seviyededir. Bu mistik yaşam şekli herkes için mümkün olmayabilir. Mevlana burada dindarlığın aşırı ya da pasif olmaması gerektiğini ve ölçülü olmanın en doğru olduğuna vurgu yapmıştır. Aynı zamanda İslam'ın kolaylık dini olduğunu ve zorlaştırmanın anlamsız olduğuna da değinmiştir. Dördüncü tipoloji ise temsile dayalı olmayan dindarlıktır. Müslümanlık kalp ile tasdik dil ile ikrarla başlar. Dindarın dini sözde kalmamalı, iman ibadet ve amellerle desteklenerek bir bütünlüğe sahip olmalıdır. Temsilsiz dindarlığın sorunlu olacağına vurgu yapmıştır. Mevlana'ya göre gayri samimi dindarlık hastalıklı bir durumdur.⁴⁰⁶

C.Ütopya'da Dinler, İnançlar ve Kültürler

1.Ütopya'da Diğer Dinler

Thomas More'un Ütopya'sında tek bir Din olmadığına önceki bölümlerde değinmiştik. Herkes istediği dine inanmakta özgürdür ve kimse seçtiği dininden ötürü suçlanmıyordu. Ütopya'da herkesin bir Tanrı inancı vardır, kimisi Ay'a, Güneş'e kimisi de Yıldız'lara tapmaktadır. Büyük çoğunluğu ve en bilgeleri bu tür şeylere değil tek bir ilaha tapıyorlar ve buna "Baba" diyorlar. Farklı inançlara sahip olmalarına rağmen hepsi tek bir ulu güç olduğunda hemfikir ve onların dillerinde bu Tanrıların ortak adı *Mithra*'dır. Yani tek tanrı inancını da putperestliği de çoktanrıci anlayışı da Ütopya adasında görüyoruz.⁴⁰⁷

Ütopya'da bu inanışlar dışında din olarak Thomas More Hristiyanlıktan da bahsetmiş ve Hristiyanlığı yüceltmıştır. Hatta bazı Ütopyalılar bu dinin ayrıntılarını öğrendiklerinde kendi inançlarına çok benzetmiş ve hemen Hristiyan olmuşlardır.

⁴⁰⁵ Altıntaş, ss. 86-87.

⁴⁰⁶ Altıntaş, ss. 87-88.

⁴⁰⁷ More, ss. 213-216.

2.Ütopya’da Diğer İnançlarla İlişkiler

Ütopya’da dini anlayışa baktığımızda orada hoşgörünün hâkimiyet sağladığını görmekteyiz. Kimse inanışından ötürü eleştirilmemiş ve dışlanmamıştır. Ütopya kralı Utopus bu adayı işgal etmeden önce adada dini bir kargaşanın olduğunu fark etmişti ve bu kaosu da fırsat bilerek adayı ele geçirmişti. Adayı ele geçirdikten sonra ise kimseye din anlamında baskı yapmamış ve herkesi inançları konusunda özgür bırakarak dini birliği sağlamayı başarmıştı. Burada dinin bir ülke kazandıracak veyahut bir ülkeyi kaybettirecek kadar önemli ve etkili bir unsur olduğu da vurgulanmıştır.

Ütopyalılarda birden fazla inanış şekli olsa da hepsinin bulunduğu ortak bir payda vardır ki o da bir Tanrı’ya inanmaktır. Tapınaklarına baktığımızda herhangi bir dinin sembolüne rastlamak mümkün değildir. Bütün dindarlar inanışları farklı olsa da aynı tapınakta kendi Tanrı’larına ibadet edebilmektedir. İbadet için geldikleri tapınaklarda giydikleri kıyafetler aynıdır ve kimin hangi inanıştan olduğunu dışarıdan anlamak mümkün değildir. Dindarlar inançlarına özel ibadetlerini kendi evlerinde aile içinde yaparlar ve toplu ibadet edilen tapınaklarda hiçbir dini inanç mensubunu incitecek bir durum söz konusu olmamıştır. Bütün yurttaşlar ortak dualarda buluşabilmektedir ve herkes birbirinin inancına saygı duymaktadır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Kautsky, ss. 264-267.

SONUÇ

Tezimizde ortaya koymayı hedeflediğimiz konulardan ilki, kültürel ve dini anlamda, Orta Çağ ile Aydınlanma dönemini “*Doğu İrfanı*” ile mukayese etmektir. Orta Çağ, Kilisenin egemen olduğu zamanlar dizisini anlatmaktadır. Kilisenin zihinlerde yarattığı kölelik, insanın madden ve manen ezilmesinin yol açtığı kaotik durumlar, toplumsal hayatta da insanın köle gibi yaşamasına yol açmıştır. Dönemin zorba hükümdarları; hilekâr din adamları yardımıyla, insanı boyunduruğu altına almış, sanatı ve düşünmeyi yozlaştırmaya çalışmış, kendi egemenlikleri uğruna dünyayı karartmaktan çekinmemişlerdir.⁴⁰⁹ Toplumun yoksulluktan kırıldığı, savaşların ve salgın hastalıkların boy gösterdiği, özgürlüğün sadece din adamları ile zenginlere ait olduğu karanlık bir dönemde, “*Endülüs*” Doğu’da kendini bir güneş gibi göstermiştir. Buna karşın Avrupa “*İslam Modeli*” ile çoğulcu bir ortamda Endülüs’te yaşayan Müslümanlar kültürel, ekonomik, toplumsal ve birçok açıdan o dönem Avrupa’sındaki Hristiyan topluluklardan farklı olarak parlak bir dönem geçirmiştir. Endülüs Müslümanları; tıp, edebiyat, mimari gibi birçok alanda Batı’ya örnek olmuştur.

Tezimizin ortaya koymak istediği hedeflerden bir diğeri de, Thomas More’un tanınması noktasında en önemli eserlerinden biri olan ve kendinden sonraki ütöpik çalışmalara ışık tutan “*Ütopya*”sını Dinler Tarihi perspektifiyle incelemektir. Thomas More, siyasi hayatının en yoğun günlerini yaşarken edebiyat onun için bir sığınma limanı olmuş ve edebi hayatının zirvesinde “*Ütopya*” adlı eserini yazmıştır. Thomas More, bu eserde hayalindeki ülkeyi tasvir ederken aynı zamanda döneminde yaşadığı sıkıntılara da atıfta bulunarak çözümler üretmiştir. İki bölümden oluşan “*Ütopya*”nın ilk bölümünde, İngiltere’de var olan sıkıntılar dile getirilirken; ikinci bölümünde ise bu sıkıntılara ütöpik çözümler üretilmiştir. İkinci bölüm, dokuz alt başlıktan müteşekkil olarak; bu bölümde Ütopya kentinin konumu, şekli, meslekleri, sosyal ilişkileri, askeri uygulamaları, yasaları, dinleri gibi pek çok konuya değinilmiştir. Ütopya kentinin kurucusu ve aynı zamanda kralı olan Utopus, kenti işgal etmeden önce halkın dini çatışma ve kargaşa içinde olduğunu görmüş ve bunu

⁴⁰⁹ Belge, s. 84.

fırsat bilerek kenti işgal etmiştir. Utopus'un burada dikkat çektiği nokta, dini çatışmanın ülkeyi dahi elden götürebileceği mesajıdır. Adayı işgal eden Utopus'un yaptığı ilk şey ise dini özgürlüktür. Kurallara aykırı olmamak kaydıyla herkes istediği dine inanmakta özgürdür. Thomas More'un yaşadığı dönemde, dini görüşleri yüzünden hapsedilip ardından hayatını kaybettiği düşünüldüğünde; “Ütopya”sında bu duruma bir atıfta bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tezimizde aynı zamanda Ütopya’da şehir halkının bir kısmının Hristiyanlığı kabul etmeleri, bazı dini ritüelleri, dindarların hayata bakışı gibi konular da günümüz Hristiyanlığı ile mukayese edilmiştir. Örneğin; Hristiyanlığın Teslis inancında bulunan “Baba” figürünün Ütopya’da da olması, Hristiyanlık ve Ütopya’nın benzerliğine işaret ederken; Hristiyanlıkta günah kabul edilen ötenazi tarzı uygulamaların Ütopya’da varlığı ise fikir ayrılıklarının varlığına işaret etmektedir. Dini inanç olarak Ütopyalıların kimisi güneşe, aya, yıldız kimisi de tek bir ilaha inanıyordu. Hepsinin ortak inandığı tek yüce varlığa “Baba” demişlerdir. Hristiyan bir dindar olarak More, Teslis öğretisinin bir unsurunu oluşturan “Baba” yı eserine yansıtmıştır. Ütopyada dini özgürlükler mevcut olmasına rağmen ruhun bedenle yok olduğuna ve evrenin tesadüfen oluştuğuna inanmak yasaklanmıştır. Ütopya’da ahiret inancı olduğu da görülmektedir. Aynı zamanda Ütopya’da rahiplere büyük önem verilmekte ve rahipler son derece kutsal kabul edilmektedirler. Thomas More da bir dönem rahip olmak istemekle beraber rahipler, hem kendi yaşadığı dönemde hem de “Ütopya” adlı eserinde büyük önem vermiştir

Tezimizde incelediğimiz konulardan bir diğeri de Thomas More’un yaşadığı Aydınlanma döneminin “Ütopya” adlı eserine yansımaları meselesidir. Aydınlanma dönemi, dini ve kültürel hayat bakımından oldukça sıkıntılı bir dönemi ihtiva etmektedir. Thomas More ise yaşadığı dönemin sıkıntılarını Ütopya’da çözümler üretmeye çalışmıştır. Aydınlanmacı düşünürler, dönemin siyasi ve özellikle dini baskılarını eleştirmiş, insanları “aklını kullanmaya” teşvik etmişlerdir. Tanrı’yı Kilisenin dışına çıkarmaya çalışan düşünürler skolâstik Hristiyanlık ve Kilisenin baskısına karşı çıkmış ve “kutsal kitapları aklın süzgecinden

geçirmeye”başlamışlardır. Bunun neticesinde Aydınlanmacı filozoflara göre ruhban sınıfı, dolayısıyla da kilise en tehlikeli kurum olarak görülmüştür.

Aydınlanma dönemine zemin hazırlayan Orta Çağ’da, Aydınlanma döneminde ve “Ütopya”da ele alınan dini hayatın mukayesesini yaparak birbirleri üzerindeki etkileri tezminin ulaşmak istediği hedeflerden bir diğeridir. Aydınlanmacı düşünürlerin skolâstik ve dogmatik dinle olan çatışması, dini tamamen ortadan kaldırmak yerine onun formunu değiştirerek “Doğal Din” kavramıyla yeniden ortaya çıkarmıştır. Doğal Din, Aydınlanmanın din anlayışını yansıtmış, vahyi reddetmiş ve Deizmin temeli olarak görülmüştür. Dolayısıyla Deist Doğal Din anlayışına göre “Tanrı evreni dış müdahaleyi gerektirmeyecek kadar mükemmel yaratmış, evreni kendi tabii kurallarına göre bırakmış fakat insanın eylemlerinin sonucunu vereceği bir ahiret de vaat etmiştir”. Deistler aynı zamanda Hristiyanlık dininin Doğal Din olduğunu fakat tarihsel ve geleneksel tahrifatlarından da sıyrılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre sadece kilisede değil “her yerde bulunan ilahi vahiy”, doğal dinin mükemmelleştirilmesinden başka bir şey değildir. Rönesans, Reform ve Aydınlanma gibi zihinsel ve teolojik dönüşümler yaşayan Avrupa’da 17. ve 18. yüzyıllarda (özellikle Aydınlanma döneminde) yaşanan sosyo-politik bunalımlar, sosyo-kültürel problemler, toplumsal sıkıntılar dönemin düşünürlerini çözüm arayışına sevk etmiş ve batı zihinsel dünyasının parlak bir dönemini ifade etmiştir.

Bir Aydınlanma dönemi ütopya düşünürü olan Thomas More da diğerleri gibi siyasi çalkantılar içinde yaşamını sürdürmüş, dönemin sıkıntılarına çözüm üretmeye çalışmış ve sistemin usulsüzlüklerini eleştirmiştir. Öyle ki usulsüzlüklere boyun eğmemek için ölümü dahi göze almıştır. Koyu bir Katolik Hristiyan olan More, hayatının bir döneminde kendini tamamen ilahiyata adanmış ve hatta dostu Erasmus da More’un asıl isteğinin rahiplik olduğunu dile getirmiştir. İngiliz Kralı VIII. Henry döneminde siyasi yaşamına devam eden More, Kral VIII. Henry’in Kiliseye karşı olumsuz tutumu ve Protestanlığa karşı sıcak yaklaşımından rahatsız olmuş, sağlık sorunlarını da bahane ederek görevinden ayrılmıştır. Thomas More’un din anlayışı ile Aydınlanma dönemi din anlayışını mukayese ettiğimizde farklılıklar olduğunu

görmekteyiz. Aydınlanma dönemi dini, hayatın dışına itmeye çalışırken More, dindarlığı elden bırakmamıştır. Yine Aydınlanma döneminde din adamlarına itibar edilmemiş, onlar dini kullanan hilekârlar olarak nitelendirilmiştir. Thomas More ise hayatı boyunca rahiplere saygı duymuş ve onları önemsemiştir. Sonuç olarak; Thomas More'un Aydınlanma dönemi düşünürleri ile ortak fikirleri sosyal ve kültürel hayat noktasında benzerlik gösterirken; dini konulardaki düşünceleri farklılık göstermiştir.

John Locke, David Hume, Moses Mendelssohn, Thomas Paine, Benjamin Franklin, Voltaire gibi birçok aydınlanmacı düşünür, dönemin siyasi, dini ve toplumsal krizlerine etkili çözümler getirerek o dönemin kilit isimleri olmuşlardır. Öyle ki John Locke, Avrupa'daki Aydınlanmanın kurucusu olurken; Moses Mendelssohn ise Yahudi Aydınlanmasının temellerini atmıştır. Söz gelişi "*insan zihni doğuştan boş bir levhadır*" diyen Locke, parlamenter sistemin doğuşunu hazırlarken, köleliğin kaldırılmasında da etkili olmuştur. Genel olarak baktığımızda bu Aydınlanmacı düşünürler doğal dini savunmakla birlikte kilisenin dayattığı vahye inanmamışlar, Hristiyan kutsal kitaplarının "*insan yapısı olduğunu*" savunmuşlardır.

Aydınlanma dönemi öncesinde veya sonrasında düşünürler aynı zamanda kendi dönemlerinin din, toplum ve ahlak anlayışlarını da ütöpik boyutlarıyla eleştirel açıdan değerlendirmişlerdir. Söz gelişi Platon'un "*Devlet*"i, Farabi'nin "*el Medinetül Fazıla'sı*", İbn Tufeyl'in "*Hay bin Yakzan*"ı, Machiavelli'nin "*Hükümdar*"ı, Campanella'nın "*Güneş Ülkesi*", Francis Bacon'un "*Yeni Atlantis*"i, Daniel Defoe'nin "*Robinson Crusoe*"u ve bu tür eserlerdendir.

Thomas More'un düşünceleri ve fikirlerinin oluşmasında özellikle Erasmus, Thomas Linacre, John Colet, van Busleyden, William Groyce, John Lyly, Guillaume Bude'anın fikirleri büyük katkı sağlamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki Aydınlanma döneminde yaşayan bir İngiliz entelektüeli olan Thomas More, döneminin bütün sosyo kültürel ve ahlaki sorunlarını ele alırken ütöpik bir dil ile kaypak bir zeminde en önemlisi de politik açıdan muğlak bir mekanda halkının lehine ve yapıcı çözümler üretmeyi başarmıştır. Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe'su nasıl ki İngiliz denizler imparatorluğu için bir el

kitabı hükmünde olduysa Thomas More'un "*Ütopyası*" da "*içerden*" İngiltere'nin sanayi toplumuna dönüşmesine büyük katkılar sağlamıştır. Thomas More gibi bir düşünür aynı zamanda günümüz İngiltere'sinin çok kültürlü, çok dilli ve çok uluslu toplumsal yapısının oluşmasına destek olurken dünya klasikleri arasına giren "*Ütopya*"sı da tıpkı Shakespeare'ın eserlerinin sağladığı gibi İngilizcenin "*dünya dili*" haline gelmesinde öncü rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- ALICI, Mustafa, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- ALICI, Mustafa, *Evrimsel Politeizm Devrimci Monoteizm*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.
- ALICI, Mustafa, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi’nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.3, 2005, ss.73-120.
- ALICI, Mustafa, *Din Bilimlerinde Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.
- ALICI, Mustafa, “Dinler Tarihi Perspektifinden İslam’ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.4, 2014, ss.29-31.
- ALICI, Mustafa, *Dinler Tarihi’nde Çağdaş Metodolojik Problemler*, İslami İlimlerde Metodoloji: Usul Mes’esi, (1299-1366), İstanbul, 2005.
- AKYÜZ, Yakup, *Ütopyalarda Din-Siyaset İlişkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, ss. 88-90.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “Mevlana’da Dindarlık Tipolojileri”, *Eskiye Dergisi*, sayı 10, yaz 2008, s.83.
- ATAKAN, Arda, “Beşyüzüncü Yıldönümünde Ütopya”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, 2016, s. 86.
- AVCI, Mahmut, “Thomas More’un Ütopya’sındaki Din Anlayışının Eleştirisi”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 38, Erzurum, 2012, s.384.
- BARNETT, S. J., *Aydınlanma ve Din*, çev. Halime Emektar, Hece Yayınları, Ankara, 2017.
- BATCHELOR, Stephen, *Orta Çağ Tarihi*, çev. Murat Çınar Büyükakça, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2018.
- BELGE, Murat, “Orta Çağ”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 4, S. 14, Şubat Mart Nisan 2011, s. 83-89.

- BUDE, Guillaume, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, 1986.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Thales'ten Baudrillard'a Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- CLAEYS, Gregory, *Ütopya Edebiyatı*, çev. Zeynep Demirsü- Damla Göl, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇÜÇEN, A. Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, ss. 25-31.
- DAVIS, Walter R., Thomas More's "Utopia" as Fiction, *The Centennial Review*, Vol. 24, No. 3 (summer 1980), s.254.
- DUMLU, Hediye, *Thomas More'un Ütopya'sında Adalet Kavrayışı*, (Danışman: Doç. Dr. Zerrin Kurtoğlu), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014.
- GOFF, Jacques Le, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, çev. Nilüfer Uluç, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 8, S. 33, Ağustos Eylül Ekim 2005, ss. 39-65.
- GÖKCAN, Özkan, “Machiavelli ve Nizamülmülk’te Devlet Yönetimi: Hükümdar (prens) ve Siyasetname Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6, S 12, Bahar 2018, ss.31-44.
- GÜL, Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2017.
- HADDAD, Yvonne Yazbeck, “The Conception of the Term ‘Din’ in the Qur’an”, çev. Ahmet Güç, A.B.D., 1974, cilt 64, sayı 2, s. 114-123.
- HANBEL, Ahmed b. , *Müsned*, C 3, s. 184
- KAR, Sait, “Din Aydınlanma ve Eleştirisi”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 42, Erzurum, 2014, ss.176-188.
- KARLIĞA, Bekir “Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 8, S. 33, Eylül-Ekim 2005, ss.166-167.

- KAUTSKY, Karl, *Thomas More ve Ütopyası*, çev. Oğuz Özgül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2006.
- KÖKTAŞ, Mümin, “Aydınlanma Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, ss. 144-150.
- MORE, Thomas, *Ütopya*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim, *el-Cami'u's-Sahih*, Beytül Efkâr-ı Düveliyye, Riyad, 1419/1998.
- NAMLI, Abdullah, “Thomas Paine’in Peygamberlik Hakkında Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, cilt 5, sayı 2, Güz 2018, s. 479
- ÖZCAN, Şevket, “Ninian Smart’a Göre İslam’ın Boyutları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran 2017, cilt 20, sayı 51, s. 11.
- ÖZCAN, Şevket, *Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2020.
- PARGAMENT, Kenneth I., “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, s. 282.
- PLATON, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- SALA, Bedir, “Mutlu İnsanların Mutlu Kenti: El Medinetül Fazıla”, *İdealkent Dergisi*, Sayı 5, Ocak 2012, ss. 227-230.
- SİĞIRCIKOĞLU, Kurtuluş, “More ve Bacon İncelemesiyle Ütopya”, Yüksek Lisans Ders Notu, ss.11-13.
- SÖYLEMEZ, İlknur, *İbn Tufeyl’in Hay b. Yakzan ve Daniel Defoe’nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açısından İncelenmesi*, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Alıcı), Erzincan, Binali Yıldırım

- Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2020.
- ŞAN, Zuhâl, *Ütopyalarda Devlet Tasarımı: Platon, More, Campanella*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Günay), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010.
- ŞEKERCİ, Ahmet Erhan, *Aydınlanma ve Din İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.
- ŞENER, Habib, *Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- ŞEYBAN, Lütfi, *Endülüs Âlimleri*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020.
- TOLSTOY, *Din Nedir*, Ema Yayınları, İstanbul, 2017.
- ULAŞ, Sarp Erk, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları. 2002. s. 478.
- URGAN, Mina, *Thomas More'un Yaşamı ve Utopia'nın İncelenmesi*, Kaynak Yayınları, 2000.
- WAARDENBURG, Jacques, "Din Bilimlerinin Tarihçesi", çev. Ramazan Adıbelli, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 281.
- WATT, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2013.
- YAVUZ, Hilmi, *Avrupa'nın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- YENER, Ebru, "Orta Çağ Aydınlanışı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl 8, S. 33, Ağustos Eylül Ekim 2005, ss. 215-225.
- YILDIRIM, Mehmet Akif, "Thomas More'un Yaşamı ve Utopia Üzerine", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.34.
- YILDIRIM, Mustafa, "Rönesans ve Reformasyon", *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 8, S 1, Nisan 2020, ss.187-208.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://books.google.com.tr/books?id=We1RAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=t&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false,
(20.09.2020).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce>. (27.09.2020).

<http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H023.htm>, (27.09. 2020).

<https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=8578>, (27.09.2020).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-rusd--torun>. (27.09.2020).

<https://sozluk.gov.tr/>, (22.09.2020).

<https://web.archive.org/web/20200322155825/https://beta.trt.tv/belgesel/dunya-tarihinin-donum-noktalari/dunya-tarihinin-donum-noktalari-7-bolum-125638>, (22.09.2020).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/reform>, (18.11.2020).

<https://www.khanacademy.org/humanities/art-history-for-teachers/xeaa3470a:teaching-with-images/xeaa3470a:go-deeper-where-are-the-women-artists/a/christine-de-pizan-and-a-city-of-ladies>,
(08.07.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/reform>, (18.11.2020).

<https://sozluk.gov.tr/>, (22.09.2020).

<https://web.archive.org/web/20180116061519/http://www.tuicakademi.org/niccolo-machiavelli/>, (04.12.2020).

<https://kitap.yazarokur.com/hukumdar>, (04.12.2020).

<https://www.felsefe.gen.tr/platon-eflatun-kimdir/>, (10.12.2020).

<http://www.felsefe.gen.tr/siyaset-felsefesi/farabi-ve-erdemli-sehir-erdemli-kent-el-medinetul-fazila-utopyasi-anlayisi-nedir.asp>, (19.12.2020).

<http://www.hermitary.com/solitude/ibntufayl.html> (11.05.2021).

<https://arkakapak.babil.com/iki-filozof-yazar-bir-buyuk-roman-ve-bunlarin-oykusu-hay-bin-yakzan/> (11.05.2021).

<https://www.britannica.com/topic/Robinson-Crusoe-novel> (14.05.2021).

<https://www.edebiyatogretmeni.org/robinson-crusoe-roman-ozeti/> (18.05.2021).

https://en.wikisource.org/wiki/The_History_of_the_Church_and_Manor_of_Wigan/Thomas_Lynacre, (11.10.2020).

https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Grocyn,_William, (11.10.2020).

https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Colet,_John, (11.10.2020).

https://books.google.com.tr/books?id=hruQ386SfFcC&printsec=frontcover&hl=nl&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, (11.10.2020).

<https://www.britannica.com/biography/John-Lyly>, (11.10.2020).

https://www.amazon.com/Dialogue-Comfort-Against-Tribulation-Editions/dp/0486811174/ref=sr_1_12?keywords=thomas+more&qid=1556479293&s=gateway&sr=8-12, (20.10.2020).

<https://extra.shu.ac.uk/emls/iemls/work/chapters/heresy1.html>, (12.10.2020).

https://books.google.com.tr/books/about/A_translation_of_St_Thomas_More's_Respons.html?id=GBwOAQAIAAJ&redir_esc=y, (12.10.2020).

<https://www.amazon.com/Last-Letters-Thomas-More/dp/0802843948>, (20.10.2020).

https://books.google.com.tr/books/about/The_Sadness_of_Christ.html?id=xtj-7lwV9D0C&redir_esc=y, (20.10.2020).

<https://www.abebbooks.com/book-search/title/agonia-cristo/author/moro-tomas/>, (20.10.2020).

<https://www.npg.org.uk/collections/search/person.php?LinkID=mp06288>),
(20.10.2020).

<https://www.amazon.com/Yale-Complete-Works-Thomas-More/dp/0300020678>, (20.10.2020).

[://www.amazon.com/Tower-Works-Devotional-Writings-St-Thomas/dp/0300022654](https://www.amazon.com/Tower-Works-Devotional-Writings-St-Thomas/dp/0300022654), (20.10.2020).

<https://sozluk.gov.tr/>, (05.06.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/din>, (05.06.2021).

<https://sozluk.gov.tr/>, (06.06.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hidayet>, (13.06.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=ihlas&p=m>, (13.06.2021).

<https://sozluk.gov.tr/>, (13.06.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=takva&p=m>, (13.06.2021).

<https://sozluk.gov.tr/>, (13.06.2021).

<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/588/95-ayet-tefsiri>,
(14.06.2021).

[https://tr.wikisource.org/wiki/Modern_Devlet_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_Felsefi_Temelleri#A. John Locke](https://tr.wikisource.org/wiki/Modern_Devlet_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_Felsefi_Temelleri#A._John_Locke), (04.07.2021).

<https://www.yeniakit.com.tr/biyografi/david-hume>, (04.07.2021).

[http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_\(1097-1122\).pdf](http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1234049210_13_Koktas_(1097-1122).pdf), (04.07.2021)

<https://www.turkcebilgi.com/kalvenizm#post>, (04.07.2021).

<https://www.tarihiolaylar.com/biyografiler/benjamin-franklin-cv-215>,
(04.07.2021).

<https://web.archive.org/web/20060512161429/http://www.lucidcafe.com/library/95nov/voltaire.html>, (04.07.2021).